

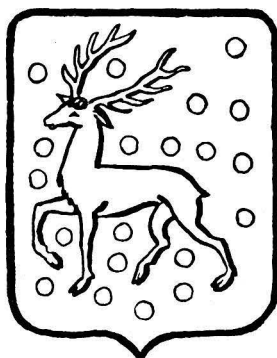
SVERIGES KYRKOR

KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

MED STÖD AV K. VITT. HIST. O. ANT. AKAD.

UTGIVET AV SIGURD CURMAN

OCH JOHNNY ROOSVAL

GÄSTRIKLAND

HÄFTE 1.

GÄVLE STADS KYRKOR

UTGIVNA MED STÖD AV

HELIGA TRÆFALDIGHETS FÖRSAMLING

GÄVLE STADS KYRKOR

KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

av

ERIK ANDRÉN, BRYNOLF HELLNER OCH

PERCY ELFSTRAND

Med stöd av

KUNGL. VITT. HIST. OCH ANT. AKADEMIEN

utgivet av

SIGURD CURMAN OCH JOHNNY ROOSVAL

Svenska Bokhandelscentralen A.-B.

STOCKHOLM

CENTRALTRYCKERIET, STOCKHOLM 1932

UTGIVARNAS FÖRORD

Då utgivarna nu framlägga det första häftet av Gästriklands kyrkobeskrivningar, Gävle stads kyrkor, sker det med uttryck av stor tacksamhet mot Heliga Trefaldighets församlings kyrkoråd, som genom ett frikostigt anslag möjliggjort verkets tillkomst. Vårt och våra medarbetares, amanuenserna Erik Andrén och Brynolf Hellners samt andre bibliotekarien Percy Elfstrands arbete har från alla håll mötts med förståelse och sympati. Vi be då att med tacksamhet få omnämna redaktören för Norrlands-posten, Ernst Serrander, vilkens initiativ och städse vakna intresse varit av största värde för våra strävanden, vidare länsarkitekten i Stockholms län, Gunnar Wetterling samt slottsarkitekten Knut Nordenskjöld, vilka kostnadsfritt ställt uppmättingsritningar av Heliga Trefaldighets och Staffans kyrkor till utgivarnas förfogande. Vi få även framföra vårt tack till föreståndaren för Gävle Museum, Boo von Malmborg, församlingarnas präster och övriga personal samt tjänstemän i arkiv och muséer för all hjälp och goda råd som lämnats våra medarbetare vid undersökningsarbetets gång.

Det är vår mening, att detta häfte, som omfattar endast de inom Gävle stad belägna kyrkorna och kapellen, inom kort skall följas av häftet n:r 2, upptagande beskrivningarna av Gästriklands landskyrkor. Framgången i denna vår strävan är emellertid helt avhängig av allmänhetens intresse för vårt arbete. Manuskripten, utarbetade av amanuenserna Erik Andrén och Brynolf Hellner, äro redan i det närmaste färdiga, uppmätningar och fotografier finnas redan på verkets redaktion, men verkets tryckning är beroende av att ett tillräckligt antal abonnenter finnes. Vi vädja därför till alla för verket intresserade att bistå oss i det i dessa tider allt annat än lätta värvet. Subskribenter erhålla 20 % rabatt på bokhandelspriset. Subskriptionsanmälan kan ske till någon av undertecknade eller direkt till förlaget.

Stockholm i november 1932.

SIGURD CURMAN.

JOHNNY ROOSVAL.

FÖRKORTNINGAR ANVÄNDA I DETTA HÄFTE

A. T. A. = Antikvariskt Topografiska Arkivet, Stockholm.
B. ST. = Kungl. Byggnadsstyrelsen, Stockholm.
G. Lvk. = Gävle läroverks bibliotek.
G. S. ARK. = Gävle Stads Arkiv.
INV. = Inventarium.
K. B. = Kungl. Biblioteket, Stockholm.
KR. = Kyrkoråd.
KR. PROT. = Kyrkorådsprotokoll.
KST. PROT. = Kyrkostämmoprotokoll.
L. ST. = Kungl. Lantmäteristyrelsen.
MAG. PROT. = Magistratsprotokoll.
N. P. = Norrlandsposten.
R. A. = Riksarkivet, Stockholm.
RÄK. = Räkenskaper.
SST. PROT. = Sockenstämmoprotokoll.
U. B. = Uppsala Universitetsbibliotek.
U. L. A. = Uppsala landsarkiv.
VIS. PROT. = Visitationsprotokoll.

H. = höjd. B. = Bredd. L. = Längd.
Alla mått i centimeter (då ej annat anges).

GÄVLE STADS KYRKOR

AV

ERIK ANDRÉN, PERCY ELFSTRAND

OCH

BRYNOLF HELLNER

Fig. 1. Utsikt över en del av Gävle med slottet, kyrkan, skolan och stapeln. Kopparstick av J. v. d. Aveelen i Dahlbergs Suecia-verk. 1700.

Gävle gegen Ende des 17. Jhds. Ausschnitt aus einem Kupferstick von J. v. d. Aveelen 1700, mit Schloss, Kirche, Schule und Glockenturm.

Gävle in 1700, detail of J. v. d. Aveelen's Print, showing the castle, the church, the school and the belfry.

GÄVLE STORA ELLER HELIGA TREFALDIGHETS KYRKA

GÄSTRIKLAND, GÄVLEBORGS LÄN, UPPSALA ÄRKESTIFT, GÄSTRIKLANDS
ÖSTRA KONTRAKT.

UR FÖRSAMLINGSHISTORIEN

AV

PERCY ELFSTRAND.

OTRYCKTA KÄLLOR:

I riksarkivet (R. A.): Städers akter.

I Uppsala universitetsbibliotek (U. B.): Palmsköldska samlingen. XIV. Topographica. 54.

I Uppsala landsarkiv (U. L. A.): Uppsala domkapitels arkiv, protokoll; skrivelser från församlingarna.

KÄLLOR OCH
LITTERATUR

I Gävle stads arkiv (G. S. ARK.): Rådstuvurättens protokoll; magistratsprotokoll; magistratens koncept; skrivelser från myndigheter; riksdagsakter; hantverks societetens protokoll.

I Gävle kyrkoarkiv: Kyrkorådets protokoll (KR. PROT.); Sockenstämmoprotokoll (SST. PROT.); räkenskaper (RÄK.).

I Gävle allmänna läroverks bibliotek (G. LVK.): SEHLBERG, E., Gefle och dess slægter; Dens., Gestriklands fornminnen.

I Gävle ståndspersonssocietets arkiv: Protokoll.

LITTERATUR: ALROT, E., De Gestricia. 1—2. Upsaliae 1720—22. Övers. av W. Lindeberg i Meddelanden av Gestriklands kulturhistoriska förening 1923, 1926. — CORNELIUS, C. A., Svenska kyrkans historia efter reformationen. 1—2. Upsala 1886—87. — ELFSTRAND, P., Kronobränneriet i Strömsbro. Ett bidrag till dess historia. 1—4; Meddelanden av Gestriklands kulturhistoriska förening 1927, 1928, Från Gästrikland 1930, 1931. — E[NGLUND], N., Ur kyrkoarkivet. [En serie artiklar i Norrlandsposten (N. P.) 1927. Citeras med varje artikels särskilda titel.] — ENGLUND, N., Ur rådhuskrönikan. Bilder från 1700-talets Gefle. Gefle 1930. — FANT, J. E. & LÅSTBOM, A. TH., Upsala ärkestifts herdaminne. 1—3. Upsala 1842—45. — FYHRVALL, O., Bidrag till Gefle stads historia och beskrifning. Gefle 1901. — HEDIN, E., Pietisten Petter Schaefer. En fånge på Gävle slott; Personhistorisk tidskrift. Årg. 29 (1928). — HENNERBERG, C. F., Kungl. hovmusikus Anders Wesström (cirka 1720—1781). Strödda anteckningar såsom bidrag till 1700-talets svenska musikhistoria; Svensk tidskrift för musikkforskning. Årg. 10. (1928), 11 (1929). — HERLITZ, N., Svensk stadsförvaltning på 1830-talet. Sthlm 1924. — HÜLPHERS, A. A:SON, Samlingar til en beskrifning öfver Norrland och Gefleborgs län. 1. Om Gestrikland. Westerås 1793. — HÖGSTRÖM, P., Tal vid en ny förfärdigad altare-taflas inwigning uti Skellefteå kyrka... den 11 sept. 1752. Skellefteå 1878. — LUNDÉN, G. E., Bidrag till Gävle skolors historia. 1. Gävle 1930. — NORDLANDER, J., Den finska invandringen i Gästrikland. Sthlm (tr. Uppsala) 1910; Norrland. 3: 4. — NORDLANDER, J., Katolsk propaganda inom en svensk skola. Ett blad ur Gävle skolas historia. Gävle 1918; Norrlandska samlingar. 2: 2. — Några ord rörande Sofia Magdalena kapell i Gefle. Gefle 1862. — Protocoller, hållne hos höglofl. ridderskapet och adelen vid riksdagen i Gefle år 1792. Sthlm 1792. — S[EHL]B[ER]G, [J. H.], Ur protokollen från trolldomsrannsakingarna i Gefle 1675; Meddelanden av Gestriklands kulturhistoriska förening 1926, 1927. — [SELGGREN, J.], Hospitalskyrkan i Gefle; Meddelanden af Gestriklands fornminnesförening 1891. — [SUNDSTRÖM, J.], Kort begrepp af Gefle stads historia; Meddelanden af Gestriklands fornminnesförening 1906, 1907, 1908, 1909/10. — THULIN, C., Redogörelse för de ecklesiastika boställena. 1. Gäfleborgs län. Sthlm 1904. — WALLQVIST, O., Minnen och bref. Utg. af E. V. Montan. Sthlm 1878.

UPPKOMST   Gävle stad har aldrig blivit grundlagd, har det sagts, och däri ligger bland annat ett medgivande, att stadens verkliga ålder förblivit okänd. Forskningen har dock numera förlagt stadens uppkomst till senare delen av 1300-talet, i allmänhet till 1390-talet. En hamn och ett fiskläge ha säkerligen sedan urminnes tid funnits vid Gävleåns utlopp. I Gästrikland såväl som i Dalarna bedrevs från hedenhös en omfattande järnhantering, och det förefaller ganska sannolikt, att åtminstone det gästrikländska bergsbruket haft Gävle till exporthamn. De stora fallen i Dalälven tala för övrigt för att även Dalarna begagnat sig av samma utväg. Men då under kriget mellan konung Albrekt och drottning Margareta Stockholm innehades av det tyska partiet, blev det nödvändigt för exporten även från avlägsnare landsdelar att söka sig ut på annat håll än över landets huvudstad, och då låg Gävle nära till hands. Dess betydelse ökades och det

upphöjdes till rang och värdighet av stad. Såsom sådan nämnes det första gången i en urkund från 1413. I en förteckning på socknarnas bidrag till lösen av ärkebiskop Hemming Nilssons pallium 1343 förekommer Gävle däremot icke och var därför antagligen ej egen församling vid denna tidpunkt. Troligt är väl, att det blev egen församling samtidigt med att det blev stad. Och från ungefär samma tid eller kort därefter torde väl den äldsta kända kyrkobyggnaden stamma.

Enligt en länge fortlevande åsikt skulle även ett kloster ha funnits i Gävle, och i ALROTS avhandling *De Gestricia* utpekas till och med platsen för detsamma strax utanför västra tullen på den s. k. prostakern, där ruiner skulle ha funnits kvar och besiktigats av författaren. Ingenting talar emellertid för befintligheten av ett kloster. Men på det nuvarande ångbryggeriets tomt, fordom kallad Kapellbacken, låg en gång ett fiskarekapell, som redan på Gustav Vasas tid var »ödelagt»¹. Detta torde vara ALROTS »kloster». Några andra spår ha åtminstone hittills ej kunnat påvisas. I alla händelser voro både församlingen och det förfallna kapellet fattiga, ty då Gustav Vasa företog sin skövling av kyrkornas egendom, lämnade Gävle kyrka endast 6 marker 3 lod kyrksilver, vilket var det näst sämsta resultatet i Gästriklands församlingar. Från det omtalade kapellet kom blott en silverkalk.

Från början av nyare tiden lydde byarna Hemlingby, Sätra och Sörby under Gävle församling, ehuru de icke hörde till staden. Sörby donerades till staden genom ett kungligt brev 1605. Först 1864 lades Hemlingby till Valbo socken och Sätra till Hille. Den förra av dessa socknar förenades 1602 med Gävle som annexförsamling, och dess pastorsboställe lades under Gävle slott som kungsladugård. Först 1849 blev Valbo åter egen församling. Gävle församling delades 1916 på grund av sin storlek i två, Heliga Trefaldighets församling, uppkallad efter den gamla kyrkan, och Staffans församling. Den förra omfattar hela staden norr om Gävleån och av den södra stadsdelen det parti, som ligger väster om Södra Kungsgatan, men dessutom förstaden Strömsbro, Norrlandet, Bönan, Utvalnäs och fisklägena på öarna. Staffans församling åter omfattar dels återstoden av staden i egentlig mening, dels Södra landet, Bomhus, Kastet, Karskär och Sikvik.

Från början var pastor i Gävle även prost över hela Gästrikland, men på grund av ökade ämbetsgörömmål fann sig prosten Johan Schæfer föranlåten att avsäga sig befattningen. Gästrikland delades då i två kontrakt, och under prosten i Gävle lydde till en tid endast Gävle stads församling samt Valbo och Hille socknar. För närvarande är landskapet ungefär lika fördelat mellan Gästriklands östra och västra kontrakt. Pastoratet i Gävle har av ålder varit regalt »med mer eller mindre stadgad

¹ Magistraten till Erik Dahlbergh 22 dec. 1690. Palmsköldska saml. XIV. Topogr. 54, U. B. Se f. ö. härom närmare ALROT, *De Gestricia*. 1, s. 27; 2, s. 2 (övers. av W. Lindeberg i *Meddelanden av Gästriklands kulturhist. fören.* 1923, 1926); FYHRVALL, *Bidrag till Gefle stads historia*, s. 87; LUNDÉN, *Bidrag till Gävle skolors historia*. 1, s. 17 f.

rätt för församlingen att inkomma med förord för någon viss prestman, som den åstundade».¹ Det är sedan 1910 konsistoriellt.

PRÄSTVAL

Vad själva valet angår, finnas ett par upplysningar av intresse från 1700-talet. Då prosten Schæfers efterträdare skulle utses 1726, samlades i kyrkans kor samtliga ledamöter av magistraten, alla i staden boende ståndspersoner och »Civil betiente», alla stadens handlande, 40 »utsedde beskiedelige män af fiskerskapet» och 24 hantverkare. Då alla voro samlade, »siungdes helga Trefallighet stat oss bi etc., sedan framsteg herr Probstén Wesslander² för altaret och gjorde et tal el[ler] oration, at gud med sin helga andas nåd wille wid detta högstangelagne ärendet wara tillstädes och församlingen en sådan herde beskiära, som näst Guds helga namns ära måtte om sin anförtrodda hiord och församlingens ewiga wälfärd angelägen och bekymbrad wara».³ Emellertid hade magistraten strax förut haft sammanträde i samma ärende, och dess protokoll blev nu uppläst. Det befanns, att magistraten med borgerskapets medgivande beslutit, att »handels ståndet, som äro af ringa antahl, votera samtelliga], men af fiskerskapet, som är mycket tahlrikt, utses 40 beskiedel[ig]e män och af handtwärkarne 24». Dessutom skulle magistratens alla ledamöter samt »de öfrige af H:rar stånds Personernes ledamöter här i staden, så andel[ig]e som werdslige» deltaga i valet⁴. Vid nästa val, 1740, jämkades dessa siffror något. Borgmästaren Palmberg uppträdde och förklarade, att »Gefle Stads Församling består af Fyra Stånd, Nembl[igen] andelige och Civile Stånds Personer, handlande, handtwärckare och Fiskerskap, hwilke altid efter en wiss Proportion af Stånden til förene wid slika tillfällen opgifwit theras vota». Av fiskarna skulle denna gång utses 55 elektorer och av hantverkarna 30. Men de handlande skulle även nu rösta samtliga, och av ståndspersonerna de, som antingen ägde välbyggda gårdar i staden eller minst 100 daler srmt i årlig lön på stat samt voro tvungna att bo i staden på grund av sitt ämbete.⁵

PASTORS
AVLÖNING

Redan under 1500-talet har pastor i Gävle haft prästgård. Från 1690-talet finnes en uppgift på vad detta innebar: »Een gård till boställe i Gefle med behörig rökebadstufvu och köllna. Dito een stallgård, som Vahlbo sochns annexæbönder håller vijd macht, men stallet kommer staden till. Ett stoort prästängie till hööslått vijd Gefle staquet med een stoor dubbel ny ladu, som staden uppbyggt och prästen sedan böör hålla vijd macht åhr[ig]en, för[utom] åkrar till säde och tråde med behöriga ladur, 2:ne af staden med gollf uthi, item 2:ne af Vahlbo. Kåhlhagar effter nödtorfften 2:ne st[ycken]. Desse ägor äre tagne merendels af een g[amma]l by, Gefle vijd namn, [som] af forna tijder legat bredevijd Gafvelbroon, ett stycke ifrån derest

¹ FYHRVALL, A. a., s. 76.

² Magnus Wesslander, kyrkoherde i Ockelbo 1719—33.

³ KR. PROT. 1 april 1726.

⁴ MAG. PROT. 23 mars 1726. Finnes i avskrift bland KR. PROT.

⁵ MAG. PROT. 29 mars 1740, G. S. ARK.; prot. vid kyrkoherdevalet 20 april 1740. Bland KR. PROT.

nu staden Gefle står, och förmeenans deraf hafva sitt namn. Dito af staden ett stollp-herberge».¹ Boställsjorden, den s. k. prostakern låg omedelbart väster om staden och flyttades allt längre västerut, allteftersom staden växte åt detta håll och därför nödgades byta sig till områden tillhöriga pastorsbostället mot längre bort belägna, som voro i dess egen ägo. Då olika jordlotters värde naturligtvis kunde variera avsevärt, blev boställsjordens areal emellanåt förändrad. Den uppgavs 1734 till något över 35 tunnland men omfattade 1763 över 50 tunnland och utgjordes vid löneregleringen 1865, undantagandes den s. k. Kroknäshagen² och två laxkar i Gavleån, av 45 tunnland 7 kappland. Kroknäshagen och laxkaren avstod pastor 1865 mot ersättning. Trettio år därefter övertogs boställsjorden helt och hållet av staden, som i stället fick åtaga sig att betala pastor årlig lön i pengar.

Utom boställsjorden åtnjöt pastor fordom vissa andra förmåner. Från 1597 uppbar han en del av kronotionden i Hedesunda. Denna förmån bekräftades av reduktionskollegiet och stadfästes av Karl XI 1685, men fränkändes pastor 1864. Härtill kom tidvis den s. k. tertialen, d. v. s. tredjedelen av kronotionden, i Öster-Färnebo. Den beviljades pastor i Gävle i ersättning för den indragna prästgården i Valbo och bekräftades 1613 av änkedrottning Kristina, som hade Gästrikland med Gävle till livgeding. Församlingen återfick 1651 prästgården i Valbo mot avstående av tertialen i Öster-Färnebo, men redan 1656 reducerades prästgården till kronan, och pastor återfick i stället tertialen. Detta bekräftades av reduktionskollegiet och Kungl. Maj:t 1685, på samma gång som kronotionden i Hedesunda fastställdes. Då Valbo 1849 äntligen blev egen församling igen, övergick tertialen till dess pastor.

Utom pastor har församlingen av ålder haft komministrar, i äldre tid vanligen kallade kaplaner. Från början var det antagligen endast en, men redan vid tiden för Uppsala möte 1593 funnos två. Under 1600-talet varierade bruket något i detta avseende, men efter 1652 blev det regel, att det skulle finnas två komministrar, av vilka dock den ene var extraordinarie. Till förbättring av deras dåliga ekonomiska villkor infördes s. k. skriftepengar. 1726 blev även den andre komministern ordinarie, emedan »man på wisse tider om åhret warit i mistning af ottsånger, wecko Prädikningar och Bönstunder». Lönefrågan var emellertid kinkig nog. Under sin tid som extraordinarie hade andre komministern skött om sången i kyrkan. Nu skulle han få »niuta sitt underhåld af församlingen — — — igenom det han härtils undfått för sången i Kyrkian och honom eljest för församlingens leda möter blifwit tillagt, derunder berächnas den spanmähl, som Probsten och Kyrkioherden bör åhrl[ige]n til Capellanen utgifwa».³ Han skulle även få 60 daler krmt i årligt hyresbidrag. Andre komministern skulle utan vidare intaga den förstes plats, då denne avgick,

KOMMI-
NISTRAR OCH
ADJUNKT

¹ THULIN, De ecklesiastika boställena. 1, s. 457.

² Nu Boulognerskogen.

³ KR. PROT. 3 dec. 1725; MAG. PROT. 23 mars 1726. Det senare finnes i avskrift inhäftat bland KR. PROT.

varpå församlingen skulle välja ny andre komminister. Men detta var att tråda domkapitlets rätt för nära, församlingen nödgades ge efter, dock först efter att ha dragit saken inför Kungl. Maj:t, och komministrarna tillsattes därefter som förut på domkapitlets förslag. Numera har vardera församlingen två komministrar. Den ene av Heliga Trefaldighets församlings komministrar bor i Strömsbro och den ene av Staffans i Bomhus.

Emellertid har någon osäkerhet tydligen uppstått om vilka förmåner den ene eller andre komministern skulle komma i åtnjutande av, ty då nytt komministerval 1729 företogs, reglerades först löneförhållandena, »at hwardera måtte wetta, hwad han rättel[ige]n hafwa bör el[ler] intet». Förste komministern skulle få »sin lön nu som förr, utan någon afkortning hwarken af tionde strömingen eller den spanmål till 8 T[unno]r, som H:r Prosten årl[igen] hafwer at utgifwa». Den andre skulle få de vanliga påskmålspengarna, tre kollekter årligen, 150 daler krmt om året i hyresbidrag, »till des han med en tienlig Cappellans gård kan blifwa försedd», en »så kallad åker så som et beneficium af staden» och slutligen en tredjedel av skriftpengarna, när han själv skriftade.¹

Då församlingen beslöt sig för att ständigt ha två komministrar, hade den icke tagit »afseende på underhållet för Pastoris hielpe Präst, den honom sielf tilkommer at löna, så wida han en sådan hielpe Präst behöfwer». Detta tyder på att adjunkter tidigare förekommit, men att deras förekomst betraktades som pastors egen sak. Prosten Westerman, som varit fältpräst, blivit fången vid Poltava och sedan delat övriga svenska fångars lidanden i Sibirien ända till freden i Nystad, förklarade emellertid 1727 — säkerligen med rätta — att han, »såsom warande en utharbetad man, wid en så folckrijk och med många sysslor öfwerhopad församling [som] här i Gefle behöfwer en adjunctum och medhielpare uthi Predijkoämbetet». En adjunkt blev också mycket riktigt utsedd.² Numera har vardera församlingen en ordinarie pastorsadjunkt.

KLOCKARE,
ORGANIST O.
KANTOR

Klockaren var ursprungligen föreståndare för ringningen, vilket förklarar hans titel, som är en förkortning av klockringare. Efter reformationens införande fick klockaren till uppgift att leda menighetens sång, utan att därför någon egentlig musikalisk kompetens fordrades av honom. Just på grund härav måste en större församling som Gävle skaffa sig organist och kantor. Organisten var tillika oftast director musicæ vid gymnasiet och kantorn sånglärare i skolan. Skolans elever voro nämligen kyrkosångens verkliga uppbärare. Så gott som ensamma svarade de för »den mera konstmässiga sången», men även psalmsången skulle nog ha blivit ganska bedrövlig, om det ej varit för skolgossarna. Särskilda försångare bland dessa togo upp psalmerna. Versikularier kallades de, som uttogos till försångare vid de större högtiderna och under ferierna. De fingo penningersättning.³

¹ KR. PROT. 10 juni 1729.

² KR. PROT. 20 jan. 1727.

³ LUNDÉN, A. a., s. 148 ff., 192 ff.; 1712 funnos två versikularier, som uppburo 6 daler krmt om året i lön.

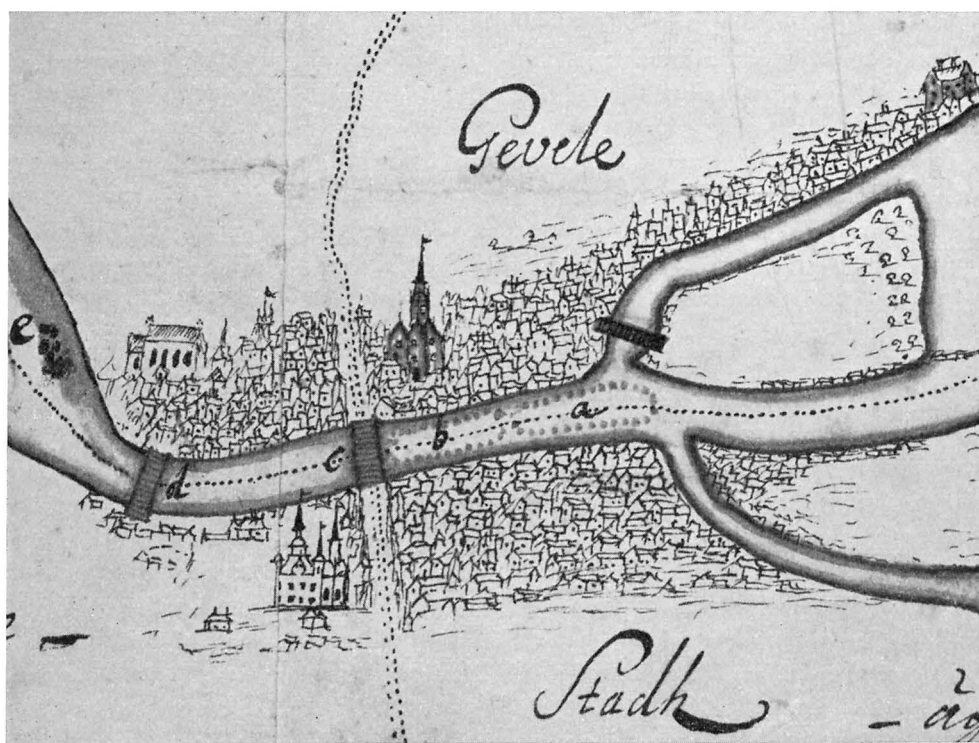

Fig. 2. Karta över Gävle 1691 av lantmätaren Christopher Stenklyft. U. B.
Die Stadt Gävle in 1691. Plan of Gävle 1691.

Musikintresset i Gävle synes ha varit ganska stort i slutet av 1600-talet. Man övervägde anställandet av en »fiolist» i församlingen, »emädan Organisten inthet hinner mehra än skjöta Orgorna». 1696 fick staden besök av en »främmande», som »spelar wäl på discant fiol, Baas fiol och blåser wäl på een Basun». Hans musik väckte allmän beundran, och hans kvarstannande som »Musicant» diskuterades ivrigt. I lön skulle han få 60 daler krmt, men mera ställdes i utsikt.¹ Härav blev dock intet, men 1701 besöktes staden åter av en främmande musikanter, som särskilt »myckit wackert musicerade» på tacksägelsedagen och måtte ha rört församlingen till tårar, ty han fick 40 daler krmt till belöning av kyrkorådet.² Den fast anställde organisten hade vid samma tid 200 daler krmt om året.

Orgelverket och orgelläktaren voro föremål för församlingens ständiga omsorger och bekymmer. Och det var ej utan att organisterna själva ofta voro riktiga sorgebarn. Så tidigt som 1683 befanns en klockare ha släppt upp en myckenhet ungdom och

¹ KR. PROT. 1 maj 1696.

² KR. PROT. 7 febr. 1701.

»löst folck» på orgelläktaren, där de farit illa fram med orgeln. Samme klockare var dessutom så oskicklig i sin konst, att man vid högtidligare tillfällen måste skaffa spelhjälp, och han uppträdde till råga på allt ofta onykter.¹ Med undantag för oskickligheten återuppyka dessa företeelser oupphörligt under hela 1700-talet. Organister, som förde ett okristligt leverne och slog sina hustrur, hörde icke till sällsyntheterna. En gång hade församlingen en »snäll och förständig» organist, Carl Amnelius, vid vars tillträde 1741 orgelverket reparerades. Bålgarna fingo nytt skinn och lades på annat sätt än förr, så att »wädret kommer för nyttans skull ännu närmare intill orgelverket, då de sedan med fötterna blifwa trampade, som är säkrare för jämt wäder, samt med påökad wigt». Väderstyrkan ökades till 32 grader. Själva »Claveren så till Manualen och Rygg-Positivet som Pedalen» voro så nötta, att de måste göras om.² Men det blev ringa glädje med hela denna reparation, ty Amnelius ansåg visserligen, att orgelverket borde rensas vart fjärde eller femte år, men 1765 måste han erkänna, att han ej låtit rensa det på hela 23 år.³

Då en kantor skulle tillsättas 1784, ansågo några av borgerskapet, i synnerhet medlemmarna av dess kavallerikår, att man nu ej blott borde försöka få någon, som var skicklig i sång, utan att hänsyn skulle tagas till »insigt och färdighet uti Blås Instrumenters handterande, såsom nyttigt både för ungdomens information och wid andra Högtidliga tillfällen, tå Musique behöfwes, och med wederbörandes känbara kostnad ofta ifrån andra ställen Musicanter måst förskaffas». Som kandidat uppställdes därför en trumpetare, som »lärdt och af sin Läroherre blifwit ansedd förswarlig på Claver, Orgelwärk, Trumpet, Walthorn, Hautboi och Violin». Han hade varit trumpetare i 16 år och hade intyg, att han uppfört sig »beskjedligen». Men då den bälde trumpetaren infann sig i kyrkan och »skulle taga up en bekant morgon Psalm, begynte han den 3:ne gånger å rad utur 3:ne serskildta toner; men tå han icke desto mindre, thesse försök oaktadt, befanns aldeles oförmögen at gå ut med sången, hade Gossarna, som sitta framme i Choret, börjat skratta öfwerljudd theråt». En syssloman försökte då »till uppenbar förargelses afböjande i Guds Hus» hjälpa honom med melodien, men trumpetaren övverröstade honom och förstörde sången så, »att then ånyo afstadenat och wäckt et nytt skrattlöje hos Gossarne, hwarwid Commministern själf nödgades stiga ut i Choret och med forsserad röst taga upp Psalmen».⁴

Den största organistskandalen i Gävle under 1700-talet var dock, då man antog kungl. hovmusikern Anders Wesström,⁵ som kom till Gävle »så blott och snart naken, att man måste kläda honom till hand och fot, förrän han kunde wisa sig för folck». Wesström kom snart osams med vederbörande, i all synnerhet sedan han en söndag

¹ KR. PROT. 10 mars 1683.

² KR. PROT. 28 juli 1741.

³ ENGLUND, Ur rådhuskrönikan, s. 92 ff.

⁴ ENGLUND, A. a., s. 111 ff.

⁵ Se om honom HENNERBERG, Kungl. hovmusikus Anders Wesström; även ENGLUND, A. a., s. 102 ff.

»wid utgången utur Högmässan och aftonsången wågat det dristiga försöket at utspela församlingen med et stycke, som i det närmaste liknat de till Boskapens hemdrifwande brukelige wallhornsstycken, hwarigenom förargelse i Herrens heliga hus blifwit upp- väckt». Väl togs organisten den gången till nåder, ehuru icke innan han fått tillfälle att säga församlingen och kyrkorådet åtskilliga spydigheter, men sedan han efter ett i alla avseenden »hiskeligt lefwerne» lönligen avvikit från staden 1781, blev han utan vidare avsatt.¹

Hur tidigt sockenstämma förekommit i Gävle, är ovisst. Sockenstämman har medeltida anor, den omtalas under Gustav Vasa och tog ett kraftigt uppsving under 1600-talet, i synnerhet sedan i prästerskapets privilegier 1650, bekräftade 1675, uttryckligen fastslagits, att prästerskapet skulle ha rätt att hålla sockenstämmor. Dock funnos städer, där sockenstämma icke förekom förrän så sent som på 1820-talet. I Gävle äro de äldsta bevarade sockenstämmoprotokollen från 1833, men av det första protokollet framgår tydligt, att institutionen icke var ny i staden. Den äldsta antydning om dess förekomst finnes i kyrkorådets protokoll den 1 mars 1683, där det meddelas, att församlingen från predikstolen skulle uppmanas att stanna i kyrkan efter predikans slut och sedan gå upp i koret för att där rådslå om kyrkans reparation. För övrigt omtalas 1685 en annan form av sammankomst. Detta år kallades borgerskapets 24 äldste till sammanträde med kyrkorådet i sakristian för att överlägga om de evinnerliga kyrkoreparationerna.² 1693 åter förstärktes kyrkorådet vid ett tillfälle med några medlemmar av magistraten och några av de äldste, och samma år upplyses, att de äldste granskade kyrkans räkenskaper.³ Under frihetstiden möter upprepade gånger, då något särskilt viktigt ärende skulle behandlas, termen allmänt kyrkoråd eller stort kyrkoråd, då församlingen i helhet var närvarande. Det är tydligt, att sockenstämman döljer sig bakom dessa benämningar.

För kyrkorådets upprättande ha vi däremot för ovanlighetens skull bestämt datum. Denna institution hade strängt taget sitt upphov först i 1817 års sockenstämmoförordning, men icke förty ha kyrkoråd funnits i de flesta svenska städer på 1700-talet, i några få till och med på 1600-talet. Själva benämningen kyrkoråd möter första gången i Västerås' stift på 1660-talet. Kyrkorådet i Gävle upprättades 1681. Det första protokollet lämnar härom följande upplysning: »A[nn]o 1681 d. 21 Septemb. Uppå hanss högährewyrdig[he]ts Kyrkioherden Mag[iste]r Petri Fontelii begäran woro sammankallade de, som effter Borgmästar Christiernins med honom plägade Conference om itt KyrkjoRåds inrättande (som i föllje af Kongl. May:sts allernådigste förordning, indigiterad i prästeprivilegiernes 23. punct, och sedermera gifne resolution på sidsta Riksdag skola under pastoris præsidio öfwer Kyrkjoness medel och wäsende inseende och administration hafwa) utaf Rådstufwurätten der till förordnade äre, Nembl[ige]n

SOCKEN-
STÄMMA O.
KYRKORÅD

¹ ENGLUND, A. a., s. 102 ff.

² KR. PROT. 21 okt. 1685.

³ KR. PROT. 7 april, 6 okt. 1693.

Borgmästar Christiernin, Rådmän Per Grijs [Grijs] och Lorentz Elis samt M[äste]r Hans Bjursson [Björnsson] skraddare jempte Kyrkjowärdarne R[åd]mä[n] Anderss Dunder och Jöran H. Kruse, och gaf Borgmäst[are]n tillkänna, att ännu äro fuller der till förordnade af borgerskapet Anderss Hansson Grubb och Otto Hansson Reinbott, men de nu intet hemma stadde, berättandes han der houss orsaken, hwij så många till Kyrkjo Råd äre nämbde, wara den, att offta kan någon förrättning infalla Kyrkjowärdarne sielf angående, den de intet få bewysta, och ty har rådstufwurätten funnit nödigt hafwa uti sådane ärenderss debatterande en half nämbd complet».

Av detta framgår tydligt, att rådstuvurätten i egenskap av magistrat utnämnde kyrkorådets medlemmar, och att den i detta insatte tre av sina egna representanter, nämligen en borgmästare och två rådmän. Att en av kyrkvärdarna tillika råkade vara rådmän, var tydligen en ren händelse. Från senare delen av 1700-talet finnas bestämda upplysningar om kyrkorådets sammansättning. »Ordföranden i Kyrcko Rådet», heter det, »är ständigt Församlingens Kyrcko Herde och de öfrige Ledamöter äro nijo till antalet och bestå af endera af Borg Mästarena, 2:ne Råd Män, en af literate och en af illiterate Classen, 2:ne Stånds Personer, 2:ne Handlande, En Handtwärkare och En Fiskare. Med dessas tillsättjande går sålunda till: När någondera dör eller åstundar afskjed, anmäler Kyrcko Rådet det hos Magistraten, då, om det är Borg Mästare, den andra Borg Mästaren träder uti hans ställe, men en Råd Man wäljes af den Class den afgående tillhördt; är åter den afgående Stånds Person, Handlande, Handtwärkare eller Fiskare, gifwer Magistraten genom utdrag af Protocollet det till känna hos wederbörlig Societé, som innom sig wäljer en annan efter flesta rösterna eller efter tour, hwarpå den walde hos Magistraten anmäles, som Kyrcko Rådet därom förständig; Skolandes den walde, om ej dödsfall emellan kommer, åtminstone 3:ne år med denna sysla fortfara».¹ Sammanträdena höllos omväxlande i själva kyrkan, i sakristian och i sockenstugan. Vardera församlingens kyrkoråd består numera av nio ledamöter, kyrkoherden inberäknad.

Sockenstämman hade att besluta i mål, som rörde kyrkans vård och församlingens ekonomi och allmänna ärender. Härunder förstodos flera angelägenheter av ganska världslig natur, exempelvis skolväsen och fattigvård. Men även disciplinära frågor synas i början ha handhäfts av sockenstämman. Dessa övergingo dock efter inrättandet av kyrkorådet till denna institution, som småningom utvecklades till en förvaltande och verkställande myndighet, medan sockenstämman förblev den beslutande. Mellan kyrkorådet och magistraten förekommo ej sällan tvister i ekonomiska frågor, dock i viss mån dämpade genom att magistraten var tämligen talrikt representerad i kyrkorådet. I äldre tider lågo för övrigt pastor och borgmästare ofta i luven på varandra, varå exempel nedan skola framdragas.

¹ Kyrkorådet till landshövd. Odaterat, men från senare delen av 1700-talet. Undert. av prosten Erik Tegman (1764—89). Kopia i Uppsala domkapitels arkiv, Skrivelser fr. församl., U. L. A.

Kyrkorådets verkställande ledamöter voro av ålder kyrkvårdarna, som beställde om Kyrkvårdar
snart sagt allt inom församlingen. Ursprungligen voro de två, men i slutet av 1700- OCH
talet förekommer endast en. På deras post återfinner man ej sällan ledande män SPÖGUBBAR
bland borgerskapet. Som deras hantlangare och särskilt som uppsyningsmän över
ordningen i kyrkan under gudstjänsten fungerade kyrkvaktare, i äldre tid ofta kallade
spögubbar, emedan de gingo omkring i kyrkan beväpnade med långa spön, med vilka
de väckte dem, som somnade under predikan, eller tuktade bråkmakare. Spöna av-
skaffades 1785, då det ansågs, att kyrkvaktarna borde kunna reda sig med »theras
wanlige karbaser». ¹ En spögubbe skulle hålla ständig vakt på orgelläktaren »til obe-
hörigt folks afhållande». På de övriga läktarna och i trapporna till dem, »hwarest
af en hop odygdig ungdom, som där gemenligen samlas, både trängsel och åtskillige
oordentligheter föröfwas», skulle spögubbarna också ha ögonen. ² En ytterst
viktig uppgift för spögubbarna var att »directe leda hwar och En ur den bänck, som
hörer ej enom till, för att en sådan ej må tränga behörige bänckeegare». Slutligen
skulle de biträda, då brottslingar ställdes vid skampålen eller torterades. Skampålen
och trähästen, den senare det mest bekanta av stadens tortyrredskap, stodo på torget
utanför rådhuset. En gång bar det sig dock icke bättre, än att en spögubbe 1699 mot
bestämda order slog på trumma, då en tjuv sprang gatlopp på torget. Spögubben blev
då satt i stocken i kyrkan, men där ilsknade han till och behöll hatten på, när försam-
lingen gick förbi in i kyrkan. Då prosten Schæfer kom, fick han bråttom att taga av sig
hatten, men klockaren berättade för prosten, hur det förhöll sig, och när spögubben
försökte svänga sig, fick han många vittnen emot sig och fick sitta i stocken ännu en
dag. I ekonomiskt avseende hade dessa kyrkvaktare det i äldre tider eländigt ställt.
Någon lön hade de icke, ³ och det par skor och den kapprock, som ibland med flera
års mellanrum förunnades dem, förslogo ej långt. Någon gång kunde de få en grati-
fikation, men för det mesta voro de faktiskt hänvisade till församlingens barmhär-
tighet. ⁴

Ett slags skrå för sig utgjorde ringarna i klockstapeln. Kyrkan hade efter 1688 RINGARE
fyra klockor (jfr Inredning och lösa inventarier, s. 101 f.), och ringarnas antal utgjorde
vid samma tid tre, ehuru det ansågs, att sju man behövdes för ringning till vanlig
gudstjänst och åtta »efter större lik». På 1760-talet voro de fem. I det dagliga
livet voro ringarna oftast bagaredrängar, tegeldrängar, notdrängar, båtsmän, bräd-

¹ KR. PROT. 15 april 1785.

² KR. PROT. 15 april 1785.

³ 1712 finner man dock kyrkvaktarens lön upptagen i staten till 30 daler krmt. Visitations-
handlingar i Uppsala domkapitels arkiv bland skrivelser fr. församl., U. L. A.

⁴ ENGLUND, Spögubbar. N. P. 16 febr. 1927. Hur spögubbarnas uniform såg ut, får man veta
av räkenskaperna. 1695 fick en spögubbe 8 alnar blått kläde till rocken, 2 alnar gul kersing till
uppslag, 3 alnar boj till foder och dessutom guldtråd och kanfas (?) till knappar. Till strumpor
fick han 1 1/2 alnar kersing. Därtill kommo älgskinnshandskar. Ett halvsekel senare var uni-
formen betydligt mindre pittoresk. Rocken var nämligen då av brunt kläde. RÄK. 1695 o. 1748.

bärare och timmermän, ibland tog man också till »Probstens dräng». Ringarna måste ha ett bevis, utfärdat av respektive husbönder om sin »frägd, nökterhet och beskedliga uppförande». Deras hustrur och änkor hade fria pallrum i kyrkan. En tid gingo ringarna omkring med häven i kyrkan. Men de anklagades ofta för lättja. Det sades om ringaren, »att han sällan uppassar i Stapelen utan är som oftast borta», och att han visade »mycken efterlåtenhet och tresko wid thenna sin syssla».¹ Själva klockstapeln kunde ibland, i synnerhet under de sista åren av sin tillvaro, vara ett tillhåll för tärning- och kortspelande djäknar, som där sökte gömma sig undan rektorn och hans färila.

STIFTSSTAD

Gustav Vasa hade ej blott åtrå till kyrkornas silver, han hyste även en inrotad misstro mot biskoparna, icke endast mot de ursprungliga katolska utan även mot deras protestantiska efterträdare i allmänhet. Mot slutet av sin regering tog han sig för att minska deras makt genom att dela de större stiftet. Sålunda delades 1557 ärkestiftet så, att Stockholm fick en biskop, ärkebiskopen bibehöll Uppland under sin omedelbara styrelse, och Gävle blev stiftsstad för Norrland. De nya styresmännen fingo emellertid ej heta biskopar utan ordinarier eller på svenska tillsyningsmän, om ock folket med sin förkärlek för gammalt och vant och sin obenägenhet mot de nymodiga och långrandiga titlarna fortfor att kalla dem biskopar. De tillsattes icke genom domkapitlens val utan utnämndes direkt av konungen. I regel var det vederbörande kyrkoherde, som utsågs till ordinarius, i Gävle Nikolaus Olai Helsingius. Ordinariernas ställning till stiftscheferna i biskopsstäderna är ej rätt klar. Det vill förefalla, som om de varit dem underordnade, i alla händelser i rang, och i varje fall måste ju ordinarius i Gävle ha stått under ärkebiskopen i Uppsala. Redan under Erik XIV:s regering skiljes bestämt mellan biskopar och ordinarier. Hur länge ordinarieämbetet fortfor att äga bestånd i Gävle, är ovisst. Å ena sidan uppgives av en 1700-talsförfattare, att det »förföll» kort efter Gustav Vasas död efter en tillvaro av endast några få år², å den andra har en modern författare antagit, att titeln generalis præpositus aquilonaris (generaluppsyningsman över Norrland), som burits av det senare 1500-talets kyrkoherdar i Gävle, tyder på att ämbetet existerade i Gävle till 1603, då den siste kyrkoherden med nyssnämnda titel avled³. Av intresse är emellertid att konstatera, att ordinarius i Gävle 1559 företog en visitationsresa i sitt »biskopsdöme» och därvid bland annat besökte Skellefteå.⁴

KATOLSK
PROPAGANDA

I nära samband med kyrkan stod skolan. Sedan 1500-talets mitt eller möjligen något tidigare fanns i Gävle en vida berömd trivialskola, som allmänt betraktades som en den lutherska lärans fasta borg, och som bland andra fostrat män, sådana som Abraham Angermannus, Nikolaus Olai Bothniensis och Petrus Kenicius, alla tre

¹ ENGLUND, Klockstapeln. N. P. 14 april 1927.

² SUNDSTRÖM, Kort begrepp af Gefle stads historia. Handskrift i Kungl. biblioteket, tr. i Meddelanden af Gestríklands fornminnesförening 1906, 1907, 1908, 1909/10. Se 1907, s. 2.

³ FYHRVALL, A. a., s. 75.

⁴ HÖGSTRÖM, Tal wid en . . . altare-tafas inwigning uti Skellefteå kyrka . . . 1752, s. 15.

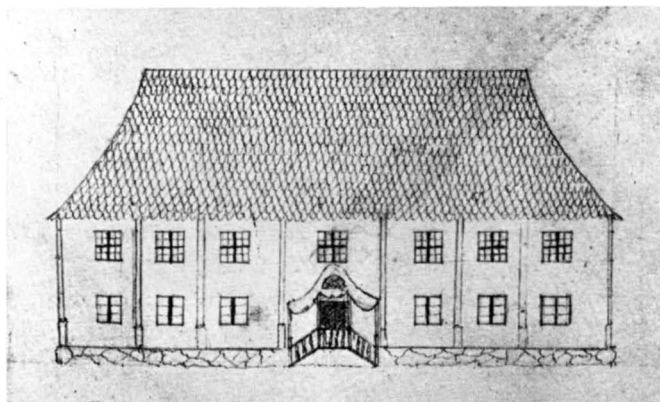

Fig. 3. Det gamla skolhuset av 1671, enl. teckning i Sehlberg, Gestriklands fornminnen.

Das Schulhaus von 1671.

The school of 1671.

i sinom tid Svea rikets ärkebiskopar och alla renlärighetsivrare. Var det äldsta skolhuset var beläget, är omtvistat. Däremot synes det numera med vägande skäl bevisat, att skolhuset efter 1569 års stora brand, som för lång tid framåt ödelade stadens välstånd, återuppbyggdes på det trånga utrymme mellan kyrkan och den nuvarande Kaplansgatan, där sedan 1671 års skolhus stod.¹

Att katolsk propaganda skulle ha bedrivits i detta den lutherska renlärighetens fäste, låter nästan som en saga, och likväl finnes åtskilligt, som talar därför. I slutet av 1570-talet blev rektorn i Gävle, Petrus Olai Gestricius, avsatt från sitt ämbete på grund av sitt motstånd mot Johan III:s liturgi. Detta oaktat blev han redan 1580 kyrkoherde i Njurunda i Medelpad. Hans fyra söner, som togo sig namnet Njurenus efter hemsocknen, blevo alla i tur och ordning rektorer vid Gävle trivialskola. Den andre av dem, Erik Njurenus, blev rektor i Gävle 1619 och samma år tillika kyrkoherde i Hille men frånträdde dessa befattningar, då han 1621 utnämndes till kyrkoherde i Luleå. Njurenus hade efter studier i Uppsala rest utrikes och studerat vidare vid protestantiska universitet i Tyskland, men även besökt det polska Braunsberg och Olmütz, det senare ett av jesuiternas högsäten. I Olmütz övergick han till katolicismen. Allt detta var så mycket betänkligare, som genom 1617 års religionsstadga stränga straff bestämdes för dem, som begåvo sig till katolska lärosäten, alldeles särskilt sådana på polskt område. Njurenus ångrade sig snart, lämnade Olmütz och begav sig till det protestantiska Greifswald, där han avsvor katolicismen och 1616 promoverades till magister. Kort därpå återvände han till Sverige.

Emellertid hade även en annan lärare vid Gävle trivialskola, nämligen Zakarias Anthelius, konrektor 1616 och broder till kyrkoherden Johannes Anthelius i Gävle,

¹ Se härom närmare LUNDÉN, A. a., s. 30 ff.

besökt jesuitkollegiet i Olmütz och där övergått till katolska läran. I motsats till Njurenius höll Anthelius fast vid sin nya tro. Han synes på sin tid ha gått i skolan i Gävle, men hans tid som konrektor blev ej lång, ty redan 1616 förflyttades han till hertig Karl Filips kansli i Nyköping. Njurenius och Anthelius synas ej ha träffats förrän i Gävle, då de vid den senares avfärd till Nyköping yppat sina hemligheter för varandra. Däremot hade Njurenius på utländsk mark sammanträffat med studenten Nikolaus Campanius, klockareson från Gävle, som även hamnat i Olmütz och ej blott blivit katolik utan till och med jesuit. Hemkommen till Sverige blev Campanius skolmästare i Enköping. I skolan i Gävle gick också Erik Petri, en bondson från Roslagen. Han var en tid Erik Njurenius' lärjunge. En tid gick han också i skolan i Enköping, men det synes ej rätt klart, om detta var under Campanius' rektorstid. Erik Petri blev aldrig annat än en kringvandrande och tiggande djäkne och förefaller för resten att ha varit mer eller mindre virrig.

Anthelius' religion kom i dagen 1624, och snart var en kättarprocess i full gång, varunder det visade sig, att Anthelius och en hans trosfrände införskrivit en jesuit i riket. Höga vederbörande lade ej fingrarna emellan. Tidens skaplynne var allt annat än milt, anslag från Polen fruktades alltjämt, och dessutom bör ihågkommas, att i det sedan 1618 rasande trettioåriga kriget kejsaren just höll på att få fullständig överhand och att därför de största faror verkligen hotade protestantismen. Anthelius dömdes till döden och avrättades, likaså Campanius. Njurenius indrogs i deras fall, men han hade inflytelserika förespråkare, vartill kom, att han ju faktiskt avsvurit sin katolska tro. Han benådades med tre års landsflykt och fann sedan ånyo användning i sitt lands tjänst. Erik Petris process ägde rum först flera år senare. Han dömdes till döden och avrättades 1631.¹

Den författare, som senast behandlat detta ämne, drager i tvivelsmål, att katolsk propaganda verkligen bedrivits i Gävle skola, närmast av den anledningen att sådant näppeligen kunnat förlöpa opåtalat i den intoleranta tid, varom här är fråga. Dessutom hade såväl borgmästare och råd i Gävle som allmogen i Hille lämnat in böneskrifter för Erik Njurenius, vilket knappast torde blivit fallet, om man ansett honom skyldig.² Men å andra sidan kan det ej bortses från att åtminstone två lärjungar i Gävle skola veterligen övergingo till katolicismen. För så kloka och målmedvetna män som medlemmarna av Jesu sällskap kan det omöjligen ha varit obekant, vilken plantskola för framstående och stridbara protestantiska präster trivialskolan i Gävle var, och just inom en sådan skola bör det därför ha synts dem lämpligt att bedriva sitt mullvadsarbete. Med all sannolikhet har Anthelius, som ju vidhöll sin katolska tro, haft noggranna instruktioner för ändamålet.³ Att resultatet blev så dåligt, be-

¹ Det föregående i huvudsak efter NORDLANDER, Katolsk progaganda inom en svensk skola och LUNDÉN, A. a., s. 65 ff.

² LUNDÉN, A. a., s. 68.

³ NORDLANDER, A. a., s. 48, 66.

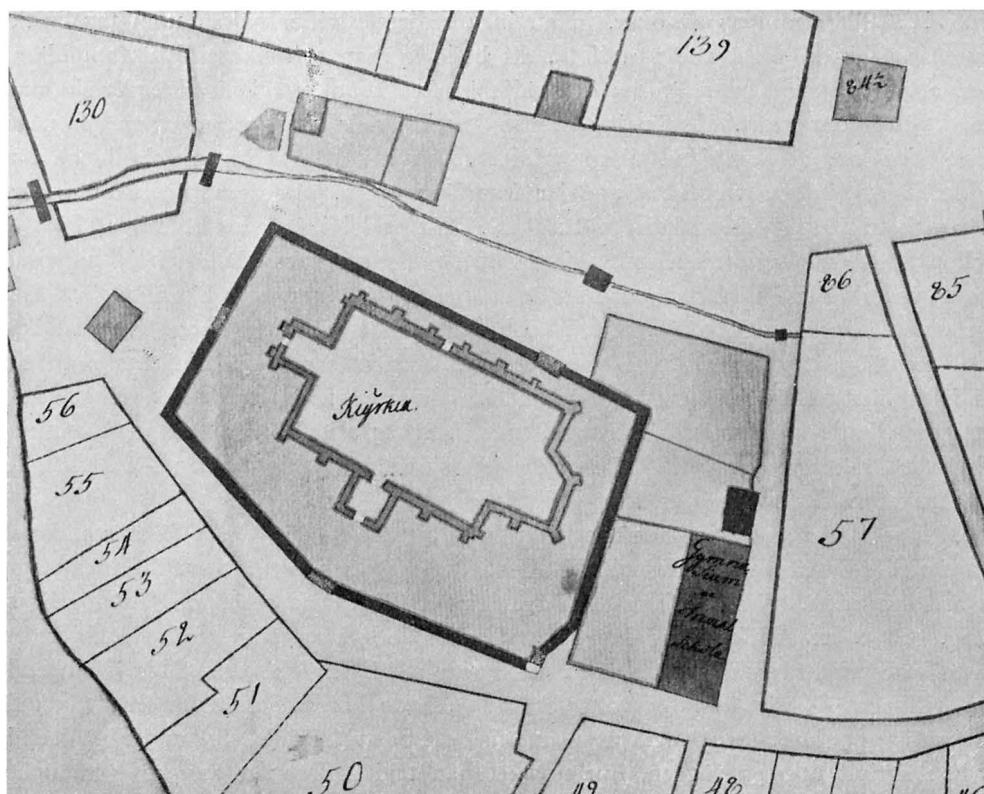

Fig. 4. Heliga Trefaldighets kyrka med närmaste omgivningar på 1747 års stadsplan över Gävle. L. St. Auschnitt aus dem Stadtplan von 1747 mit der Kirche und ihren nächsten Umgebungen. Detail of the plan of Gävle of 1747 showing the church and its environs.

rodde väl i så fall dels på de oöverbärliga svårigheterna, dels på Anthelius' oöberäknade förflyttning till Nyköping.

I samband med kyrkbygget anlades efter 1639 ett tegelbruk för kyrkans räkning på den s. k. västra löten, där nu kallbadhuset i Stadsträdgården är. Kyrkan hade en längre tid förtjänst på tegelbruket. För att lera ej skulle tryta, upptogs diken på löten, så att vattnet i lergroparna kunde få avlopp och ej inverka hindrande på lertakten. Till detta arbete uppmanades stadens krukmakare att bidraga, om de ville för egen del använda sig av lertakten. Tegelbruket arrenderades tidvis ut. Småningom förvärvade den kända gävlesläkten Elis andel i detsamma, och rådman Lorentz Elis var i många år dess förvaltare. Efter hans avgång från denna post 1697 övergick ledningen till hans broder, Hans Elis, som emellertid alldeles misslyckades med sin uppgift. Det började klagas över det dåliga teglet och påpekades särskilt, att det var olämpligt, att »folk allena trampa leret», som dittills varit fallet. Leran

TEGELBRUKET

borde i stället trampas av oxar. Men inga reformer ville hjälpa, utan tegelbruket blev så »af sig kommet och förfallet», att både kyrkan och släkten Elis funno lämpligast att draga sig från affärerna och sälja bruket 1698, varvid kyrkan för sin andel fick 1 200 daler krmt. I köpebrevet stipulerades, dels att kyrkan »fram för någon annan skulle vara berättigad til materialer», dels att de nya ägarna skulle ha företrädesrätt att inlösa varandras andelar framför kyrkan. Det senare visade sig, vad kyrkan beträffade, vara mindre välbetänkt. En andel inropades nämligen 1741 på auktion för kyrkans räkning, men ägaren av återstoden, rektor Peter Grijs, uppvisade genast vederbörliga lagfartshandlingar, och kyrkorådet fann sig föranlåtet att avstå från sina anspråk. Grijs levererade sedan kontraktsevenligt tegel och kalk till kyrkan. Så länge kyrkan ideligen reparerades, befann sig trakten närmast omkring den i ett mer eller mindre oordentligt skick, belamrad med upplag av tegel och kalk. Visserligen hade kyrkan en förrådsbod, men den var alldeles för liten, och man nödgades därför först hyra och 1764 köpa en sjöbod på Alderholmen för ändamålet. Tegelbruket nedlades i början av 1800-talet.¹

LIVET I FÖR-
SAMLINGEN
PÅ 1600-
TALET

Vad livet i församlingen beträffar, utmärkte sig 1600-talet, detta företagsamhetens men även de sträva laternas och de obehärskade lynnenas tidevarv, för ideliga gräl om allt och intet. De primitiva förhållandena möjliggjorde också de besynnerligaste tilltag. Så t. ex. skickade en dag 1621 borgmästaren Hans Andersson Grubb ett bud till en av kyrkvårdarna med begäran om nyckeln till fattigkistan. Men innan budet kom tillbaka — för övrigt utan nyckeln —, hade borgmästaren förlorat tålmodet och brutit upp låset samt tagit ut pengarna. Han avlägsnade sig, under påståendet att han skrivit upp på väggen, hur mycket han tagit! Det var kanske ej så underligt, att en person vid passerandet av Grubbs gård yttrade: »här bor borgmästaren, kronones tjuf».² Under 1640-talet fördes en långvarig träta mellan kyrkoherden Olov Aurivillius och borgmästaren Simon Depken. Härvid tog borgerskapet kyrkoherdens parti, emedan borgmästaren allmänt ansågs uppträda överlägset och brukade kalla borgerskapet »kälkeborgare». Det hela slutade med att Depken fick sitt avsked 1649.³ På våren 1669 uppträdde en viss Johannes Tenstadius, som föregav sig vara pastor i Ål, och predikade och mässade i Gävle. Kommen i skuld hos en »handelsman» i staden, drogs han inför rådstuvurätten och nödgades då bl. a. bekänna, att han visst icke var präst, än mindre pastor i Ål. Däremot påstod han sig ha mottagit »veniam concionandi» (tillstånd att predika) av ärkebiskopen, varefter han predikat i flera församlingar. Alla hans papper hade emellertid förkommit, så att han icke kunde bevisa något. Men då det till allt annat befanns, att han gjort sig skyldig till oordentligt leverne och även stulit en häst, blev det lätt att bli av med honom.⁴

¹ I huvudsak efter ENGLUND, Tegelbruket. N. P. 30 juni 1927.

² SEHLBERG, Gefle och dess släkter, G. Lvk.

³ Ibid.

⁴ Rådstuvurättens prot. 22 maj 1669, G. S. ARK.

Värre var det, när stadens egen kyrkoherde och komminister kommo i luven på varandra, vilket hände exempelvis 1677. Kyrkoherden Petrus Fontelius, en »liten stackot gubbe», som var mäktig både lärd och berest, beklagade sig hos domkapitlet över sin komminister Petrus Gavelins självsvådiga uppförande. Gavelin anklagades för att hålla med församlingens ledamöter i »det de intendera emot pastorem» och vara deras »interpreter på predikstolen uti det som ecclesia kan misshaga hos pastorem». Han föregavs vidare försumma katekesförhören och vägra att läsa de senaste bönerna mot »trullväsendet», att förrätta olovliga trolovningar, att själv besöka alla sjuka, »att pastori förtages lägenheet sigh inställa medh ecclesia». Men det värsta var nog från kyrkoherdens synpunkt, att komministern »går alldrigh till pastorem, medh mindre han ärnar kräfia honom på lönen», samt att han predikat på S:t Bartolomeus' dag »och widlyftel[igen] utlagt, att den ene prästen hafw[e]r ingen preference för den andre, uthan äro alla lika».

Gavelin vägrade alldeles att kännas vid den sista anklagelsen. I övrigt förklarade han huvudsakligen, att kyrkoherden tog »all hans löön bort», att han överfallit honom med skällsord, »schurek, åsna, dråpare», och hotat att slå honom. Sedan dess vågade han icke besöka kyrkoherden, och det vore intet under, om han handlat emot dennes order, då kyrkoherden »reste bort och sade ingen till». Slutligen uppvisade han församlingens intyg, »det de äro medh honom i hans ämbete nöijde». Kyrkoherden bemötte å sin sida svaromålen och nödgades erkänna, att »testimonium anlangande, äro några af försambl[ingen] på hans (=Gavelins) sida». »I gån», sade kyrkoherden till komministern, »och dricken på källarne, låten göra narr af eder, och andra slå eder; I ären så full, att I icke veten taga eder hatt, utan en annans, och fastän han intet är svart, gån I likväl för folkets ögon med honom och sköten intet om, att sådant föder förargelse af sig».¹ Han slutade med att anhålla att bli kvitt sin komminister. Domkapitlet utfärdade nu till Gavelin en »behörigh correction och förmaning till skickelighet och lydno emot sin pastorem». Men han skulle stanna på sin plats.² Han blev 1681 kyrkoherde i Hamrånge.

En särskild anledning till förbittring mot sin komminister ansåg sig Fontelius ha genom de antydningar denne skulle ha låtit undfalla sig om kyrkoherdens hustrus delaktighet i blåkullafärderna. Den andliga farsot, som svepte fram över Sverige under Karl XI:s regering i form av häxförföljelser, skonade nämligen ingalunda Gävle. Tvärtom var staden en av de viktigare härdarna för oväsendet. Häxor och häxeriprocesser hade man hört talas om förut, men omkring 1670 tog det onda en spridning, som dittills saknat motstycke. I Gävle kulminerade det åren 1674 och 1675. De vanvettigaste anklagelser framfördes, ofta av små barn om fyra till fem år. Knappt någon kvinna undgick att bli misstänkt för färder till Blåkulla och umgänge med djävulen. Flertalet lät också avpressa sig de mest fantastiska bekännelser. Det blev

¹ FANT & LÅSTBOM, Upsala ärkestifts herdaminne. 2, s. 24.

² Domkap. prot. 26 sept. 1677, U. L. A.

Fig. 5. Stapeltorget och Heliga Trefaldighets kyrka i Gävle. Lavering 1829.

Die Kirche vom Markt aus gesehen. Lavierte
Zeichnung 1829.

The church seen from the market
place. Drawing 1829.

under sådana omständigheter gott om tillfällen att fiska i grumligt vatten och att ge luft åt enskild ovänskap. Och bland de personer, som man alldeles särskilt ville komma åt, var kyrkoherden Fontelius' fru, Katarina Bure. Mellan den stridbare kyrkoherden och justitieborgmästaren Karl Falk, en duglig man men en bråkmakare, rådde fiendskap av gammalt. Fontelius' hustru synes ha varit föga omtyckt, och en vacker dag blev hon av borgmästarens fru anklagad för trolldom och barnaförande. Katarina Bure var emellertid en kvinna med karaktär. Hon var en av de ytterligt få, som varken av hot eller lockelser lät sig förledas till att avge något slags bekännelse. Hennes man arbetade även ihärdigt för hennes sak hos domkapitlet. Han påpekade särskilt, att barnens utsagor ej vore något att sätta tro till, de vore alltför utsatta för suggestion. I detta sammanhang var det, som ovänskapen med komminister Gavelin blossade upp. Falk gick så långt, att han reste till Stockholm »med votis på en ny Pastorem och supplique om Fontelii hustrus affifvande».¹ Trots ihärdigt nekande dömdes Katarina Bure till döden av den kungliga kommissionen för trolldomsväsendet, men försattes i frihet mot mannens borgen och rymde i förtvivlan från staden. Hon infångades och satt en tid fången på Örebro slott men blev slutligen frikänd 1676. Borgmästaren Falk gick själv ingalunda fri från obehag. Hans egen son påstod sig ha blivit förd till Blåkulla av fadern upprepade gånger, och en

¹ Domkap. prot. 24 mars 1675, U. L. A.

Fig. 6. Utsikt över Gävle från väster. Litografi omkr. 1840.
Aussicht über Gävle um 1840. View of Gävle about 1840.

annan pilt gjorde samma påstående med tillägg, att såväl han som gossen Falk hade piskats i »gatulopp» i Blåkulla, för att de bekänt.

Ett bevis på det verkliga andliga mörker, som rådde, var behandlingen av komministern Jon Gafvelström. Denne, som tydligen var en både upplyst och oförskräckt ande, yttrade från predikstolen, att trolldomsväsendet var ett »förment väsende», som hade sin grund i hat och avund. Förbittringen över denna frispråkighet blev emellertid stor, och endast »i anseende till mag[ister] Achrelii¹ flitiga intercession så väl [som] H:r Jons unga år och förmodliga correction uti sitt ämbete pardoneras han för sin förargelse i predikstolen, allenast han namngifver honom, som honom intalt hafver till samma predikan». En annan herre, som ej tvekade att säga sin mening, men vars ställning gjorde honom oåtkomlig åtminstone för bakdantare i staden, var landshövdingen friherre Karl Sparre. Han infann sig i rådstuvurätten och talade om det »bedröfveliga trolldomsväsendet», och att »en hop barn i staden sig intet annat företaga än, där de tillsammans komma, berykta en och annan oskyldig, ärlig människa». Detta var åtminstone att säga ifrån, att landshövdingen icke trodde på historierna, och det torde ha gjort sin verkan som skrämskott, ehuru »tron» nog i allmänhet satt kvar.²

¹ Johannes Achrelius, rektor i Gävle 1669--75.

² Det föregående i huvudsak efter SEHLBERG, Ur protokollen från trolldomsrannsakningarna i Gefle 1675. 1—2.

Kyrkorådets protokoll, som från 1681 utgöra huvudkällan till församlingens historia, behandla intill 1754 i främsta rummet byggnads- och reparationsfrågor. Den krassa syn på tingen, som ofta yppades, och den ständiga penningbristen, som nödvändiggjorde den strängaste sparsamhet, bidrogo till att ge förhandlingarna om dessa viktiga angelägenheter ett visst tröslöst och trivialt drag. Det vilar något av grå vardagsstämning över det hela. Såsom t. ex. då man får höra, att en kollekt, som det fästs stora förhoppningar vid, befanns innehålla 24 daler krmt, eller att det litet emellanåt beslöts, att stamboksmedel, som uppsamlats för helt annat ändamål, skulle behållas och användas till kyrkoreparationer. Men samtidigt vimla protokollen av andra mer eller mindre viktiga ärender, och då det gäller småsakerna, går det ej längre i samma gråa färgskala. Det blir tvärtom ganska mustiga kulturbilder. I främsta rummet är det ett evinnerligt käbbel om bänkplatserna. I slutet av 1600-talet förekommer det knappast ett sammanträde, utan att det rapporteras in, att någon blivit »trängd» av obehöriga i sin bänk. Härvid ägde de mest otroliga uppträden rum. För att freda de rättmätiga innehavarna beslöts, att lås skulle anskaffas, och att varje innehavare av en plats skulle lösa en bänknyckel. De, som ej kostat på sig några bänkplatser, kallades en gång inför kyrkorådet och fingo ovett för den »sijdwördnad» de visat! Det kunde hända, att män uppträdde onyktert och bullersamt och påstodo sig för flera år sedan ha beställt bänkrum för sig och sina familjer och betalt med några tunnor strömming. Vid sådana tillfällen fick kyrkoarresten, som var belägen ovanpå valvet över östra kyrkporten, göra tjänst. Det fanns intet lås för dörren till detta rum, men arrestanterna tillsades, att om de gingo ut, innan de fått tillåtelse, skulle de få betala dubbla böter.¹ Det hände också, att en kvinna gick till skrift strax efter sin mans död och då var »heel fuller och drucken». Hon dömdes att stånda uppenbar kyrkoplikt under högmässan fjärdedag jul 1687.² En annan gång hade en änkeprostinnas piga druckit brännvin och sedan kräkts i kyrkan och torkat upp det med halsduken. Hon fick också stånda uppenbar kyrkoplikt.³

BÄNKRUN I
KYRKAN

Det ständiga bråket om bänkplatserna blir mindre obegripligt, då man besinnar, att den avgift, som erlades för dessa platser, länge utgjorde en av kyrkans förnämsta inkomster. Bänkplatserna utdelades ursprungligen av prosten, men senare av kyrkorådet. Utdelningen skedde två gånger om året, nämligen vid »Walborgs- och Anders Messodag». Vid utdelningen skulle kyrkorådet rätta sig efter »stånd och ålder» men dock även se till, att »them sökandom all willighet skulle wederfaras». Utdelningen, gick nästan aldrig för sig »uthan någons förtörnelse», ty här om någonsin spelade den personliga fåfängan sin roll. Någorlunda väl beställt med ordningen var det på »manfolkssidan», ehuru även där konflikter inträffade, såsom då en hantverkare gick in i »handelsmännens» bänk, eller när en självsvaldig kyrkvård tagit sig friheten att

¹ KR. PROT. 10 maj 1682. — Med »östra kyrkporten» avses säkerligen motsvarande stiglucka.

² KR. PROT. 21 dec. 1687.

³ KR. PROT. 14 febr. 1691.

ge bort skollärarnas bänk åt två hantverkare. Men på »qvinfolkssidan» var det ett ständigt trassel med falska bänknnycklar och oupphörliga transporter till bättre bänk. Så klagade några borgare 1724, att en besökares hustru hade skaffat sig falsk nyckel till deras fruars bänk och »uti bänken Jule högtiden träd» och därigenom förorsakat »oliud och twist».¹ När det blev för trångt i bänkarna, placerades pallar i gångarna, och även en plats på en pall kostade pengar och skulle utdelas av kyrkorådet. Pallarna voro först avsedda för tjänstfolket, men åtminstone tidvis sutto skolgossarna på pallar i stora gången. Vid andra tillfällen åter voro de placerade på den s. k. djäkneläktaren eller djäkneskullen ovanpå den dåvarande sakristian. Trängseln i kyrkan nödvändiggjorde omsider byggandet av den stora södra läktaren 1730 (jfr Byggnadshistoria, s. 65), vid seklets slut följd av den norra. Även på läktarna tillämpades systemet med bestämda bänkplatser. Avgifterna för bänkplatserna, de s. k. »Bänkehyrorne», uppbyros ursprungligen av kyrkvårdarna, »men sedan år efter annat till Kyrkans stora skada blifwit åsamkad en ganska stor rest, förordsakad af wederbörandes dels upsätelige efterlåtenhet, dels oskyldig glömska å de till betalning utlyste dagar, dels dödsfall och iråkad fattigdom, så at en stor del af sådan rest efter flere Förhör och mycken omgång måst komma till afskrifning, och hwad som indrifwits utan kostnad ej aflupit», så hade man frantagit kyrkvärden all befattning härmed och överlämnat uppdraget åt klockaren.²

En annan viktig inkomstkälla för kyrkan utgjorde gravarna. Redan på 1700-talet var kyrkogården olidligt trång, i synnerhet som den del därav, som låg norr om kyrkan, endast användes för sådana, »som i stillhet skola begrafwas». Denna princip nödgades man av utrymmesskäl frånga 1778, varvid den förhoppningen uttalades, att ingen »af en så skamlig fördom wore intagen, at det ena wäderstreckket mer än det andra är nesligt och til hwilorum för en död kropp wanhederligt».³ Ofta hände det, att de döda endast fingo ligga i jorden i tre år och därefter funno sin vilostad i den s. k. benkammaren i kyrkogårdens nordvästra hörn, där de »wid Währ och Sommar wärmes tiltagande skola sprida ifrån sig mindre behagliga och hälsosamma ångor».⁴ På kyrkogården funnos även två gravkor i privat ägo öster om kyrkan (jfr Kyrkogård etc., s. 45 f.), och dessutom användes valven under kyrkogolvet till begravningsplats. Men de senare voro fulla redan långt före kyrkogården, och 1773 blev begravning i kyrkan förbjuden på initiativ av landshövdingen friherre Karl Sparre. Landshövdingen påpekade, att det under pågående smittkoppsepidemi var nästan omöjligt att gå i kyrkan på grund av den »förgiftiga» stanken från gravvalven. Församlingen blev i all hast ytterst hygienisk och beslöt till yttermera visso, att »fön-

GRAVAR.

¹ ENGLUND, Falska bänkenycklar. N. P. 10 maj 1927.

² Kyrkorådet till landshövd. Odaterat, men från senare delen av 1700-talet. Undert. av prosten Erik Tegman (1764—89). Kopia i Uppsala domkapitels arkiv, Skrivelser fr. församl., U. L. A.

³ KR. PROT. 17 maj 1778.

⁴ ENGLUND, Inom bogårdsmurarna. N. P. 6 april 1927.

stren till Kyrckans wädrande» skulle »hela weckan stå öppne», och att varje söndags- och helgdagsmorgon före ottesången skulle vinättika »i skålar eller fat öfwer jerngrytor, fylde med glödande kohl sättas på 2:ne särskilte ställen i Kyrckan at der utdunsta». Slutligen skulle de »nyligen i Kyrckan begrafne döda kroppar — — — skyndesammast med osläkt kalek öfwerhöljas, hwarefter ändå noga tillses, det grafwarne efter yttersta giörlighet wäl tiltäpte warda».¹ Av gravarna under kyrkans golv fylldes de i koret 1806, de övriga 1807.²

Andra inkomster voro de pengar, som inflöto för »graföppningar», för klockringning, för förrättad vigsel och för uthyrande av kyrkans brudkronor, dopkläder och bårkläden.³

Ett årtionde efter häxprocesserna uppträdde en upphetsad kaplan, Joakim Insulander, och beskyllde i en och samma predikan församlingen för att vara prästhatare och att bruka falska mått och vikter! Sådant kunde icke få passera oanmärkt. Upprörda stämmor höjdes både i magistraten och kyrkorådet. Kaplanen kallades inför det senare, men sade sig icke ha åsyftat någon särskild person, utan »ner een kastar een kepp ibland hundar, så gneller den som han treffar». Men med detta svar kunde myndigheterna givetvis icke vara tillfreds. Det påpekades, att den brottslige både börjat och slutat den förhatliga predikan med en förbannelse, och han hade ej blott beskyllt de nu levande församlingsborna för att vara prästhatare, utan jämväl sagt, att även hans »antecessorer» varit föremål för församlingens hat, alltså hade han anklagat döda och försvarslösa personer. En rådman, som var särskilt uppretad, sade sig »med de flera inthet ännu wara restituerade till sin respect utj sin handtering, eftersom han kallat dem skinnare, bruka falsk wicht och afskåra hans rättigheet» förrän Insulander uppgåve, vem han åsyftade. Den dåvarande prosten, Göran Wallin, en konciliant man, blev slutligen den som fann lösningen. Han uttalade som sin önskan, att det skulle råda en stadig vänskap mellan lärare och åhörare, och på hans förslag fick kaplanen en »åthvarning» och tillhölls att »predijka Guds Ord rent och klart och det allenast på een half tijma».⁴

På sommaren 1691 beslöts, att sakristian skulle överdragas invändigt med rött kläde, golvet beläggas med bräder och en kakelugn insättas, eftersom förnämt folk ibland kom dit med sina andraganden. Sedan befanns kakelugnen för dyr. Det var billigare att hugga upp ett hål på taket och göra en spis.⁵

I början av 1690-talet rådde ovänskap mellan den styvsinte prosten Johan Schæfer och den bångstyrige borgmästaren Henrik Honnon, den senare sannolikt den störste bråkstake, som innehåft borgmästareämbetet i Gävle. Det kom till häftiga uppträden,

¹ KR. PROT. 20 april 1773.

² SEHLBERG, Gestriklands fornminnen, G. LVK.

³ Visitationshandlingar 1712 i Uppsala domkapitels arkiv, U. L. A.

⁴ KR. PROT. 28 okt. 1688.

⁵ KR. PROT. 22 juli, 10 aug. 1691.

bl. a. då prosten en gång anmodade Honnon att i egenskap av »byggningsborgmästare» hålla ett vakande öga på arbetarna vid pågående kyrkoreparation. Men Honnon förklarade ilsket, att han ej behövde »uppvakta» vid reparationerna, och då prosten uppmanade honom att ta sitt förnuft till fånga, slutade det hela med att borgmästaren rusade sin väg, ropande att om han ej vore förnuftig, så behövde han ej vara där alls!¹

Borgerskapet var i själva verket föga mera belåtet med sin prost än med sin borgmästare. Schæfer hade 1694 rest till Alfta och där jordfäst kyrkoherden Jakob Rönqvist. Han skall därefter ha inlett en otillbörlig förbindelse med dennes änka, Anna Fontelia, dotter till den ovan nämnde prosten Fontelius i Gävle. Hur det förhöll sig med denna sak, blev naturligtvis aldrig riktigt klart. Anna Fontelia gick ed på att Schæfer var far till det barn hon födde 1695, medan Schæfer å sin sida absolut förnekade faderskapet. Så stor var skandalen, att församlingen hos domkapitlet anhöll att bli befriad från sin herde och få en ny.² Men Schæfer stod väl å högsta ort. Han har blivit bekant för sin verksamhet bland finnarna i Gästrikland. Själv född i Finland var han i motsats mot andra prästmän i landskapet mäktig finska språket. Finnarnas kunskap i svenska var vid denna tid lika dålig som de svenska prästernas i finska, så att tolk måste användas vid visitationerna. Men Schæfer kunde hålla förhören själv. I en 1693 avfattad berättelse om dessa visitationer säger han självmedvetet, »det han icke annorledes än Johannes Döparen uti 3 års tid predikat i öknene».³ En präst med sådana förutsättningar ville man icke göra sig av med. Han utnämndes till generalvisitator över Gästriklands och Hälsinglands finnmarker 1693, och ett kungligt brev förständigade 1697 domkapitlet att se till, att han kom i åtnjutande av alla sina rättigheter,⁴ varpå församlingen nödgades falla till föga och hålla god min. Efter Schæfers död 1725 uppstod tvist mellan hans stärbhus och församlingen om husröteersättning, vilken slutade med att Schæfers värdefulla boksamling som ersättning överlämnades till Gävle gymnasium, vars bibliotek därmed grundades. Dess värre gick hela biblioteket upp i lågor 1869.⁵

En annan gång beklagade sig landshövdingen över att likstanken från det s. k. bisättningsrummet trängde in i kyrkan, då det var västlig vind. Bisättningsrummet låg i vinkeln mellan kyrkans södra sidoskepp och tornet. Dess olämpliga läge medförde ej blott nyssnämnda olägenhet utan hindrade även ljus att tränga in genom det där befintliga kyrkfönstret, som var delvis förbyggt. Efter åtskilligt ordande i denna sak beslöts, att det skulle göras två pipor på taket till bisättningsrummet, genom vilka lukten kunde gå ut.⁶

¹ KR. PROT. 16 sept. 1691.

² Församl. till domkap. 22 aug. 1696. Uppsala domkapitels arkiv, U. L. A.

³ FANT & LÅSTBOM, A. a. 1, s. 454 f.

⁴ Kungl. Maj:t till domkap. 11 sept. 1697. Kopia bland församl:s skrivelser. Uppsala domkapitels arkiv, U. L. A.

⁵ FYHRVALL, A. a., Bil., s. 174.

⁶ KR. PROT. 15 juni 1697.

LIVET I FÖR-
SAMLINGEN
PÅ 1700-
TALET

Efter 1700-talets inbrott börjar tonen i protokollen småningom, ehuru ytterst långsamt, att förändras. Den blir mindre grov och mindre bullersam, om ock undantag förekomma. Visserligen går det i början i den gamla stilen om reparationer och läktarbyggen, som antingen icke bli av alls av brist på medel, eller också under jämnare och veklagan utföras så nödtorftigt och billigt som möjligt. Men så var det ju också krigstid och efter 1709 därtill nöd, vilket bl. a. märkes av att de beryktade mynttecknen spöka gång efter annan. Först efter 1730 börjar man efter hand få ett visst intryck av stigande välmåga. Äntligen blev kyrkan, efter att till slut ha satts i anständigt skick, återinvigd 1754, och därefter skulle man kunna säga, att det hela kommer upp på ett högre och mindre vardagligt plan. I synnerhet blir detta fallet, sedan församlingen på 1770-talet ej blott enat sig om det stora tornbygget utan också satt detta i verket.

Men åren närmast efter Poltava voro föga lovande. Efter slaget vid Storkyro 1714 greps man här och var i norra och östra Sverige av panik. Redan samma år överlade kyrkorådet i Gävle om bästa sättet att skydda kyrkans silver och skrudar i händelse av ett fientligt anfall.¹ Samma ärende återkommer följande år, då man gick ett steg vidare och beslöt att i tysthet föra silver och mässhakar till Öster-Färnebo. Endast kalken och en gammal mässhake skulle man behålla. Ett svårare kapitel utgjorde de skrymmande ljuskronorna, men även dem ville man naturligtvis hälst rädda.² Men företagsamheten var som vanligt icke stor, och hade icke landshövdingen visat större energi än kyrkorådet, så hade nog ej blott kyrksilvret utan kyrkan och hela staden varit tillspillogivna. Gävle gynnades emellertid av tur. För det första urladdade sig det hotande ovädersmoln, som sedan 1714 hängt över Sveriges östra kust, icke förrän efter Karl XII:s död, och för det andra hade länet under tiden fått en energisk och målmedveten hövding i friherre Hugo Hamilton. Denne lät uppföra Fredriksskans och vidtog även i övrigt kloka försvarsåtgärder. Ryssarna landstego i juli 1719 vid Harnäs och försökte under några dagar att komma staden till livs både från norr och söder och från sjösidan men möttes överallt av Hamiltons motåtgärder och skrämdes slutligen bort. Sex veckor tidigare hade åter frågan om bortförandet av kyrkans dyrbarheter varit uppe i kyrkorådet men utan resultat.³ Nya faror hotade på våren 1721, och ett sammanträde skulle äga rum i kyrkorådet den 18 maj för att äntligen bestämma, vad som skulle göras med kyrkans silver och skrudar. Men endast prosten Schæfer infann sig. Alla de övriga hade gripits av panik, ty föregående kväll hade en ny rysk mordbrännarflootta ankrat på yttre fjärden.⁴ Även denna gång gick dock faran förbi. Ryssarna läto skrämman sig av skansen och övriga försvarsåtgärder och avseglade, och så undgick Gävle ensamt av alla norrländska städer att skövlas av fienden.

¹ KR. PROT. 13 aug. 1714.

² KR. PROT. 30 maj 1715.

³ KR. PROT. 16 juni 1719.

⁴ KR. PROT. 18 maj 1721.

Fig. 7. Gavleån och Heliga Trefaldighets kyrka från nordväst.
Akwarell omkr. 1845.

Die Kirche von Nordwesten. Um 1845. The church from the north-west. About 1845.

Nästa gång krigets fador hotade Gävle, var 1743 under den s. k. lilla ofreden. Kyrkorådet hade ett oroligt sammanträde i mars detta år och beslöt att låta en av kyrkvärdarna, »handelsmannen» Jonas Berggraf, skicka kyrkans silver, skrudar och arkiv till Torsåker. Den minsta silverkalken med paten och en tennkalk skulle stanna i Gävle. Det inre rummet i sakristian försågs med en järndörr och sakristian i sin helhet med fönsterluckor av järn.¹

Bland de långrandiga förhandlingarna om bänkplatser i kyrkan under frihetstiden förekommer ett fall av ett visst kuriositetsintresse. Kommendanten på Fredriksskans, styckjunkaren Erik Holmén, beklagade sig inför kyrkorådet, att varken han eller manskapet »kunna hafwa någon nytta af deras kyrkiogång, då de sig uti de anslagne och utwiste bänkarne inställa». Holmén kunde nämligen i sin bänk ej »wäl höra Prästen af det han igenom styckernes aflåssande skall fådt fel till sin hörsel, och des utan är samma bänck mer än allmän». Med manskapets bänkar åter var »den beskaffenhet, som de hos honom högel[igen] beklagat, at en del litet och några, som till hörslen förswagade äro, aldeles intet kunna höra Prästen och där hos hafwa den swårigheten, at de intet kunna mer än knapt 2 man se prästen». Holmén anhöll därför, dels att han själv skulle få en plats närmare predikstolen, där han kunde höra bättre, eller också »et rum på läktaren», dels att manskapet skulle få platser, varifrån prästen

BÄNKNUM I
KYRKAN

¹ KR. PROT. 10 mars, 23 aug. 1743.

kunde både höras och ses, hälst på läktaren, »hvar hos Holméen äfwen begiärrar at ock få rum så för sin som de andras ock manskapets hustrur». Saken befanns vara ganska svår att avgöra, emedan det icke fanns något ledigt bänkrum »neder uti kyrkian när intill Predikestolen». Holmén anvisades därför plats i fjärde bänken i främsta kvarteret på nya läktaren. Men han ville ha plats i andra bänken, och då detta ej kunde gå för sig, begärde han att själv få låta »giöra sig en lös bänk neder på gången mitt emot predikestolen, den han genom manskapet hvarie gång will dit bära och borttaga låta». Då kyrkorådet ej ville vara med om detta, förklarade Holmén, att han ej vidare ämnade hedra gudstjänsterna med sin närvaro. För att förhindra ett sådant steg anvisade kyrkorådet styckjunkaren en annan bänk, »men som han emot förmodan intet håller war där med tillfreds och kyrkio rådet någre flere rum icke hade honom at föreslå, oaktadt förenämde ställen för honom elliest nog tyckas vara gode och anständige, så må han nu skylla sig sielf och till skrifwa sin egen laggrannhet, at något rum honom nu icke kan till delas». Manskapet åter, det »gemena artillerie manskapet», skulle tills vidare »och först på et år» utan avgift få plats i den sista bänken i främsta kvarteret på nya läktaren och fruarna i sista bänken i bortersta kvarteret.¹ En mansålder senare måtte manskapet på Fredriksskans alldeles saknat övning i att avlossa några skott och som följd därav haft bättre hörsel, ty 1768 heter det i kyrkorådets protokoll: »Blef bäncken N:o 23 på nya mans läktaren tilslagen Artillerie staten i stället för de 3 bänckar, som tilförene neder i kyrckan warit them tildelte». Otvivelaktigt hade det gått många år, sedan skansen sist kom till användning, och den lilla besättningens karaktär hade väl med tiden blivit allt mindre martialisk, men det kan ju också hända, att den numera icke hade någon så målmedveten förespråkare som styckjunkaren Holmén, som ej ville gå i kyrkan, om han icke fick den bänk han ville ha.²

LÄROSTRIDER Mitt under det stora nordiska kriget och några år efter dess slut upprördes Gävle av efterdyningarna av en häftig lärostrid. Prosten Schæfer hade en yngre broder, Petter Schæfer, som var radikal pietist. Han hade promoverats till magister i Åbo 1688 men sedan av religiösa skäl av sagt sig värdigheten. Sedan han förmåtts återkalla sina villomeningar, hade han företagit en flerårig utländsk resa, bl. a. till Amerika, där han trätt i förbindelse med kväkarna i Pennsylvania. Av samvetskval över sin avsvärjelse återvände han 1701 till Åbo och kom genast genom sitt aggressiva uppträdande i strid med domkapitlet. Det var här, som han, av biskopen hotad med konungens myndighet, yttrade de berömda och för denna tid frimodiga orden: »Konungen har ingen makt över samveten och kan ej emot mitt samvete tvinga mig till kyrkogång; konungen har således icke heller kunnat giva biskopen makt över något, som han själv icke äger: quod quis non habet, id alteri dare non potest.³ Konungen

¹ KR. PROT. 2 mars 1731.

² KR. PROT. 25 febr. 1768.

³ = vad någon icke äger, kan han icke giva åt en annan.

är satt över ett stycke land, att regera ett jordiskt rike; men samvetet hör Gud allena till». Slutligen ständes Schæfer inför Åbo hovrätt och dömdes till döden 1709. Men domen underställdes Kungl. Maj:ts prövning, och tills vidare hölls han i fängelse på Åbo slott och avfördes, när ryssarna ryckte in i Finland, 1713 till Gävle. Där insattes han i slottsarresten och fick en tid både taga emot besök och utan vakt gå omkring i staden. Från pietister i Sverige och andra länder fick han ofta mottaga understöd, så att han ingalunda befann sig i någon nödställd belägenhet. Men med sin broder prosten kom han genast i delo. Bröderna voro redan förut arga fiender, och förhållandet blev naturligtvis ej bättre nu, då prosten fruktade, att brodern genom den stora frihet han åtnjöt skulle alldeles förvillia församlingen. Det kom till skriftväxling, uppfylld av bittra och överdrivna beskyllningar å ömse sidor. Pietisten påstod, att de ortodoxa prästerna »äro ock hafwe warit de främbste ock ypperste i synderna, i deras fördömbde ock högstförargelige präst-giroghet, präst-påfweske högmod — — — ock i deras präst-buks-wällefna». Prosten å sin sida yttrade, att »thenne Swermannden altid ramat tiden at uthsprida sitt förgifft, serdeles för then enfaldiga hopen», och att »han i sitt hierta är en atheist, ehuru en liusens ängel, ther i ock satan sigh förskapar, synnes ibland lysa af hans discurser om ett christeligt lefwerne». Särskilt ogillande väckte det hos stadens olika myndigheter, att Schæfer predikade olyckor och hemsökelsor av alla slag över Sverige. Förgäves försökte man dock bli av med honom, men 1721 utverkades i stället ett kungligt beslut om hans hållande i strängare arrest. Härom skrev fången: »Här hafwa Pilatus och hans Cantzelie-Skrifware med Öfwerste Prästerna och de Skrifftlärde förenat sig at ytterst ansättia den fångne Christum i et des barn, lärjunge och efterföljare». Den strängare fångenskapen varade till Schæfers död 1729. Men ehuru Schæfer skulle »hädan efter stadigt inneslutas i arresten och afstängias ifrån misstänckt sällskap och omgänge», skulle han dock, eftersom han ej kunde få mat i fängelset, tillåtas »at gå neder i staden måltidstimmarne under en wackt kneckts beledsagande, hwilken har at hafwa noga ackt på honom ock wara inne i stugan eller det rum han wistas uti, til des måltijden sluten är». Att Schæfer icke var alldeles utan inflytande på tänkesättet såväl i som utom Gävle, förstår man dels av att vederbörande voro så angelägna om att bli av med honom eller åtminstone få hans fängelse skärpt, dels av att borgmästare och råd i Gävle ville förhjälpa honom till nåd, som han dock i full överensstämmelse med sin åskådning vägrade att taga emot. Med alla sina uppenbara överdrifter gjorde han på många intryck av en frimodig botpredikant. Hans hat mot det bestående kyrkosamfundet, representerat i synnerhet av brodern, torde dock slutligen ha till dels omtöcknat hans förstånd. Efter att de sista åren ha utstått svåra lidanden avled Schæfer i mars 1729 »i grofwa willfarelser, hwarföre han också på norra sidan i Gefle Kyrkiogård nedergrafdes».¹

Att pietismen satt spår efter sig i Gävle, är ovedersägligt. Endast ett par år efter

¹ Det föregående i huvudsak efter HEDIN, Pietisten Petter Schæfer.

Schæfers död stod skomakaregesällen Erik Qvist tilltalad för villomeningar inför kyrkorådet. Han hade till en kapten Per Hårleman överlämnat en bok, vars titel enligt protokollet lyder: »Der Weg zum Sabbath der ruhe durch der Seelen fortgang im werck der wiedergeburt. Ehemals in Englischer Sprach antwortten von dem seligen Thomas Bromleij».¹ Det befanns nu, att denna skrift »uti alt icke öfwerens kommer med vår rätta Evangeliska lära, utan på åtskilliga ställen är aldeles däremot stridande.» I vad mån Qvist påverkats av Schæfer, är omöjligt att avgöra. Han kan även ha tagit intryck av pietismen i Stockholm, där han lärt sitt yrke. I varje fall besvarade han vederbörandes frågor med en frimodighet, som påminner om Schæfer, men gjorde sig däremot icke skyldig till dennes överdrifter. Han hade i två års tid ej gått till nattvarden, alldenstund han »icke trodt sig där till, emedan han varit så intagen af werlden, at han af dess förra nattvardsgång icke funnit hos sig någon förbättring». Tillfrågad, »om han då icke under den tiden af guds ord och Predikan haft någon uppbyggelse», svarade han, »att Christus är sielf det lefwande ordet, men det andra allenast en bokstaf». Om nattvarden hyste Qvist för övrigt den åsikten, att »där uti icke består någon salighet utom Christum, som är det lefwande ordet». På frågan, om han då ej trodde, att Kristi lekamen och blod utdelades i nattvarden, svarade han, att »de trogna blifwa wäl deraf delagtiga så som et tecken, men de otrogna intet, hälst nattwarden allenast är en Ceremonie, som kommit i wana, förty frälsaren säger wäl: thetta görer, så ofta i äten och dricken, men skall dock icke befalla, at et sådant ätande och drickande såsom et salighetsmedel ju nödvändigt bör ske». Dopet betraktade Qvist på samma fördomsfria sätt. På frågan, »om de som bo utom Christeliga församlingarna och icke äro döpte utan hedningar, icke dess mindre äro uti Christo», svarade han, »at han det tror, efter som uti Christo icke är någon skillnad mellan Jude och Grek». Evigheten vore icke oändlig för de otrogna, ty »när de otrogna, hwilka efter guds ord böra kastas i fängelse, där uti betalt den yttersta skärfwen», trodde Qvist, att de »såwäl som sielfwa djeflarna derutur blifwa förlossade och till nåde uptagna, ty gud måste ju förbarma sig öfwer all sin händers wärek». På dessa uttalanden följde en snärt åt det ortodoxa prästerskapet. Qvist sade sig icke fråga efter »några Präster, hwilka han dock elliest icke förkastar, utan allenast sin frälsare, som omedelbart förmår honom till nåde upptaga». Någon oro för att ej bli salig hyste Qvist icke, »förty enär han beder uti enfaldighet, så måste ock gud ju nödvändigt uppenbara sig för honom och omedelbart gifwa honom den H[elige] anda och det utan något ord, i hwilket, som han säger sig tro, guds anda elliest icke är, hwarföre han ock följakteligen uti nattwarden hwarken söker eller kan få någon förlåtelse, emedan gud allena och ingen Präst är mächtig den at gifwa eller anförsäkra». Qvist ansåg sig icke tillhöra någon församling, »hwarken den lutherske eller reformerte och håller sig icke heller till någon religion utan bekänner sig till Christum, hwilken han håller för sin tillflykt». Både prosten Westerman och komminist-

¹ Utkom på svenska 1740.

rarna uppbjödo all sin förmåga att övertyga Qvist om att han var stadd på orätt väg och söka föra honom tillbaka till den rätta, men han blev »enständigt och med en mycket fri Mine wid den sats, hwar til han här sig utlåtit».¹

Under frihetstidens första år med deras nöd och elände av alla slag inflyttade en mängd utlänningar, framför allt tyskar, till Gävle. Och så dåligt var tillståndet i staden efter alla krigsåren, och så stor främlingarnas överlägsenhet i företagsamhet och rikedom, att de senare snart började på ett avgörande sätt göra sig hörda i magistraten och bland de äldste. Staden syntes faktiskt löpa fara att förtyskas. Vid samma tid började borgerskapet tröttna på de evinnerliga kyrkoreparationerna, som endast tycktes hjälpa för ögonblicket. Kyrkan vore »icke allenast mycket bofällig utan ock till dess grund så osäker, at nästan intet någott hopp kan wara om dess i stånd bringande till att förwänta». Det vore därför bättre att »nu i tid winlägga sig om en ny kyrkias uppbyggande på ett annat ställe, hwarest en säker grund kunde finnas, hwilckett så mycket mera skulle låta sig giöra, som där Staden nu hade den nåden sig förbehållen, som utj Hennes Maj:t Drottning Christinae tijd skall wara händt, att det här liggande residencet eller Slättet blifwit Staden tilbudit såsom en Kongl. föräring». Det skulle vara av verkligt intresse att veta, vem som kommit att erinra sig, att Kristina 1646 donerat staden slottet att därav bygga en kyrka, fastän donationen sedermera snart nog blivit återkallad (jfr Byggnadshistoria, s. 59). Man skulle kunna gissa på den nyvalde kyrkoherden Andreas Westerman — fader till Gustav III:s berömde finansminister Johan Liljencrantz —, som i motsats till sin företrädare Schaefer intresserade sig för kyrkbygget. I alla händelser vore staden »i desse tider — — — alt för swag at af egne medell uppsättia en så anseelig byggnad» som en ny kyrka. Därför fick stadens riksdagsman, den duglige borgmästaren Johan Palmborg, i uppdrag att vid riksdagen 1726 formligen anhålla om slottet för stadens räkning, under påpekande att det var ganska förfallet. Landshövdingen friherre Magnus Palmqvist blev också »i ödmiukheet» anmodad att göra vad han kunde till förverkligandet av detta projekt, emedan han »nogsamt har sig bekant denn nu warande kyrckians slätta tillstånd med mera, samt hwad lägenhet denne Staden på annat ställe kan hafwa till en annan kyrckias uppsättiande». »I anseende där till», heter det vidare i kyrkorådets protokoll, »at denne stadens Jnwånare med fult alfwar äro sinnade at, så snart som de skulle kunna få den nya kyrckian färdig, af den g[am]la eller nu warande kyrckian förfärdiga och inrätta en kyrckia för en tysk församling, hwilket så wida låter giöra sig, som denna då till en del komme at neder rifwas till den Södra muren, hwars grund är alldeles oduglig, och såmedelst giöras beqwämlig till en tysk kyrckia, hwilken till storleken eij behöfs så widlyfttig som Stadsförsambl[ingens] kyrckia; Så haf[w]a Jnwånarne fallit på den tanckan at hans Maj:t i lika underdånighet supplicera om nådigt bifall dertill samt recommendation till höga wederbörande på de tyske orterne at medelst Collecter el[le]r Stamböcker blifwa der ifrån understödde och ihug-

SLOTTET O.
DEN TYSKA
FÖRSAMLIN-
GEN

¹ KR. PROT. 2 nov. 1731. Se även ENGLUND, En irrlärlig skomakaregesäll. N. P. 1 april 1927.

komne».¹ Det är nästan lustigt att läsa, att »jnwånarne» ämnade bygga en tysk kyrka. Antingen voro tyskarna för tillfället i sådant flertal i stadens och församlingens styrelser, att de helt enkelt med majoritet trumfades igenom detta beslut, och alldeles otänkbart synes detta icke vara, då man betänker det mycket stora antal tyska namn, som just vid denna tid förekommer i kyrkböckerna. Eller också, och det är väl nästan sannolikare, gjorde sig de inflyttade främlingarna trots sitt mindretal så breda, att den gamla stadsbefolkningen åtminstone ville slippa dem i sin egen kyrka. Härpå tyda bl. a. åtskilliga förargelseväckande uppträden, som ägde rum i kyrkan på 1720-talet, och vari tyskar spelade huvudrollen.²

Borgmästaren Palmborg hade framgång i sin mission. Den 12 juni 1727 tillstyrkte sekreta utskottet i skrivelse till Kungl. Maj:t, att slottet överlämnades till församlingen att användas till föregivet ändamål.³ Och den 16 januari 1728 följde gåvobrevet. Men under tiden hade något inträffat, som alldeles förändrade situationen. Den 6 april 1727 hade slottet lagts i aska. Förmodligen har detta förhållande i hög grad påverkat Kungl. Maj:t och ständerna till deras redobogenhet att gå församlingens önskan till mötes. Men för församlingen ställde sig saken något olika. Att förvandla slottet till kyrka, då detta samma slott ännu var en stor och ganska präktig byggnad på solid grund, hade icke bort falla sig alltför kostsamt, men att taga sig något för med de förkolnade murarna, var föga tilltalande. Det var ju detsamma som att börja om från början igen. Gävleborna funno lämpligast att icke alls låtsas om donationen utan i stället återgå till lappandet av sin gamla kyrka. Genom prosten Westerman inleddes 1728 underhandlingar med murmästaren Jonas Nilsson Fristedt från Stockholm, genom vars »försiktiga anläggning» kyrkan sattes någorlunda i stånd (jfr Byggnadshistoria, s. 65).

Något måste emellertid göras för att rädda vad räddas kunde av slottsruinen. På en fåtaligt besökt allmän rådstuga beslöts, att murarna skulle rivas ned »till en väning öfweralt». Sedan skulle källarvalven och vad som fanns kvar av murarna täckas över, och för att komma underfund med bästa sättet att göra detta tog sig den samlade menigheten en promenad för att genast besiktiga sin nya egendom.⁴ Efter företagen avsyning beslöts, att »gafwelmurarne i synnerhet samt muren jämt wid kyrkiowhالفwet nederrifwes, då teglet kan inläggas uti kyrkian⁵ och gruset där af till 2 alnars högd något fast kringbredas öfwer Källarehwالفwen, hälst som ber[ör]de hwalf slikt utan fara bära kunna och wattnet där igenom ifrån merb[emäl]te hwalf afhållas».⁶

¹ KR. PROT. 11 okt. 1726; MAG. PROT. 26 sept., 23 nov. 1726; mag. till Palmborg 24 nov. 1726. Bland riksdagsakter, G. S. ARK.

² Se härom närmare ENGLUND, En obotfärdig fältskärsgesäll. N. P. 17 maj 1927.

³ Sekr. utsk. till K. M:t 12 juni 1727. Kopia bland riksdagsakter, G. S. Ark. KR. PROT. 22 sept. 1727.

⁴ Allm. rådst. prot. 23 sept. 1727. Bland MAG. PROT., G. S. ARK.

⁵ Med kyrkan avses här slottskyrkan.

⁶ MAG. PROT. 14 okt. 1727, G. S. ARK.

Nedrivningen synes ha verkställts, men hur mycket som i övrigt gjordes, är ovisst. I alla händelser låg slottsruinen öde till ingen nytta, och till sist blev detta församlingen för starkt. »Emedan det afbrände slättets tegel och annan sten, i synnerhet hwad det förra angår, af regn, sniö och owäder förnimmes redan tagit och än vidare lærer taga stor skada, där ber[ör]de tegel och sten likwäl nu till någon nytta kunde användas», så anhöll församlingen 1730 hos landshövdingen greve Karl Gustav Bielke, att »ber[ör]de tegel och annan sten med första till den mästbiudande måtte blifwa för-såldt och de därföre fallande medel till vidare uti säkerhet hållas». ¹ Men någon åtgärd vidtogs icke i anledning härav, tvärtom gav landshövdingen ett halvår senare församlingen en näppeligen angenäm påminnelse om donationen. Han uppmanade borgerskapet att »med et tienligt planck afskillia stadsens kyrkioplats wid slättet ifrån den del, som under borgen kommer at begripas». Detta besvär ville emellertid församlingen slippa ifrån. Visserligen förklarade den sig »giärna willia efter komma hwad således är anbefalt», men några pengar att täcka omkostnaderna för åtgärden kunde icke påräknas, förrän det ännu osålda slottsteglet avyttrats, vilket ej »lätteligen sig giöra låter». Dessutom vore det för sent på året — det var i slutet av mars —, föret var det sämsta möjliga, och det skulle vålla för mycket besvär och draga för stora kostnader att skaffa fram erforderliga materialier. Men nästföljande år hoppades man, att teglet skulle vara förmånligt sålt, och då kunde det vara på tiden att vidtaga ifrågavarande mått och steg. ² För övrigt skyntar man nu en större säkerhet hos det svenska borgerskapet i magistratens skrivelse till landshövdingen, vari det heter, att församlingen nu kostat på sin gamla kyrka så mycket, att den ej gärna kunde tänka på att överge den. Frihetstidens första svåra årtionde hade gått till ända. En vändning till det bättre hade inträtt för de svenska elementen i staden, och de hade ingen lust att bygga kyrka åt tyskarna.

Frågan om slottet skulle emellertid dyka upp ännu en gång. Den nye landshövdingen Erik Odelström uppmanade 1739 församlingen att taga sin egendom i besittning och icke låta den förfalla till ingen nytta. ³ Det var onekligen en kinkig situation, men församlingen klarade den ganska diplomatiskt. Den förklarade Fristedts tillkallande så, att man hade måst tänka på att genom någon »förfaren mur- och byggningsmästare» låta reparera kyrkan, så att den ej alldeles ramlade sönder, innan man kunde bygga en ny kyrka av gamla slottet. Som nyss påpekats, var detta påstående knappast med verkligheten överensstämmande. Nu hade det emellertid för ovanlighetens skull visat sig, att Fristedts reparation bestod provet, och på de gångna tio åren hade endast obetydliga skador uppstått på norra valvet, som enligt sakkunnig utsago tämligen lätt och billigt kunde repareras. Och då vore det ju bättre att be-

¹ KR. PROT. 4 aug. 1730.

² KR. PROT. 23 mars 1731; landshövd. till mag. 17 mars 1731, skrivelser fr. myndigheter; MAG. PROT. 22 o. 31 mars 1731; mag. till landshövd. 2 april 1731, mag:s koncept, G. S. ARK.

³ Landshövd. till mag. 4 okt. 1739, skrivelser fr. myndigheter, G. S. ARK.

hålla och reparera den gamla kyrkan än att bygga en ny av slottsruinerna. Men naturligtvis stode staden i största tacksamhetsskuld för den ståtliga donationen och ville se till att hålla ruinen i stånd. Dock syntes det lämpligast att låta bygga upp slottet till residens igen. Slutligen anhölls, att Kungl. Maj:t »i öm omvårdnad om Guds hus» ville i nåder låta reparera slottskyrkan för den blivande tyska församlingens räkning.¹ Säkerligen har borgerskapet ej ett ögonblick trott, att Kungl. Maj:t skulle vilja förlägga en tysk kyrka till länsresidenset, och självt ville det mindre än någonsin bygga kyrka åt tyskarna. Talet om inrättandet av en tysk församling i staden upphörde alldeles.

FATTIGVÅRD Fattigvården uppfattades av ålder som en kristlig plikt. Från 1760-talet hade varje stad skyldighet att försörja sina fattiga. I Gävle hade redan på 1640-talet framkommit ett förslag till fattigvårdens ordnande. Enligt detta skulle särskilda personer tillsättas, »som de fattigas vilkor utleta och rannsaka, dem skäligen allmosa gifva och sedan förhjelpa till medel att föda sig med». Alla som antogo fattiga i sin tjänst skulle vara förpliktade att hålla dem med kläder och föda. Den som ville antaga ett ofärdigt eller sjukligt barn »till någon handtering, skall oblikeras att ackordera med de fattiges föreståndare i det kvarteret, att han det icke skall låta tigga». Han måste även se till, att dylika barn »fitigt gå i kyrka, lära sina kristendomsstycken och agas på faderligt vis». Ingen skulle »fattige orlof gifva eller bortsläppa utan de fattiges föreståndares vetskap och samtycke». När någon fattig, »ung eller gammal, bortlöper, skall den, som dem mister, på stunden gifva föreståndaren i det kvarteret tillkänna; den sedan skall uppsökas och bringas till sin tjänst igen med arbiträrt straff, som dess kondition, kön och ålder kan tåla och fatta bättring af». Till anskaffande av underhållsmedel föreslogos följande utvägar: »1. Den som både reser till sjös och kommer hem, gifver något proportionaliter efter farkostens storhet och resans längd. 2. Hvar farkost hafver sin sparbössa och inspektoren nyckel dertill. 3. Uti alla handtverksgillan en sparbössa, men inspektoren nyckeln. 4. Alla sparbössor, som i staden äro, lefverera dem penningarna en eller två resor om året. 5. Af alla kalas och gästbud gifva något i mat, öl eller i penningar. 6. Bakning, bryggeri, bränvinssåld något visst. 7. Kollekt af en komiterad hvar fjortonde dag; då gifs i mat, kläder eller penningar. 8. De som komma till någon ära eller vinna burskap, gifva något. 9. Allt gods, som gifver tolag, gifver ock något åt de fattiga. 10. Testamenten till de fattiga som till kyrkan, dertill ock presterna skola förmana folket. 11. Alla penningar, som sättas på intresse, gifva något pro cento. 12. Af likpenningar något visst som till en åttondel». ² Att en del av dessa föreslagna åtgärder haft efterföljd, är otvivelaktigt, ehuru det är antagligt, att vad som åtgjorts, skett på frivillig väg. I varje fall finnas inga bestämda upplysningar om saken. 1682 diskuterades i kyrkorådet frågan om

¹ Memorial 7 nov. 1739. Bland KR. PROT.

² Memorial 17 mars 1646. Bland städers akter, R. A. Avtryckt hos FYHRVALL, A. a., Bil., s. 56 ff., som här använts.

lämplig »biddarehjelp», men då det befanns, att ingen hade riktigt reda på hur denna hjälp skulle utgå, kom man ej till något resultat.¹ Redan tidigt på 1700-talet ha emellertid fattigrotar funnits, genom vilka ett antal personer förenade sig att underhålla en fattig. Det förekom även s. k. tiggarpolletter, som i grund och botten torde ha inneburit något slags officiellt tillstånd att tigga. Upprepade försök att inrätta ett arbetshus gingo om intet på grund av vidriga omständigheter, bl. a. stadens brand 1776.

Den som äntligen tog initiativet till en bättre tingens ordning var prosten Olov Eneroth. På hans förslag ägde en rad överläggningar rum mellan magistraten och societeterna, vilka resulterade i att brännerimedel skulle anslås för ändamålet och en fattigvårdsdirektion bildas. Denna sammanträdde första gången 1800. Före dess bildande hade 38 fattiga underhållits genom rotar och 10 genom polletter, redan efter ett års verksamhet hade antalet stigit till 110. Polletterna fortforo dock ännu någon tid att finnas till. Mycket snart befanns dock, att bränneriets anslag måste bli regelbundna, om någon verklig hjälp skulle kunna lämnas. Ett årligt anslag beviljades också från och med 1803, i början 1 200 Rdr riksgälds, efter hand mera och slutligen på 1840-talet 4 000 Rdr. 1807 fick fattigvården även egen lokal.²

Ett hospital i betydelsen sjukhus fanns i Gävle redan på 1500-talet. Det blev tidigt otillräckligt, och man vet ej ens, var de första lokalerna legat. I en nyare hospitalsbyggnad, som tillkom under 1600-talet och var belägen i nordvästra hörnet av nuvarande Drottninggatan och Norra Kungsgatan, kunde 12 till 15 patienter vårdas, vilket naturligtvis på intet vis motsvarade behovet. Då även själva huset, som var av trä, började bli bofälligt, anlades ett nytt hospital, ett envånings stenhus med torvtak, i fjärde kvarteret, d. v. s. den östra stadsdelen, och ungefär halvvägs mellan Östra Lillån och Staketgatan. Här inflyttade hospitalet 1731. Efter någon tid befanns även denna lokal för trång, och 1759 börjades en om- och tillbyggnad, varigenom det redan befintliga huset skulle utökas både på längd och bredd och påbyggas med en övre våning, i vilken en kyrksal skulle inredas. Trots den energiske hospitalssysslo- mannen brukspatron Fredrik Lorentz Strömbäcks kraftiga ansträngningar — han skänkte själv 10 000 daler krmt — höll detta företag på att sluta illa. Kollektor och gåvor upptogs, men ingenting ville i längden förslå, och bygget måste avbrytas 1763. Men i anledning av kronprins Gustavs förmålning med Sofia Magdalena 1766 återupptogs företaget. Ett större sammanskott gjordes, 12 000 daler krmt, och man lyckades intressera kronprinsessan själv för saken och förmå henne att skänka 6 000 daler. Därefter blev det åter fart i bygget och den högtidliga invigningen kunde äga rum redan den 29 november 1767, den första söndagen i advent. Kyrkan, som i vardagslag kallades Hospitalskyrkan, fick i anledning av kronprinsessans gåva officiellt namnet

HOSPITALS-
KYRKAN

¹ KR. PROT. 4 juli 1682.

² FYHRVALL, A. a., s. 134 ff.; ELFSTRAND, Kronobränneriet i Strömsbro. 3, s. 50 ff., 56 f.; 4, s. 66 ff.

Sofia Magdalena kyrka. Man var mycket orolig för att invigningen ej skulle kunna bli tillräckligt högtidlig. »Och som», heter det i kyrkorådets protokoll, »wid alla dylika solenniteter ibland annat Musiqve äfwen kommer at upföras, och här i Staden eij äro flere Musicanter än then dagen therstädes kunna behöfwas, hemstälte Herr Probstén, om icke utan gifwen förargelse efter tilkänna gifwande å Predikostolen Gudstiensten då utan Musiqve och Communion kunde i Stora kyrckian för sig gå». Detta blev också kyrkorådets beslut.¹

Den nya hospitalsbyggnaden, som 1869 blev lågornas rov, var 53 alnar lång, 22¹/₄ alnar bred och 25¹/₂ alnar hög utom tornet, som höjde sig ytterligare 15 alnar över taket. Det senare var täckt med tegel och tornet med plåt. I tornet fanns vederbörlig klocka och ett urverk med urtavlor åt alla fyra väderstrecken, en femte urtavla satt dessutom i innetaket till kyrkobesökarnas fromma. Kyrkan var invändigt 26¹/₂ alnar lång, 18³/₄ alnar bred och 8³/₄ alnar hög »till hvalfvet». Den hade en stor läktare, som upptog hela västra sidan, sex stora fönster och fyra mindre över läktaren. Predikstol och altare voro försedda med vitmålade reliefer. Altarskranket var målat i marmorering. Orgelverket, fullbordat 1801, hade åtta stämmor. I kyrkan funnos följande inskriptioner:

Över stora ingången på västra sidan:

EJ. IN. UTAN. ANDAKT. EJ. UT. UTAN. UPPBYGGELSE. / LIFSENS. DÖRR. / HAR. DIN. FRÄLSARE. MED. SIN. DÖD. / FÖR. DIG. ÖPNAT. /

På norra väggen vid nordvästra hörnet:

ÅR. 1759. / ÅR. / DETTA. HOSPITALS. HUS. / TILL. / TREFJERDEDELAR. FÖRÖKT. / IGENOM. / DÅVARANDE. LÄNETS. HÖFDINGE. / GENERALLIEUTNANTEN / OCH COMMENDEUREN / FRIHERRE. FRED. SPARRES. / NITFULLA. OMSORG. / OCH. / BRUKSPATRONEN. / GROSSHANDLAREN. FRED. STRÖMBECKS. / STORA KOSTNAD. /

AF. / BRISTANDE. MEDEL. MÅSTE. ÅR. 1763. / ARBETET. UTAN. FULLBORDAN. / AFSTANNA. /

På norra väggen vid nordöstra hörnet:

OSPARD. MÖDA. / MED. / OTVUNGEN. DRIFT. OCH. OMSORG. / AF. / LECTORN. MAGISTER. ERIC. ALMQWIST. / GROSSHANDLAREN. JACOB. TOTTIE. / GROSSHANDLAREN. NILS AMBERG. / OCH. / STADS. MURMÄSTAREN. / DANIEL LUNDQWIST. / HAR. / ÅR. 1767. / ALSTRAT. FULLBYGGNADEN. / AF. / DETTA. HERRANS. HUS. / KLOCKTORN. OCH. URVÄRK. / HÖFDINGEN OCH RIDDAREN AF. KONGL. SV. ORDEN. FRIHERRE. CARL SPARRE / STYRDE. DÅ. DETTA. LÄN. / OCH. / PROSTEN. MAGISTER. ERIC TEGMAN. / WAR. HÄR. KYRKOHERDE. /

På södra väggen vid sydvästra hörnet:

HERRAN ZEBAOth / DEN. / ALLRA HÖGSTE / TILL. PRIS. / OCH. / USLINGAR. TILL. / SJÄLA TRÖST. / ÅR. DENNA. HOSPITALS KYRKA. / PÅ. / FÖRSTA. ADVENTS SÖNDAGEN. / ÅR. 1767. / DEN. 29. NOVEMBER. / GUDI. / TILL. ETT. TEMPEL. HELGAD. / OCH. / KALLAD. / SOPHIA MAGDALENA. /

¹ KR. PROT. 13 nov. 1767.

Fig. 8. Heliga Trefaldighets kyrka före bogårdsmurens rivande. Litografi av L. A. Groth.

Die Kirche mit Friedhofsmauer. The church with church-yard wall.
Lithographie um 1820. Lithography about 1820.

WITTNE. / I. LÄNGSTA TIDER. / STENARNE. I. MUREN. / OM. / SVEA. RIKES. TILLVÄXTA.
SÄLLHETS. HOPP. / IGENOM. / KONUNGA. HUSETS. WÄLSIGNELSE. /

På södra väggen vid sydöstra hörnet:

EFTERVERLDEN. TILL. LIFAKTIGT. MINNE. / AF. / SVEA. RIKES. KRONPRINS. / MED. DESS.
GEMÅL. / KRONPRINSESSANS / AF. DANMARK. / HÖGA. BILÄGERS. DAG. / DEN 4 NOVEM-
BER. ÅR. 1766. / BLEF. / TILL. DENNA. KYRKOSALS. FULLBORDAN. / ETT. SAMMANSKOTT. /
AF. FLERE. GEFLE STADS INVÅNARE. / BESLUTADT. /

UTI. DENNA. GUDAKTIGA. FÖRFATTNING. / HAR. DETTA. DYRA. PAR. / MED. EN. ANSEN-
LIG. PENNINGE. GÅFVA. / SJELFT. / I. NÅDER. DELTAGIT. /

Över norra dörren vid predikstolen:

SE. TILL. / AT. / DU. / INGÅR. / IGENOM. DET. HELGANDE. BLODETS. / KRAFT. / UTI. DEN.
GLÄDJE. BONING. / HWAREST. / OM. MÖJELIGT. ÄR. / SJELFVA. EVIGHETEN. / SYNES. FÖR. KORT. /

Över södra dörren vid predikstolen:

DETTA. / ÄR. / HERRANS. / HUS. / OCH. / TRÖSKELN. AF. DESS. BONINGAR. / KOMMER.
FJERRAN. IFRÅN. / I. SOM. HANS NAMN. FRUKTEN. / DETTA. ÄR. HERRANS. / EDER.
GUDS. / HUS. /

Omkring uret i taket:

BETÄNK. AT. EN. USEL. DÖDLIGHET. BÄRGAR. EN ODÖDLIG. SIÄL. OCH. EN. FÖRSVUNNEN.
TID. BÖRIAR. EN. OBEGRIPELIG EVIGHET.

Hospitalets nedre våning innehöll två förstugor, två trappor samt fem större och ett mindre rum. En trappa upp lågo utom kyrkan sakristian och boningsrum. Patienterna bodde i nedre våningen och i ett rum i den övre. Sysslomannen bebodde övriga rum. Hospitalet var, har det blivit sagt, en blandning av sjukhus, dårhus och bättre fattighus. Det ställdes i likhet med alla andra institutioner i riket av samma slag från 1787 under serafimerordensgilletts högsta uppsikt. I Gävle tillsattes ett särskilt hospitalsråd med landshövdingen som ordförande och en syssloman som verkställande direktör. Denna post innehades i början av någon bland borgerskapet, sist av Fredrik Lorentz Strömbäck, men efter kyrkans tillkomst 1767 blev det nödvändigt att anställa en präst, och denne fick då även bli syssloman.

Redan före Hospitalskyrkans invigning uppstod i kyrkorådet en ivrig diskussion om vilka som skulle tilldelas bänkplatser i den nya kyrkan, »i then händelsen thenne ordning, som projecterad blifwit, i achttages, at inga bänckerum uti Hospitals Kyrrekan til andre utdelas än them, som förrut i then stora kyrrekan äga legda rum och kunna upwisa wederbörande Kyrrekiowärds bänkesedel; Så kan kyrkio Rådet icke finna bäncke legan i then nya kyrrekan wara skadelig för then stora». Håvgång åter, som ju också borde bli ett medel till inkomst för Hospitalskyrkan, ville kyrkorådet ogärna bevilja, ty det ansåg sig ej ha »magt at på något sätt inskräncka eller förminska then stora kyrrekans eljest nog förrut swaga Jnkomster». Men däremot ville det ej heller »wara hinderligit, at then nya kyrrekan må ock niuta sitt understöd». För att ingendera parten skulle bli lidande, beslöts, att »hwad i Hospitals kyrrekan samlas med föregående håfworne slås i en kista til årets slut, då man af stora kyrrekans räkenskaper kan af 10 års hopsparingar uttaga ett medium och hwad för thet året, som insamlingen skedt i bægge kyrrekerne, brister i stora kyrrekans summa, må tå fyllas af thet i Hospitals kyrrekan blifwit samlat, hwarefter förmodas dock til henne blifwa någon wacker behållning». Men »wid alt thetta förbehåller sig Kyrreki Rådet på thet kرافtigaste, at the 3:ne Store Högtids dagarne af Juhl, Påsk och Pingest som ock Fyra Böne dagarne ingen Guds tienst i then nya kyrrekan blifwer hållen, på thet icke någre måtte aldeles afsöndra sig ifrån then Stora Församlingen, som ock i anseende til andra Comministeren, som å the 3:ne store Högtids dagarne af föregående Håfwor äger til en del sin lön och eljest skulle komma til korta».¹ Som synes fick nykomlingen icke taga sig allt för stora friheter. Sedan gudstjänsterna i Hospitalskyrkan kommit i gång ordentligt, fordrade kyrkorådet att få kontrollera den nya kyrkans bänklängder för att kunna se till, att nyssnämnda föreskrifter om bänkplatserna efterlevdes.²

Hospitalets verksamhet fortgick ett halvsekel framåt, men 1818 måste gudstjänsterna i kyrkan inställas av brist på medel att avlöna predikant. Det var dock allmänhetens förhoppning, att kyrkan åter skulle kunna öppnas för gudstjänst, »men ehuru alt talar för men ej något emot upfyllandet af dessa fromma önsknigar», gick

¹ KR. PROT. 13 nov. 1767.

² KR. PROT. 29 juni 1768.

det ena året efter det andra, utan att någon åtgärd vidtogs. Men 1826 skänkte fru Karin Garberg till minne av sin detta år avlidne man, grosshandlaren Anders Garberg, 500 Rdr banko som grundplåt till en fond för hållande av gudstjänster i Hospitalskyrkan. Efter denna impuls till handling begärde hospitalsrådet av stadens societeter ett anslag ur brännerikassan för upprättande av en fond.¹ Societeterna beviljade då 8 500 Rdr banko till en fond, vars årliga avkastning skulle användas till avlönande av en predikant och behövlig kyrkobetjäning. Dessutom åtog de sig att för medel ur samma kassa kosta på nödiga reparationer.² Tack vare dessa åtgärder kunde Hospitalskyrkan åter öppnas för gudstjänst 1828. Den fortfor sedan att fungera till 1869 års brand men var då ganska förfallen, så att frågan om uppförande av en ny kyrka några år tidigare på allvar diskuterats.³

Bland Hospitalskyrkans inventarier nämnas en på insidan förgylld silverkanna om 18 $\frac{7}{8}$ lod, skänkt av kommerserådet Peter Brändström 1771, en helt förgylld silverkalk om 18 lod och en mindre paten.⁴

Vid riksdagen i Gävle 1792 fick Hospitalskyrkan göra tjänst som riddarhus. Det sades, att den var »ett ganska vackert sessionsrum och alldeles passande och tillräckligt stort för så få ledamöter».⁵ Kyrkan fick till erkänsla 333 Rdr 16 sk. specie från riddarhuskassan.⁶ Ett minne från riksdagen var namnet Riddarhusgatan, som gavs den från Järntorget mot nordost gående gata, mot vilken hospitalets norra långsida vette. Den korsande gränden, som från Östra Lillån norrut strök förbi västra gaveln, hette Hospitalsgränd. Det enda numera i trakten kvardröjande minnet av alltsammans är namnet Hospitalsgatan.

¹ Det i förstaden Strömsbro belägna kronobränneriet hade 1788 övertagits av Gävle stad och drevs i många år under societeternas ledning med stor framgång. Dess överskottsmedel användes »ad pios usus». Se härom ELFSTRAND, A. a.

² Ståndspersonssoc:s prot. 28 okt. 1826, 10 mars 1827; hantverkssoc:s prot. 27 dec. 1826, 7 maj 1827, G. S. ARK.

³ Några ord rörande Sofia Magdalena kapell.

⁴ Beskrivningen över Hospitalskyrkan efter SELGGREN, Hospitalskyrkan i Gefle. Denna beskrivning går tillbaka på ett original från omkring 1830; det är alltså kyrkan i dess nyrestaurerade skick, som beskrives. Se även FYHRVALL, A. a., s. 123 ff.; i museet i Gävle förvaras två prästkappor från 1790-talet, som tillhört Hospitalskyrkan.

⁵ WALLQVIST, Minnen och bref, s. 103; även FYHRVALL, A. a., s. 152.

⁶ Prot. hållne hos... adeln... 23 febr. 1792.

Fig. 9. Heliga Trefaldighets kyrka sedd från Stapeltorget, före 1869 års brand.
Foto K. A. Sjöberg.

Die Kirche, vom Markt aus gesehen.
Vor dem Brande 1869.

The church seen from the market
place. Before the fire 1869.

KYRKBYGGNAD OCH INVENTARIER

AV ERIK ANDRÉN och BRYNOLF HELLNER.

TRYCKTA KÄLLOR: DAHLBERG, E., *Svecia antiqua et hodierna*. — HÜLPHERS, A. A:SON, *Samlingar till en Beskrifning öfwer Norrland, Västerås 1771—1797*. — FYHRVALL, O., *Bidrag till Gefle stads historia och beskrifning*, Gävle 1901. — ELFSTRAND, P., *Bidrag till Gävle kyrkas byggnadshistoria, Julhälsningar till Församlingarna i Ärkestiftet*, 1927.

HANDSKRIVNA KÄLLOR OCH AVBILDNINGSSAMLINGAR: I K. B.: Kort Begrepp af Gefle Stads Historia, troligen av JONAS E. SUNDSTRÖM, omkr. 1755, publ. i *Meddelanden fr. Gestriklands Fornminnesförening*, 1906—07, citeras SUNDSTRÖM. 2 st. teckningar för Sveciaverket. — I A. T. A.: IHRFORS, E. *Gestricia sacra*. — 1830 års inventarium. — I B. St.: Ritn. med förslag till ändrat takfall, omkr. 1780. — Div. ritn. till inredning, 1800-talets slut. — I L. St.: Karta över Gävle, omkr. 1630. — Karta över Gävle 1747—1749. — I U. B.: Ritning för Sveciaverket. — Karta över Gävle av Stenklyft, 1691. — I G. S. ARK.: Tänkebok, 1569—1659 citeras TÄNKEBOK. — Domböcker 1631—1650 citeras DOMBOK. — Rådhusprot. 1600-talets senare del, citeras RS PROT. — Ritn. med tre tornförslag, omkr. 1766. — I G. LVK.: SEHLBERG, *Gestriklands fornminnen*. — GÄSTRIKLANDS KULTURHISTORISKA FÖRENING, GÄVLE: I(HRFORS), E., *Anteckningar om Gestriklands äldre kyrkor*.

KYRKANS ARKIVALIER: KR. PROT. 1681—nu. — SST. PROT. 1833—1862. — KST. PROT. 1863—nu. — RÅK. 1691—1706, 1717—nu. — VIS. PROT. sedan 1687. — Div. lösa handlingar omkr. 1825—nu, brandförsäkringsbrev, gravförteckning, kostnadsförslag till reparationer etc., citeras VARIA. — Ritningar: Plan av kyrkan, omkr. 1760. — 2 planer av kyrkan, ROSENBAUM 1825. — Förslag till reglering av kyrkogården, ROSENBAUM 1844. — Ritn. till nuv. orgelfasad av CARL MÖLLER. — Div. ritn. till restaurering och grundförstärkningar, 1800-talets slut.

LÅGE OCH OMGIVNINGAR

Gävle Stora eller Heliga Trefaldighets kyrka ligger på samma plats som ortens äldsta kända kyrkobyggnad. Läget är i förhållande till stadens nuvarande utsträckning något ocentralt. Emellertid hade staden under 1400-talet en helt annan gruppering. Gammelbron är stadens äldsta och intill 1580-talet enda bro, och vid dess norra brofäste låg med all sannolikhet det äldsta torget. Här var alltså stadens centrum, hit upp var Storån segelbar och här gick landsvägen fram mellan Stockholm och det norrländska kustlandet. Omedelbart v. om denna plats låg kyrkan, alltså synnerligen centralt. Såsom ofta fallet är med städer vid flodmynningar, har stadens tillväxt skett mot utloppet — en naturlig följd av vattendragets fortgående uppgrundning. Vid stadens återuppbyggande efter den svåra branden 1569 flyttades torget ö. ut. Kyrkobyggnaden hade dock skonats av elden.

Den äldsta bevarade kartan över staden (fig. 13) från tiden omkr. 1630 visar, att kyrkan då är stadens västligaste utpost. I senare tid har dock stadens tillväxt skett även mot v., och så småningom kommer väl kyrkan att återtaga den centrala plats i staden, som den hade, då dess första grundsten lades.

Bebyggelsen omkring kyrkan utgöres av låga en- eller tvåvåningshus, något som på ett välgörande sätt motverkar det förhållandet, att den fria platsen omkring kyrkobyggnaden är något för knappt tilltagen.

I s.ö. delen av kyrkogården låg förr Gävle gymnasium och trivialskola, en gulmålad, tidigare rödfärgad timmerbyggnad, som uppfördes 1669—1671. Skolan fick nya lokaler 1816 och huset revs 1838. Att denna byggnad haft en föregångare — säkerligen också den en skola — framgår av den tidiga 1600-talskartan. Sambandet mellan kyrka och skola var ju i äldre tider långt starkare än i våra dagar.

S. om Kyrkogatan ligger kyrkoherdebostället (fig. 12). Den nuvarande huvudbyggnaden leder sitt ursprung från 1700-talet, men läget tyder på än äldre hävd. — Öster om kyrkogården, i hörnet av Kaplans- och Drottninggatorna ligger ett nyligen uppfört församlingshus St. Ansgars hus, invigt 1930.

KYRKOÅRD, GRAVKOR, KLOCKSTAPEL ETC.

Kyrkogården gränsar i s. till Kyrkogatan, i ö. till Kaplansgatan, i n. till Drottninggatan och i v. till Skomakaregatan (fig. 12). Kyrkogården ligger till största delen i de omgivande gatornas nivå och skiljes från dessa genom en meterhög häck och trädtrader. Sex ingångar finnas nu.

Sandgångarna äro på vissa mindre partier stensatta, dels med liten kullersten, dels med oregelbundna sandstensplattor. Spridda lövträd äro planterade på gräsmattorna.

KYRKOÅRDENS
GRÄNSER

Fig. 10. Heliga Trefaldighets kyrka från väster. Foto Reimers 1931.
Aussenansicht von Westen. Exterior from the west.

KYRKO-
GÅRDENS
HISTO-
RIA

Frånsett eventuella utvidgningar under 1600-talet eller tidigare, varom vi ingenting veta, har kyrkogården blott vid två tillfällen i väsentlig grad utökats. Vid det första tillfället skedde utvidgningen utefter hela n. sidan, varjämte kålhagarna n. om skoltomten införlivades. Troligen skedde detta under 1790-talet — 1791 omtalas grundarbeten på n. bogårdsmuren (RÅK.) — och motiverades av bristen på gravplatser. Vid det andra tillfället införlivades den gamla skoltomten med kyrkogården, detta av estetiska skäl och icke för att bereda nya gravplatser — all begravning på kyrkogården hade redan dessförinnan upphört.

BOGÅRDSMUR

I äldre tider var kyrkogården inhägnad av en bogårdsmur av sten, säkerligen med lika gamla anor som den äldsta stenkyrkan. Vid 1600-talets början synes bogården haft endast två ingångar, en i n. och en i s.o. (fig. 13), men alltsedan århundradets slut omtalas i handlingarna alltid fyra stigluckor, i n., v., s. och s.o. (den sistnämnda kallas »Östra Bogårdsportin wid Gymnasiegården» — i övrigt nämnas de efter väderstrecken). Den v. torde ha tillkommit på 1680-talet, ty 1683 (KR. PROT.) »skal ett hål till portt uprifwas, derigenom nu kan i sommar wäg wara för allehanda materialiers tillförssel, som till kyrkjobyggnaden betarfwass».

Fig. 11. Heliga Trefaldighets kyrka från sydost. Foto Reimers 1931.
 Aussenansicht von Südosten. Exterior from the south-east.

Bogårdsmuren var uppförd av sten och rappad. Murverket skyddades av ett tak med spåntäckning, sannolikt ett sadeltak, ty 1705 köper kyrkan 12 st. »hufvar» av 10 å 12 alnars längd och 2 alnars bredd till bogården, och 1769 lägger man av sparsamhetskäl gammal spån på takfallet inåt kyrkogården.

Stigluckorna voro också murade av sten och rappade. 1694 omrappas portarna av »Päll murmästare» med anledning av ett väntat kungligt besök. Portarna voro välvda och hade yttertak med spånklädsel; 1694 (RÄK.) smiddes »steggaller» för att hindra djuren att intränga på kyrkogården. Under 1700-talets förra hälft synes man ha anskaffat grindar av smitt järn till stigluckorna, troligen av enkel beskaffenhet, ty 1758 känner sig mästare Dachant¹ föranlåten inkomma till kyrkorådet med »projekt och ritningar till tre grindar för kyrkian». Två år senare fick han utföra sina projekt i samband med portarnas ombyggnad. Åren 1757—1759 ombyggdes nämligen n., ö. och s. stigluckorna av Daniel Lundqvist och tio år senare den v. muren och porten. Om portarnas utseende efter ombyggnaden veta vi endast, att de äro »med lister och zirather å nyo utsirade».

¹ Om smeden Kristoffer Dachant, se nedan s. 79.

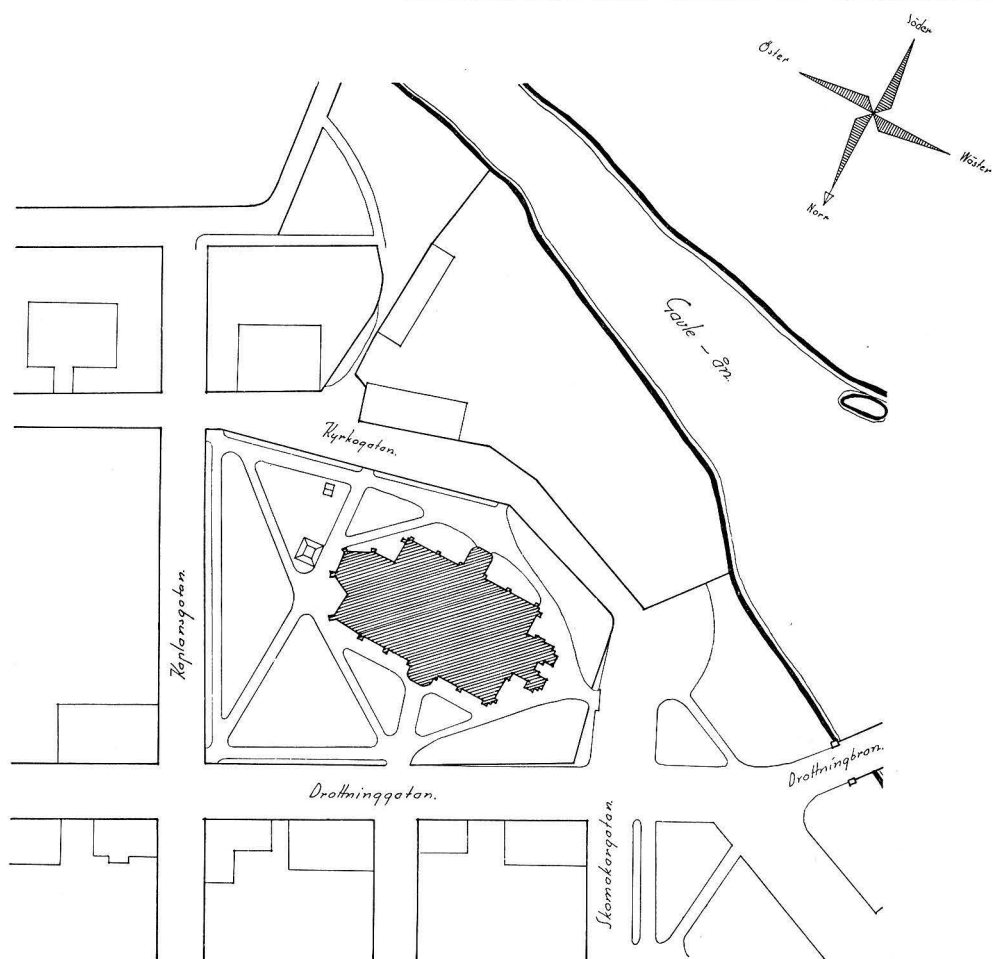

Fig. 12. Heliga Trefaldighets kyrka. Situationsplan. Uppmått av Wetterling 1931. Skala 1:2000.
Lageplan. Plan of site.

Omkring 1820 nedrevs bogårdsmuren; den fick senare en ersättning i de järnkedjor, som 1846 uppsattes.

Kyrkogårdens sandgångar fingo sin nuvarande sträckning 1845; samma år inköptes från Bergianska trädgården i Stockholm ett större antal lindar. Kyrkogårdens träd ha dock mycket äldre traditioner, hur gamla kan icke avgöras, ty under hela den tid, varom räk. kunna berätta, d. v. s. från 1690-talet, förekommer så gott som varje år en utgift till trädgårdsmästaren som »af klijt tränen på kyrkiogården». År 1699 ha träd planterats n. om kyrkan, och 1728 nämnas träd s. därom. Under 1700-talets förra hälft omtalas också nyplantering då och då; 1749 nedsättas 18 lönnar

under det att »de gamla asparna» borttagas. I övrigt veta vi ingenting om vilka trädslag, som föredrogos, eller om trädens placering i förhållande till de täta gravarna.

Intill 1808 utgjorde kyrkogården jämte själva kyrkan stadens enda begravningsplats. Vid mitten av 1700-talet var den förnämsta (södra) delen av kyrkogården så tätt belagd, att kyrkorådet 1778 finner sig nödsakat föreställa församlingen att begrava även norr om kyrkan — i den förhoppningen att ingen »af en så skamlig

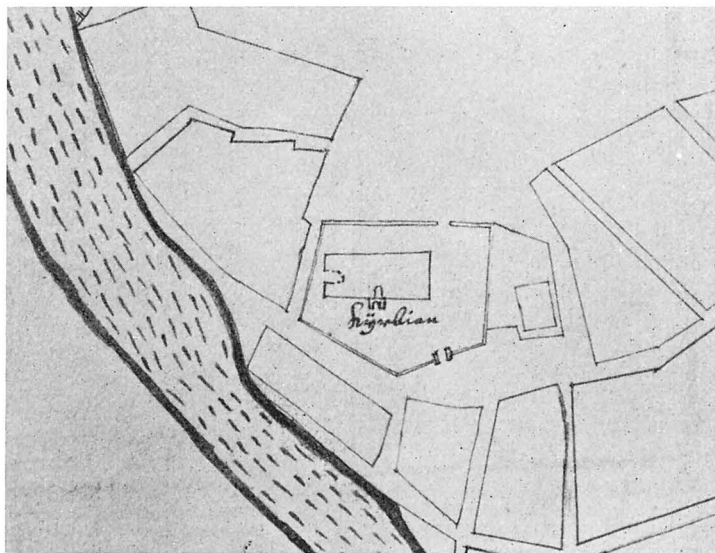

Fig. 13. Detalj av karta över Gävle omkr. 1630, visande gamla kyrkans plan och belägenhet. (Jfr s. 59). L. St.

Ausschnitt aus dem Stadtplan um 1630, den Grundriss der alten Kirche zeigend.

Detail of the plan of Gävle 1630, showing plan and site of the old church.

fördom wore intagen at det ena wederstrecket mer än det andra är neseligit och till hwiloämne för en död kropp wanhederligit». Detta gick församlingen in på under den förutsättningen att ingen »manna mohn eller synnerlig skildnad mellan bättre och sämre lik» göres.

Sedan en ny begravningsplats 1808 invigts upphörde genom ett beslut i januari följande år all begravning på kyrkogården, och denna har nu helt förlorat karaktären av begravningsplats.

Strax ö. om kyrkans kormur ligger ett gravkor (fig. 72). Byggnadens plan är i det närmaste kvadratisk med två rundbågiga fönster i ö. muren och en ingång i v. Väggarna äro uppförda av sten, putsade och avfärgade vita. V. fasadens sandstenssockel har i de övriga murarna ersatts av puts. V. väggens dörrparti är utformat

GRAVKOR

Fig. 14. Heliga Trefaldighets kyrka. Strävpelarna på kyrkans södra sida samt södra vapenhuset och kyrkogårdens ursprungliga begränsning i söder. Foto Reimers 1931.

Die Strebepfeiler an der Südseite der Kirche mit der südlichen Vorhalle und der ursprünglichen Grenze des Friedhofs.

The buttresses on south front of the church with the south porch and original boundary of the church-yard.

som en risalit med fronton, buren av två pilastrar. Den breda dörromfattningen täckes av en korgbåge. Dubbeldörren, som är oljemålad mörkgrå, har helfranska speglar med skurna rokokooknament (fig. 16). Byggnaden täckes av ett brutet tältak, vars övre fall ha takpapp, dess nedre tjärad spån.

Interiören är enkel; väggarna oljemålade i gulgrått; brädgolv och plant gipstak. Mellan ö. väggens fönster står ett svart altare med träkors.

Dateringen av detta gravkor är något osäker. Arbetena ha påbörjats 1774, men ännu 1786 är byggnaden icke färdig. Släkterna Valley, Elfstrand, Ennes och Brändström ha ägt gravar i detsamma.

Ett liknande gravkor har funnits s. om det nämnda. Det var emellertid 1834 så förfallet, att kyrkorådet beslutade riva detsamma, sedan rättsinnehavarnas samtycke inhämtats. Gravkoret tillhörde släkterna Garberg och Sehlberg m. fl. Efter rivningen tillätos arvingarna markera gravkorets plats med två flata gravstenar.

Under 1700-talet funnos flera andra byggnader på eller strax utanför bogården, kyrkbod, bårhus, likvagnsbod etc. men dessa äro sedan länge försvunna.

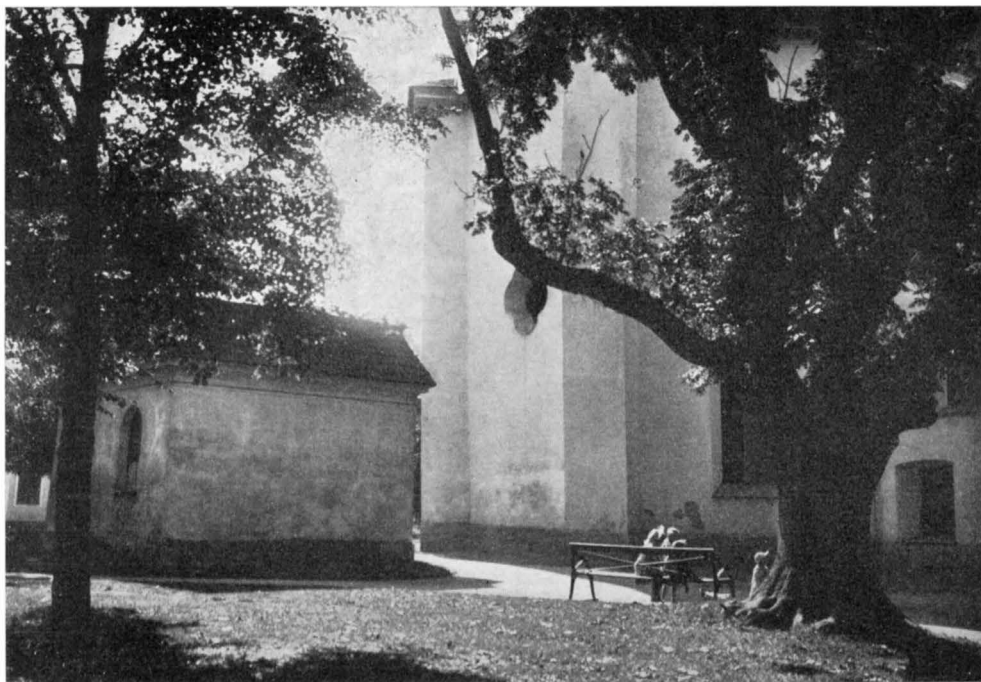

Fig. 15. Heliga Trefaldighets kyrka. Koret och gravkoret. — Foto Reimers 1931.
 Das Chor und die Grabkapelle auf dem Friedhof. The choir and the mausoleum in the church yard.

Omkring 150 m n.o. om kyrkan låg klockstapel­n. Under 1600-talet upptogs denna trakt av vretar och kålhagar, bebyggda med en och annan stolpbod. Då den fastare bebyggelsen under 1700-talet trängde fram, lämnades ett ganska vidsträckt utrymme omkring stapeln, vilket fick namnet Stapeltorget. År 1771 stensattes platsen närmast stapeln. Torget fanns kvar till 1869 års brand (fig. 5), men klockstapel­n revs 1781 (RÄK.), då kyrkans torn var färdigt.

KLOCKSTA-
PELN OCH
STAPELTOR-
GET

Stapel­n var uppförd av resta spiror, bräd­klädd och möjligen med spåntäckta väggar. Den firsidiga, kupolartat svängda takhuven, som slutade i en hög spira, hade spåntäckning. I stapelns klockrum hängde fyra klockor.

Om klockstapelns ålder är ingenting bekant. Sedan 1690-talet omtalas ingen nybyggnad men väl åtskilliga reparationer.

BEGRAVNINGSPLATSEN

Såsom ovan är nämnt, hade redan på 1700-talet kravet på ökat utrymme för gravarna gjort sig gällande, och frågan har flerfaldiga gånger dryftats inom kyrkorådet

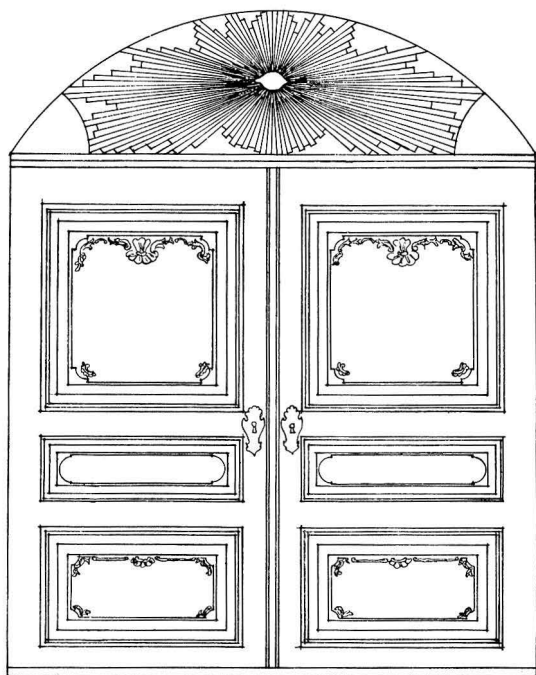

Fig. 16. Heliga Trefaldighets kyrka. Uppmätning av dörren till gravkoret vid kyrkan. Skala 1:30. Delin. Wetterling 1931.

Die Thür der Begräbniskapelle neben der Kirche. Ende des 18. Jhds. The door of the mausoleum in the church-yard. Close of the 18th century.

efter ritningar av stadsmurmästaren Ekman i Gävle (fig. 18).

På begravningsplatsen finnas tvenne gravkor, uppförda av enskilda företagare och senare skänkta till församlingen.

DET ENNES-
SKA GRAV-
KORET

Det Ennesska gravkoret (fig. 20) har en inskription av följande lydelse: »BYGDT AF PEHR ENNES ÖFVER DESS GRAF. GIFVIT TILL GEFLE STADS FÖRSAMLING ÅR MDCCCXXI». Byggnaden är uppförd av sten och till planen nästan kvadratisk. Ovanför den röda sandstenssockeln indelas fasaderna i ett nedre vitt parti med kvaderimitation i putsen samt ett övre i gult avfärgat parti. Gravkoret har 5 stora rundbågiga fönster och på ena gaveln en ingång. Sadeltaket har kopparplåt. Under byggnaden finnas murade gravvalv.

Större delen av gravkorets inre upptages av ett nära nog kvadratisk rum med absid mitt emot ingången. Rummet täckes av ett kryssvalv med pendentiv; absiden har ett kassetterat hjälmvalv. Väggarna äro ovan den grönmarmorade sockeln gulmålade mellan vitmarmorade hörnpilastrar. Golvet täckes av kalkstensplattor.

På altaret står ett krucifix av elfenben och svart trä.

utan att ledas till definitiv lösning. År 1808 tvingades myndigheterna till ett omedelbart avgörande. Då hade nämligen med anledning av det pågående finska kriget en stor mängd krigsfolk samlats i staden, vissa farsoter utbröto, och antalet dödsfall inom staden steg kraftigt. Man ordnade då strax väster om stadsgränsen en interimistisk begravningsplats. Den invigdes den 26 okt. 1808, och redan i januari följande år blev den stadens enda begravningsplats, därigenom att all begravning inom stadens dåvarande gränser förbjöds.

Den nya begravningsplatsen har sedan utvidgats vid flera tillfällen och omfattar nu en areal av omkr. 6 har. Området har flera ingångar från landsvägen till Valbo, som löper utefter dess norra sida. Huvudentrén är dock förlagd i öster, där en 1842 anlagd, ståtlig allé leder upp till ingången.

Området inhägnas av häckar och, utefter Valbovägen, ett gjutet järnstaket. Detta utfördes 1838 av Bergsunds Bruk

Ljuskronor, två st. i form av en skål med 8 resp. 12 ljusarmar av mässing. Empire. — Ljusarmar, 4 st. av mässing. Utförda av M. Ax i Gävle.

Koret har även en mindre kammarorgel.

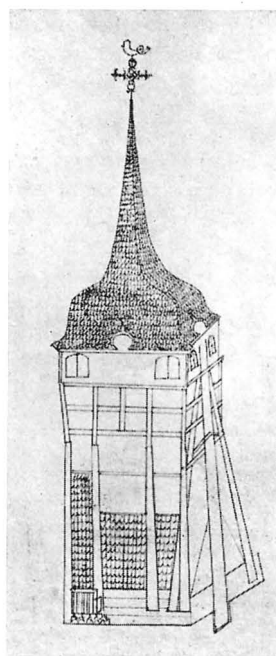
Det andra gravkoret anlades av medlemmar av släkterna Elfbrink, Elfstrand och Göransson. Beslut att verkställa byggandet fattades då kommerserådet Elfbrink avled 1835, och år 1842 invigdes gravkoret. Ritningarna utfördes av konduktören C. A. Setterberg. Byggnaden är uppförd av sten över en sockel av röd sandsten. Väggarna äro kvaderindelade och oljemålade i gult med taklist och väggornament i vitt (fig. 19). Huvudfasaden har en framskjutande gavel, uppbyggen av 4 vitmålade doriska kolonner. Ovan ingångsdörren följande årtal i mässingsbokstäver: MDCCCXLII. Taket, som prydes av kors och akroterier, har svart plåttäckning. På bakre fasaden finnes en liten värmekammare (uppförd 1899—1900).

Det inre, som upplyses av gavlarnas rektangulära fönster, täckes av ett kryssvalv i mitten och tunnvalv på sidorna. Väggarna ha i puts utförd kvaderimitation och äro oljemålade. Golv av bräder.

Ovan altaret hänger en stor oljemålning framställande Kristi uppståndelse. Sign. »BLOMMÉR PX 1847».¹ (Fig. 22).

Två moderna ljuskronor av mässing med 10 ljusarmar.

På begravningsplatsen finns ett fåtal enkla gravvårdar av nästan allmogemässig karaktär från anläggningstiden (fig. 21) samt några gjutjärnskors med genombrutet gotiskt masverk från århundradets mitt. Bland modernare gravmonument lägger man märke till några bronsskulpturer av skulptrisen Ida Matton.

DET ELF-
BRINKSKA
GRAVKORET

Fig. 17. Heliga Trefaldighets kyrka. Klockstapeln, efter teckning av S. Gestrin.

Der 1781 niedergebrochene,
hölzerne Glockenturm.
The 1781 demolished belfry.

GRAVVÅRDAR

NY BEGRAVNINGSPLATS

Stadens kraftiga tillväxt gjorde i början av detta århundrade frågan om begravningsplatsens utvidgande aktuell. Redan 1907 var frågan före i KR. År 1915 föreslogs en plats på Tolvforsheden mellan två slingor av Gävleån norr om och intill landsvägen Gävle—Valbo. Här anlades också den nya begravningsplatsen efter plan av stadsarkitekten Gunnar Wetterling och med huvudentré, gravkapell, likbod och vänt-hall ritade av samme ark. och godkända av B. St. 1928. År 1929 invigdes platsen.

¹ BLOMMÉR, NILS JOHAN, målare, f. 1816, d. i Rom 1853.

4. Sveriges kyrkor. Gävle stads kyrkor.

Fig. 18. Grindarna vid begravningsplatsen. Ennesska gravkoret i bakgrunden.
Foto Hellner 1931.

Der Friedhof mit Gittertüren 1838.

The cemetery with iron gates from 1838.

KYRKOBYGGNADEN

- PLAN** Kyrkans plan framgår av pl. I A; det är en treskeppig hallkyrka med tresidigt avslutat kor i öster och torn i väster.
- MATERIAL** Murarna äro uppförda av natursten och tegel, putsade och avfärgade vita.
- SOCKEL** Sockel finns icke utlagd i sten, men i putsen är en c:a 50 cm. hög sockel markerad och avfärgad ljus röd.
- GRUNDFÖRHÅLLANDE** Den grund på vilken kyrkan står utgöres av sandblandad lera, avsatt av Gavleån på en mot ån sluttande berghäll, vilket framgick vid en grundundersökning år 1903—1904 av stadsarkitekten E. A. Hedin. Då härtill kommer att kyrkan från början byggdes utan att någon hänsyn togs till grundens beskaffenhet, är det förklarligt, att väggarna flerstädes luta avsevärt utåt. Bland de åtgärder, som senare vidtagits för
- STRÄVPELARE** att stabilisera murarna, märkes tillmurandet av strävpelare av väggarnas höjd, vilket skett vid olika tidpunkter (jfr byggnadshist. sid. 62 och 66). Vidare har vid upprepade tillfällen insatts ankarjärn, vilket förorsakat de många ankar Slutar av olika typer, som nu liva de vita yttermurarna.

Fig. 19. Elfrinkska gravkoret på begravningsplatsen. Foto Hellner 1931.
 Begräbniskapelle auf dem Friedhof. 1842. Mausoleum in the cemetery. 1842.

Fönstren äro för hela kyrkan höga och rundbågiga med spröjsar av gjutjärn i form av varandra skärande spetsbågar. De nuvarande spröjsarna äro utförda 1864. I korets östvägg finns dessutom en fyrpassformig fönsteröppning och över nord- och sydingångarna rundfönster. Korfönstret är anordnat till luftintag för ventilationen, de båda senare ha glasmosaik av enklaste slag. Kyrkans övriga fönster ha sedan 1888 rutor av grönskiftande s. k. råglas. Solbänkarna äro belagda med gråmålad plåt.

FÖNSTER

Kyrkans takresning är i stort sett ursprunglig men har flera gånger reparerats, beroende på skador uppkomna vid sättningar i murarna. I samband med tornbygget blåste en stor del av taket av (s. 66). Det är därför omöjligt att nu avgöra i vad mån takstolarna äro ursprungliga eller ej. Yttertakets övre fall täckes av spån, de nedre sedan 1840 av svartmålad plåt (tidigare hade även dessa spån).

YTTERTAK

Heliga Trefaldighetskyrkan har tillkommit vid mitten av 1600-talet, en tid, då gotiken ännu gör sig starkt gällande i vårt land. Flera vid denna tid uppförda kyrkor ha typiskt gotiska drag både i uppbyggnad och i detaljer, förnämst i de senare. Sålunda frodas strävpelare, spetsbågar och stjärnvalv i flera av Stockholms vid denna tid tillkomna kyrkor t. ex. S. Jakob och S. Klara. Ett annat närliggande exempel är Kristine kyrka i Falun. Jämförd med dessa gör kanske Gävle kyrka det minst gotiska intrycket. Spetsbågar saknas alldeles. Såväl fönster- och dörröppningar som

KYRKANS
KONSTHISTO-
RISKA STÄLL-
NING

DET INRE

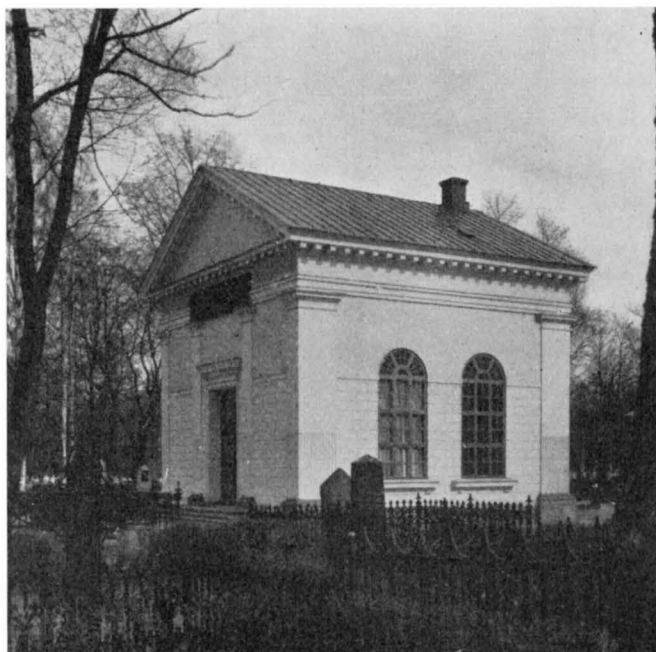

Fig. 20. Ennesska gravkoret på begravningsplatsen.
Foto Hellner 1931.

Begräbniskapelle auf dem Friedhof. 1821.

Mausoleum in the cemetery. 1821.

ligen redan 1703, emedan de då voro fallfärdiga. 1729 slogos de nuvarande enkla korsvalven i de nedtagnas ställe (Р.А.К.). Kyrkans övriga valv äro emellertid skickligt slagna stjärnvalv med halvstensribbor. Valvribborna växa dock icke som de gotiska organiskt upp ur pelarna utan stå på dessas med kantlister försedda överdel liksom på brickor. Pelarna äro åttsidiga, kraftiga och satta samt ha utskjutande socklar. Ett i synnerhet i svensk gotik vanligt tekniskt förfarande är metoden att motverka valvens tryck genom uppdragande av tryckmurar till avsevärd höjd över valven. Denna metod är tillämpad även här (pl. III B).

Den invändiga väggbehandlingen och dekorationen härrör från en genomgripande restaurering 1888—90. Väggarna och valven äro målade med matt oljefärg. Korets valvkappor äro blå med strödda stjärnor i guld. Triumfbågen är dekorerad med en ljus ranka mot brun botten samt i rankan blå fyrpass med heliga symboler. Kyrkans väggar ha en sandgul ton med en kvaderindelning uppdragen i mörkare bruna linjer.

¹ Vid reparation av putsen 1827 upptäcktes, att den nuvarande ingången i västmuren från början haft spetsbågig öppning. Om denna härrör från 1600-talet eller möjligen tillhört medeltidskyrkan, kan nu icke avgöras utan att putsen ånyo avlägsnas.

gördel- och longitudinalbågar äro rundbågiga. Ett fönster i tornets andra våning är dock anlagt med spetsbågig nisch (pl. II).¹ Strävpelare finnas visserligen men äro, som tidigare påpekats, icke ursprungliga. Minst gotisk verkar kanske interiören genom kyrkorummets proportioner, den obetydliga höjden i förhållande till den avsevärda bredden. I mittskeppet råder alltid ett stämmningsfullt dunkel, varmot det ljusa koret verkningfullt kontrasterar med sina högre fönster och högre liggande valv.

I fråga om valvens konstruktion visar dock Gävle kyrka full överensstämmelse med gotikens ideal. Detta gäller dock icke valven i södra skeppet. Dessa nedtogos näm-

Skeppens valv äro hållna i en något ljusare ton än väggarna och avgränsas nedåt av en schablonerad bård.

I triumfbågens norra pilaster är inmurad en polerad stentavla med följande inskrift i nedsänkta, förgyllda bokstäver: »IN HONOREM S: S TRINITATIS ET ECCLESIE GEFFALIENSIS ORNAMENTUM SUMPTIBUS AUDITORUM AEDIFICATUM EST HOC TEMPLUM. ANNO LIV SUPRA MDC CONSUMMATUM ET XIV IULII INAUGURATUM ATQ S. S. TRINITATI CONSECRATUM FACTUM HOC OPUS INPRIMIS PROCURANTIBUS M. OLAV CH. AURIVILLIO PASTORE BASTIANO POPPELMAN ET JEREMIA ELIS SENATORIBUS AC TEMPLI OECONOMIS. SIT HIC CAMINUS DOMINI AD FINEM USQ. SECULL. AMEN. 1654».
(=Till den Heliga trefaldighetens ära och Gävle stads kyrka till prydnad är på åhörarnes bekostnad detta tempel uppfört. Fulländat 1654, invigt den 14 juli och helgat åt den Heliga trefaldigheten, är detta heliga verk utfört framför allt genom omsorg av Magister O. Ch. Aurivillius, kyrkoherde, samt B. Poppelman och J. Elis, rådmän och kyrkovärdar. Må Herrens härd vara här intill tidens ände. Amen.)

År 1875 infördes den första värmeledningen i kyrkan. En stor ugn, »kyrkugnen», uppfördes ett 50-tal meter v. om kyrkan, varifrån värmen leddes i ledningar under jorden. Detta system fungerade emellertid icke till belåtenhet utan ersattes 1888 av det s. k. Dahlgrenska systemet, varvid värmekammaren förlades till gamla sakristian. Denna värmeledning ersattes 1930 av elektrisk uppvärmning.

Sakristian är inrymd i en ursprunglig tillbyggnad till norra sidoskeppet. År 1888 flyttades den från sin plats i bottenvåningen till den övre, där tidigare arkiv och läktare haft sin plats. Utifrån kommer man direkt till sakristian genom en ingång, som på prestens förslag upptogs 1764. Den gamla sakristian hade till 1875 en murad ugn, kyrkans enda eldstad. I ingången till nuvarande värmekammaren sitter en vacker dörr av smidesjärn, som tillverkades 1743 och målades med ljusgrå och röd oljefärg. Före 1888 hade den sin plats i dörröppningen mellan koret och sakristian.

Tornet har kvadratisk plan. Det är uppfört av samma material som kyrkan för övrigt och putsat på samma sätt. En kraftig lutning åt väster har föranlett tillmurandet av sex mäktiga strävpelare, som sträcka sig till i höjd med mittskeppets tryckmurar. De senares taklist är dragen runt tornet och bildar kapitälliknande krönlister på pelarna. I höjd med sidoskeppens murar avtaga pelarna med en avsats i tjocklek.

Tornet avslutas av en fyrsidig, spåntäckt huv med avfasade hörn. Denna har upptill en altan omgiven av ett enkelt räcke av smidesjärn utfört 1780 av smeden

Fig. 21. Gravsten på begravningsplatsen.
Foto Hellner 1931.

Grabstein auf dem neuen Friedhof. 1810.
Memorial stone in the new cemetery. 1810.

INSKRIFTS-
TAVLA

UPPVÄRM-
NING

SAKRISTIAN

TORNET

HUV

TORNUR

Fig. 22. Elfbrinkska gravkoret. Altartavla av N. J. Blommér 1847. Foto J. Johnsson.

Altartafel von Blommér 1847 in
einer Kapelle auf dem neuen
Friedhof.

Altar painting by Blommér 1847
in a burial chapel in the
new cemetery.

nadshistorien s. 66.) I den tillbyggda delen gå trapporna helt innanför tornets murar och utgöras av raka trätrappor med flera vilplan. Klockorna sitta i tornets fjärde våning, som har stora rundbågiga ljudöppningar.

I en igenmurad glugg till trappan i västra muren är inmurad en bit av en gravsten troligen från 1500-talet; följande bokstäver synliga: VNDE / RAFVEN / ENOM / MNA / E TA / :DE / EF: /.

VAPENHUS

Tornets bottenvåning tjänstgör som vapenhus för kyrkans västingång. Framför n. och s. ingångarna stå vid olika tidpunkter uppförda vapenhus, båda äro av tegel, putsade och avfärgade vita med i putsen utförd rusticering. S. vapenhusets tak äro täckt med spån (fig. 25) det n. med svartmålad plåt. Fönstren äro rektangulära.

Innertaken ha form av tryckta kupolvalv och äro vitlimmade. Väggarne äro olje-

Petter Sandman (RÅK.). På altanen står en vitmålad, koppartäckt lanternin, krönt av ett klotkors. Detta är uppsatt 1838, sedan det ursprungliga krönet föregående år fallit ned. Den egentliga huven vilar på en tamburliknande underdel och har på alla sidor runda urtavlor med krönande eldsurnor, allt av koppar. Urtavlornas siffror äro liksom lågorna i eldsurnorna förgyllda. Det första tornuret skänktes år 1781 av rådmannen Samuel Valley. År 1873 ersattes detta av ett nytt, utfört av urmakaren Pellas Erik Persson i Mora.

På tornets norra sida finns en ingång direkt från kyrkogården till torntrappan, vilken ligger i själva muren. Den har kraftig stigning med höga träbelagda steg och ledstänger av furuslanor. På detta sätt går trappan inne i muren tills man kommit över valvet, som täcker andra våningen i höjd med orgelläktaren. Denna del av tornet är samtidig med kyrkans huvudparti, därefter vidtar en tillbyggnad från 1779—1781. (Se därom vidare bygg-

målade gula. Golven äro belagda med kalkstensplattor. I s. vapenhuset finns bland dessa en del äldre gravstenar (se s. 56). Emedan kyrkans väggar sjunkit, har golvet i det s. vapenhuset fått en betydlig lutning inåt kyrkan.

Då kyrkan 1654 invigdes synes endast ett vapenhus ha stått färdigt, nämligen det planerade tornets bottenvåning. Trettio år senare omtalas i RÄK. ut- och invändig rapping av det s. vapenhuset — det torde blivit uppfört kort förut. Det är synligt å Stenklyfts teckning på kartan över Gävle från år 1691 (fig. 2). År 1765 var det så bofälligt att det nedtogs. I dess ställe uppmurades det nuvarande av stads-
murmästaren Daniel Lundqvist samma år.

N. vapenhuset är betydligt senare, uppfört 1900 efter ritningar av dåvarande stadsarkitekten E. A. Hedin. Vid utförandet av sin ritning har Hedin dock ganska nära efterbildat det s.

På n. vapenhusets plats stod sedan 1600-talet och till år 1827, då det nedrevs, ett annat av resvirke med kalkrapping och tegeltak. (VARIA.)

Mellan strävpelarna på tornets s. sida är 1789 uppfört ett mindre gravkor av tegel, putsat och avfärgat vitt med ljusröd putssockel och trappa av röd sandsten. Innerväggarna äro vitrappade och ha i hörnen rester av målad dekoration, pilastrar i grått. Golvet upptages till största delen av en stor gjuten järnhäll med nedanstående inskrifter:

CARL IOHAN WALLMAN
IOHANNA F. SCHIVERT
1789

RAPHAEL POUSETTE¹
CHRISTINA S. BILLBECK
1788

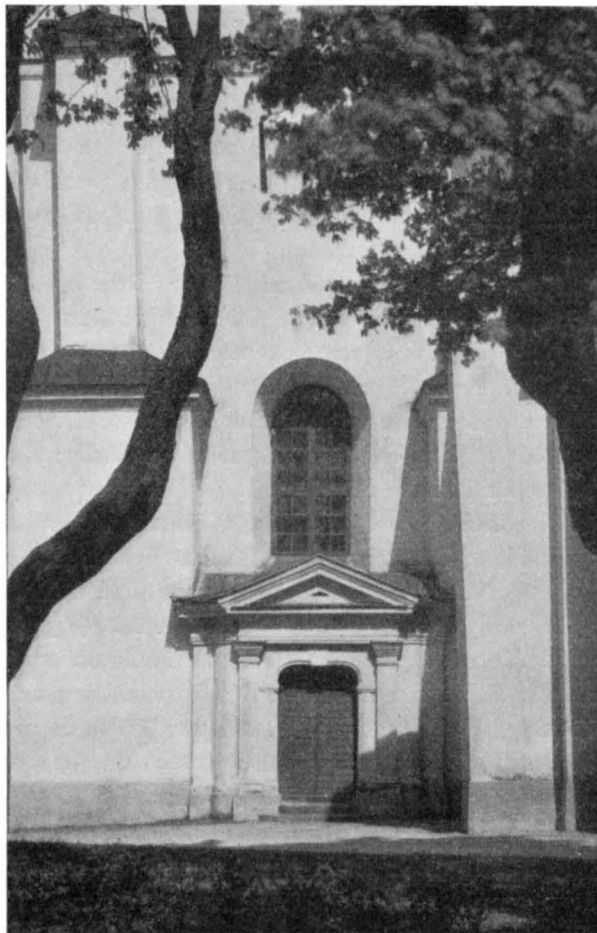

Fig. 23. Heliga Trefaldighets kyrka. Gravkor på tornets sydsida. 1789. Foto Reimers 1931.
Begräbniskapelle an der Südseite des Turmes. 1789. Chapel on the south front of the tower. 1789.

GRAVKOR

¹ RAPHAEL POUSETTE var stadsbyggmästare och deltog som sådan vid tornets uppförande (jfr. s. 70).

FÖRTECKNING ÖVER GRAVSTENAR I KYRKAN 1830

I samband med 1830 års inventarium upprättades en förteckning över samtliga gravstenar som lågo i kyrkans kor och gångar. Av de förtecknade gravstenarna ha endast två kunnat återfinnas. Dessa ligga nu i s. vapenhuset. De övriga ha förstörts vid sänkningen av kyrkans golv 1888. Enligt uppgift finnas några kvar under den nuvarande golvbeläggningen. Härnedan följer en förteckning över namnen och årtalen på stenarna.

I koret på södra sidan: Pæder Erickson Tiernsten 1662 och Helisabett Schäkta 1661; Niels Andersson och Margareta Lars Dotter; Olaus Ch. Aurivillius 1668 och Barbara P. Cassiopæa; på norra sidan: Christina Gavelia, Petrus Salin och Ingrid Gavelia, A:o 1696; Nicolaus Wallin; oläslig; Petter Strömbeck 1750 och Margareta Hammar; Pär Björson och Stina Hansdoter Hammar, 1696; M. Andreas Westerman 1739 och Maria Christina Gyllenkrook; en oläslig; Elison Rådman 1652 och Catharina . . .

I stora gången från koret: (delvis övermurad med trappsteg) Hanna Jakobsdotter 1646; Carl Bröms och Brita Hamar 1696; Anders Pärsson Rospigg och Margareta Eriksdotter Rönquist 1696; Petrus Fontelius 1684; Jacob Kruuse, Ingrid Nillsdotter, Anders Nillson Östman och Anna Jacobsdotter Kruuse; Brodin 1675; Håkansson Falk och Elisabet Falk; Erich Ol . . . Vagnman och Catharina Andersdotter, anno 1696; Johan Pedersson Höök och Malin Johansdotter 1696; tysk gravsten med oläsligt namn; B. R. och M. R. 1623; Marcus Hanssen Holst och Judith Cansou; . . . son Hälsing 1680 och Fo. . . sdotter 1689; Henrich Schröder och Anna Buhre 1715; Jon Andersson Werner och Ingeborg Jacobsdotter Oyer 1696; Måns Hansson Lundström och Helena Nilsdotter Kure; Olof Olofson 16-9; PRS, BMD 1689, PHS och KPD 1664; Zackarias Erson, Pæder Pärsson och Margareta Michaelsdotter 1696; Lars Persson och Anna Nilsd. Anno 78; Lorenz Falks arvingars sten 1660, renoverad av Samuel Holm och Anna Hiärpe 1695; I : R : C, G : R, A : B, 1741; Oluf In . . . och Karin I . . ., nu i södra vapenhuset (fig. 29).

Inorra långgången: A L S och M E D, 1613; Lasse Biørsö, 1569 (fig. 28); L B S och K A D, 16-0; O E S och K P D; P P S och S H D; Johan Pärson Bollerman och Margareta Emporagria; Peder Staphanson och Margareta Pedersdotter, 1696; I H, 1575; Peder Andeson Hedman och Maj . . . L L I . . . Dotter; O O S och M A D, 1654; Margreta Iansdot . . . 1577; Peder Nilson Westman, 1696; gravsten med endast kors; fragment, 1654; P N H och B H D; A O och K A; under en pelare, 1657; under pelare, 1696; Anders Larson Mård och Margareta Erickes dotter, 1696; E S B, 1807; I H H; P · M, N · B, 1564; O N S S och M O D, 1654; . . . 1565, skadad; Jacob Jacobson Wessman och Margareta Johansdotter Steen, 1696; fragment med 1579; L H S och M O D, A:o 67—.

I södra gången: A N B, M N B, P N B, E S D; P A S och K A P, 1657; A I och M P D, 1599; H P S och B A D, 1627; Anders Svensson och Margreta Jöransdotter;

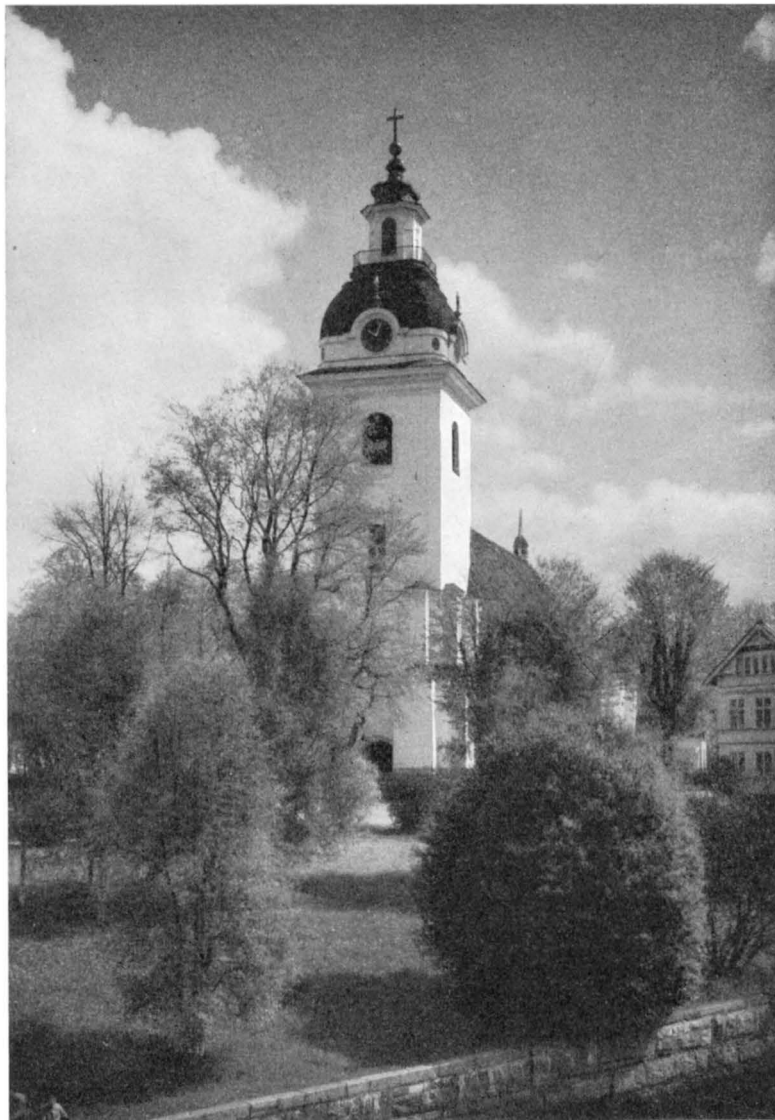

Fig. 24. Heliga Trefaldighets kyrka. Exteriör från SV. Foto Reimers 1931.
Aussenansicht von Südwesten, 1931. Exterior from the south-west. 1931.

Erich Steinerts och Johanna Pesiör, 1695; Marthin Hardtreich och Margareta Olofsdotter; utan annan inskrift än I H S; fragment, H B C; Jöns Jönsson Bröms och Christina Olofsdotter; Olof Olofson Skanck, 1603; fragment, Åno 1563.

I tvärgången närmast koret: Hans Germunson, Ablun H D, fragment; Johan Tyrsson och Judith Holst, 1716; inspektoren Lenesiuss K. Maka (dold av bänk); Eric Steen.

Fig. 25. Heliga Trefaldighets kyrka. Södra vapenhuset. Foto Reimers 1931.
Vorhalle an der Südseite. 1765. The south porch. 1765.

I mellersta tvärgången: E M, 1588; fragment; Jöran Hanson och K I D; Jöran Ga . . a och Barbru Larsdotter; Hans Honnon (d. ä., död 1651. Fig. 30); Jacob Andersson Menlös, Karin Padersdatter Ruds, Elisabeth Håkansdatter Gudhenia, 1696; Petter Johan Appel och Helena Thel samt Johan Thel, Chatarina Jonsdotter och Brita Larsdatter; Hans And . . . och . . . ; W M, S I D M, M W, I W, M W, I W, B W D; Iakop Cigre och Gulsmesvens doter; O H S och K I D; P H D och E D, 1655; utan synligt namn; H O S och B O, 1675; Peder Hansson Klockare och hans hustru, 1678; Peder Olofson; fragment; Lars Gredsö, fragment; L Perso(n), fragment; P O S, 1624, fragment; fragment.

Ute på kyrkogården: L I S och B H D, 1658.

BYGGNADSHISTORIA

DEN ÄLDSTA
KÄNDA
KYRKAN

Det är icke känt, om Heliga Trefaldighets kyrka haft fler än en föregångare på den plats, där hon nu står.¹ Likaså äro underrättelserna om denna enda säkra före-

¹ Förekomsten av en dopfunt från 1100-talet (s. 85) kan synas tala för tillvaron av en kyrka på platsen redan vid denna tid. Andra skäl tala emellertid mot ett sådant antagande, varför man icke kan draga några bestämda slutsatser. Funten kan ju komma från någon annan kyrka i närheten.

trädare både få och magra. Man vet att byggnaden varit uppförd av sten och haft en längd av 53 alnar (= 31,8 m) och en bredd av 21 alnar (= 12,6 m). Dess exakta läge är också känt, den omfattade större delen av den nuvarande kyrkans mittskepp. Av kartan från omkr. 1630 kan man slutligen draga vissa slutsatser om kyrkans allmänna uppbyggnad (fig. 13). Dess plan är tydligen rektangulär med koret av samma bredd som skeppet. Torn saknas. Denna enkla plan är synnerligen vanlig bland landskyrkorna alltsedan 1300-talets mitt. Ingenting motsäger alltså ett antagande, att denna kyrkas tillkomsttid är samtidig med stadens, d. v. s. omkr. 1400.

Under de följande århundradena blev kyrkan på grund av stadens ökade folkmängd för liten, och då den vid en eldsvåda 1605 blev illa skadad, reparerades den blott nödortfigt, enär man önskade fortast möjligt uppföra en större byggnad på samma plats. Det skulle emellertid dröja ända till 1630-talets sista år, innan man kunde gripa sig verket an. Orsaken till dröjsmålet ligger i de svåra ekonomiska förhållandena vid denna tid; bl. a. drabbade det beryktade bottniska handelstvånget¹ av år 1636 även Gävle.

År 1638 beslutades i magistraten, att byggnadsmaterial skulle anskaffas och följande år synes arbetet med de gamla murarnas nedrivande och grundarbeten för de nya vara i full gång. Säkerligen har man därvid använt den gamla kyrkans grundmurar såsom underlag för de åtta grova pelarna.² Utan understöd från främmande håll kunde dock icke arbetet bedrivas. Enligt änkedrottning Maria Eleonoras³ vilja lämnades under 1640-talets första år tvåhundra dagsverken per år till bygget. Sedan »änkedrottningens vilja» av politiska orsaker förlorat sin betydelse, föreslår drottning Kristina 1646 att det kostsamma byggnadsarbetet skall avbrytas och att i stället slottet, som hon ämnar donera till staden, skall omändras till »ett passeligt Herrans tempel».

Denna plan gick emellertid om intet och borgerskapet fick med ringa hjälp av kronan fullborda bygget. Sommaren 1654 hade detta framskridit så långt att templet den 14 juli kunde invigas och helgas åt den Heliga trefaldigheten (jfr inskriftstavlan s. 53).

Byggnadsföretaget har — åtminstone under någon tid — letts av en byggmästare från Stockholm, mästare Anders. Med dennes arbete blev borgerskapet redan 1644 missnöjt (DOMBOK d. å.), då det visade sig att han »dragit en mycket felaktig och swikelig sträckmur» (d. v. s. muren ovan pelarnas longitudinalbågar). Av denna anledning tillsattes en kommission att undersöka och döma i denna sak. Resultatet av undersökningen blev att mästare Anders förstängades att uppföra »bägge pelar-

DEN NU-
VARANDE
KYRKAN

¹ Under detta namn äro de bestämmelser i 1636 års handelsordinantia kända, vilka inneburo att städerna vid Bottenhavet icke fingo ha affärsförbindelser med utländska hamnar och vid inrikes handel endast fingo besöka Stockholm och Åbo. Dessa bestämmelser mildrades sedermera vid upprepade tillfällen efter ideliga besvär från stadens borgare.

² Möjligen ock något parti av västmuren; jfr noten s. 52.

³ Hennes livgeding omfattade bl. a. Gävle stad och slott.

Fig. 26. Heliga Trefaldighets kyrka. Interiör mot öster. Foto Reimers 1931.
Innenansicht gegen Osten. The interior towards the east.

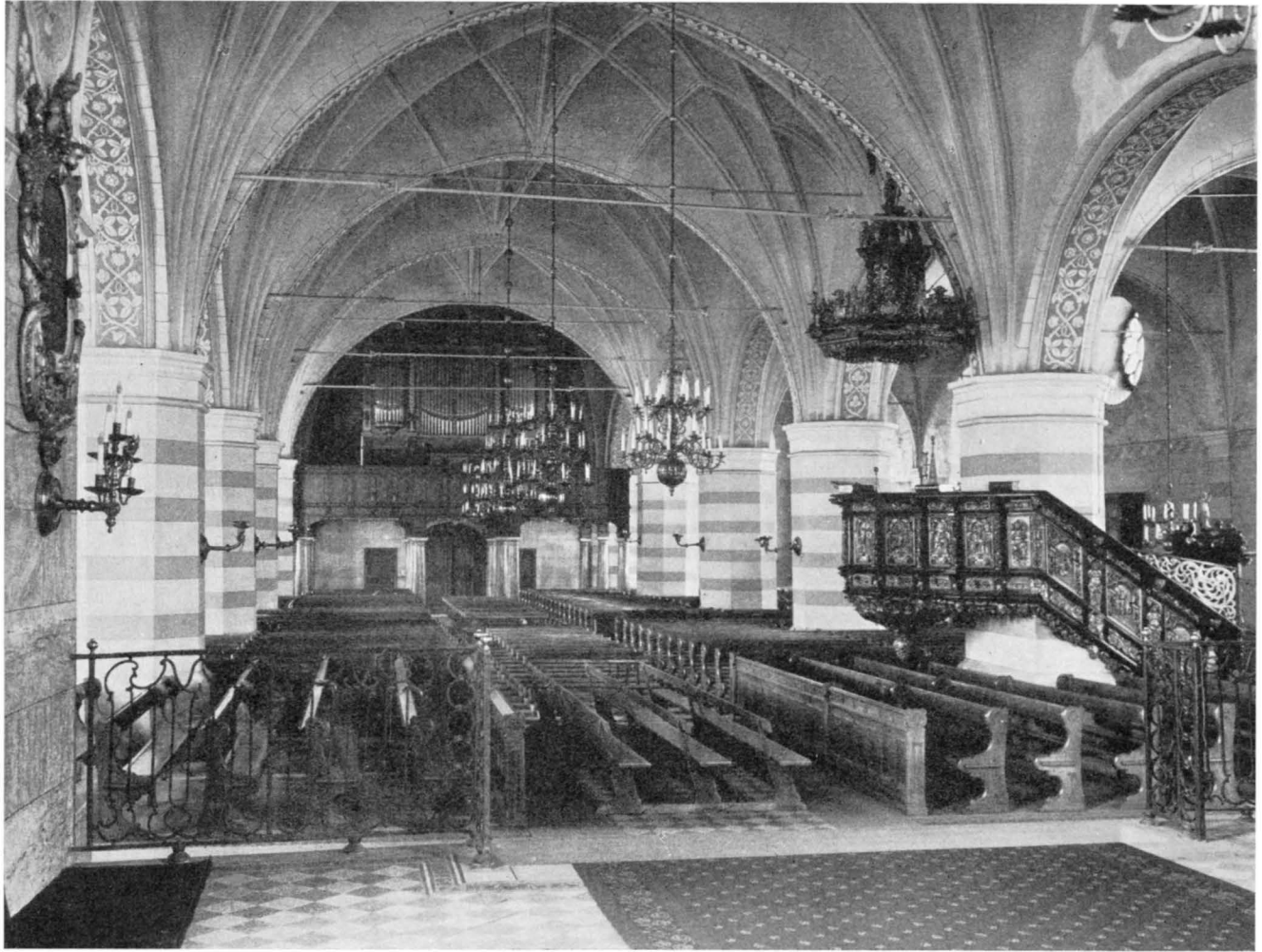

Fig. 27. Heliga Trefaldighets kyrka. Interiör mot väster. Foto Reimers 1931.
Innenansicht gegen Westen. The interior towards the west.

Fig. 28. Heliga Trefaldighets kyrka. Gravsten 1569. Under kyrkans golv(?). Efter Sehlberg, Gefle och dess slägter.
Grabstein vom Jahre 1569. Unter dem Fussboden.
Grave slab 1569. Under the floor.

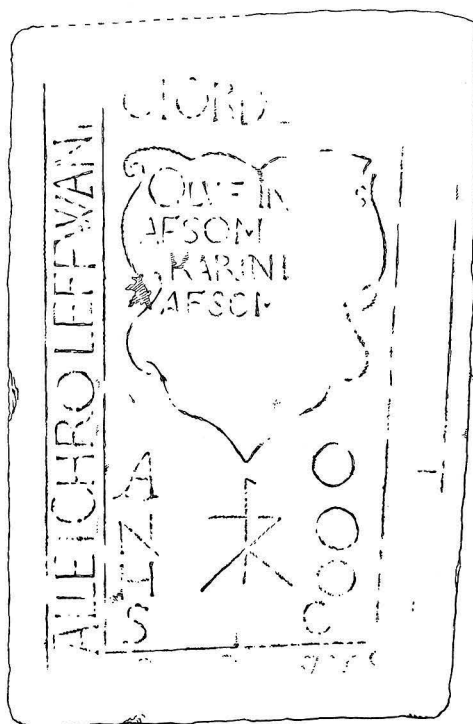

Fig. 29. Heliga Trefaldighets kyrka. Gravsten i södra vapenhuset. Omkr. 1600. Delin. E. Andrén 1931.
Grabstein in der südlichen Vorhalle. Um 1600.
Grave slab in the south porch. About 1600.

raderna och sträckmuren samt thertil halfwa Choret» på egen bekostnad, dock med av staden lämnade materialier.

Emellertid skulle det inte dröja länge innan vederbörande, i detta fall det 1681 inrättade kyrkorådet, fick ytterligare anledning till missnöje med byggnadsarbetet och nu av ännu allvarligare art. Det visade sig redan på 1680-talet — och kanske ännu tidigare — att grundarbetena voro utförda på ett sätt som äventyrade hela byggnadens bestånd. Den fasta grunden, som här ligger på omkr. 8 meters djup, sluttar mot ån, och då däröver ett sandblandat lerlager vilar, uppstodo på grund av markens rörelser sprickor i valven och lutning av murarna. År 1682 var tillståndet så betänkligt att kyrkorådet ej vågade anlita någon av stadens byggmästare för reparationen utan sökte en man, som åtminstone var »halff architecteur». Om kyrkorådet slutligen fick tag i sin »halve arkitekt» är ovisst, i varje fall bedrevs följande år pålningsarbeten vid kyrkans syd mur och en eller flera strävpelare uppfördes. Det troligen vid denna tid

uppförda södra vapenhuset (se s. 55) bidrog i väsentlig grad till sydmurens försträvning. Valvens tillstånd ingav dock farhågor, och 1686 fingo murmästaren Peder Pehrsson och Erik Andersson av kyrkorådet i uppdrag att bese valven och lämna förslag till deras botande (KR. PROT.). Något resultat av detta omförmåles emellertid ej.

Fig. 30. Heliga Trefaldighets kyrka. Gravsten under kyrkogolvet(?). Över Hans Honnon, d. 1651. Efter Sehlberg, Gefle och dess slægter.

Grabstein unter dem Fussboden der Kirche.
Um die Mitte des 17. Jhds.

Grave slab under the floor of the church.
About the middle of the 17th century.

De alltjämt uppstående sprickorna i valven visade, att sättningarna i grunden fortsatte. Tio år senare, 1693, inkallades därför byggmästaren Olof Olsson från Hudiksvall. Denne föreslog att tre järnband skulle spännas mellan bägge sträckmurarna (alltså ovan mittskeppets valv). De tre banden insattes, och då man förfärdigat ett fjärde, beslöt kyrkorådet insätta även detta »för större säkerhets skull». Några ytterligare planerade strävpelare måste däremot anstå.

År 1704 var faran överhängande, att valven i s. sidoskeppet skulle falla ned. En murmästare, Gabriel Matson Lund, som tillkallats från Stockholm för att bese kyrkans tillstånd förordade, att i första hand tre av dessa valv skulle nedtagas. Detta skedde, och då det visade sig, att de båda återstående voro lika fallfärdiga nedtogos även dessa. De ersattes av ett provisoriskt innertak av bräder.

Den största faran var härmed för en tid avvärjd, men då sidoskeppens valv ha den konstruktivt viktiga uppgiften att försträva mittskeppets tryckmurar, vilka ha att

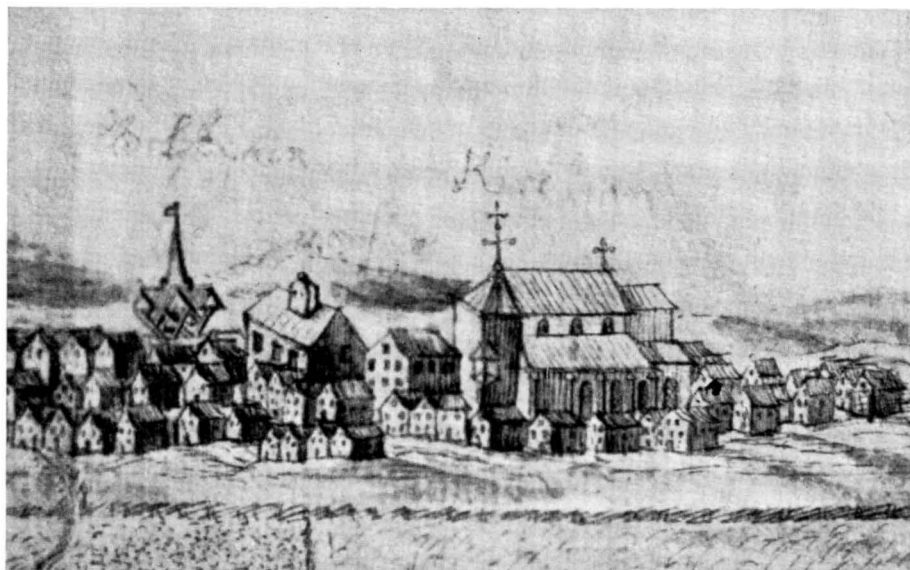

Fig. 31. Heliga Trefaldighets kyrka med stapel jämte skolhuset. Teckning av Gerdes för Svecia Antiqua. Slutet av 1600-talet. K. B.

Die Kirche nebst Glockenturm und Schulhaus vom Norden. Ende des 17. Jhds.

The church, belfry and school seen from the north. End of the 17th century.

motstå det kraftiga trycket av mittskeppets valv, började snart den södra tryckmuren eller sträckmuren, som den vid denna tid kallas, att ge sig ut. Valven i mittskeppet började spricka och yttertaket fick en avsevärd svacka på mitten.

Inför detta hot beslöt församlingen att tillkalla den berömda mekanikern Christoffer Polhammar¹. Denne uppgjorde vid sitt besök 1706 ett vidlyftigt förslag. Bland annat gjordes ritningar till trästöttor, varmed sträckmuren kunde stödjas och tillbakadragas. Efter dessa ritningar utfördes även av en byggmästare Phijs från Falun mallar. Några effektiva åtgärder synas dock icke ha vidtagits vid denna tid. En kommitté för kyrkans reparerande underställde emellertid detta, liksom flera andra förslag till åtgärder, församlingens prövande. Samtidigt påpekades dock, att reparationen av kyrkan skulle komma att belöpa sig till en kostnad av 20 000 daler och att det ändå vore oviss huru länge denna kunde stå, när underbyggnaden icke vore väl »funderad». Man föreslog i stället byggandet av en ny kyrka på fast grund — i synnerhet som med de medel reparationen skulle draga, halva kyrkan kunde uppföras. Första gången hade detta förslag väckts av rådmannen Petter Strömbäck i februari 1704 (KR. PROT.).

¹ KRISTOFFER POLHAMMAR, född 1661, adlad 1716 under namnet Polheim, senare ändrat till POLHEM, död 1751.

Det dröjde emellertid med vidtagandet av några positiva åtgärder. De av det långvariga kriget förorsakade dyra och oroliga tiderna kommo emellan. Av samma anledning bordlades ett förslag år 1712 att ändra kyrkan till korskyrka för vinnande av utrymme (KR. PROT.). År 1717 reparerades ett valv, men först år 1725 tillkallades en byggmästare från Stockholm, Johan Beckman, för att uppgöra förslag till en sedan länge planerad läktare i södra sidoskeppet och till reparationer av kyrkan. Han inlämnade samma år ritningar och förslag till båda företagen. Material anskaffades, men hela nästa sommar gick utan att något annat gjordes.

Följande år tog saken en överraskande vändning. Den 11 oktober 1726 inlämnade kyrkorådet till riksdagen en ansökan, att få disponera slottet till en ny kyrkobyggnad. Den 22 september följande år meddelades i kyrkorådet, att ansökningen bifallits. Tanken är visserligen icke ny — drottning Kristina hade ju redan 1646 föreslagit samma sak — men denna gång kom förslaget från Gävle och sannolikt hade det nu drivits i verkställighet, om icke slottet tidigare samma år härjats av en förödande eldsvåda och den tillämnade kyrkobyggnaden blivit en ruin med endast de svedda murarna bevarade. Donationen förbigås också i stämman med tystnad. Redan i mars 1728 börjar man i stället föranstalta om iordningställande av den gamla kyrkan.

Murmästaråldermannen i Stockholm Jonas Nilsson Fristedt tillkallades och ingav den 13 juni ett förslag, att valven i södra skeppet skulle uppsättas för att stödja mittskeppsvalven, att dessa skulle lagas, att yttertaket skulle iordningställas för att skydda valven för regn och snö samt att trummorna runt kyrkan skulle hållas väl rena, så att vattnet icke finge stanna vid grundmurarna. Detta utfördes under åren 1728—29. De nya valven slogos av Fristedt. Året därpå uppförde stadens byggmästare Petter Blom den södra läktaren. I samband härmed sänktes södra vapenhusets tak ett par alnar på höjden, för att fönsteröppningen över detta skulle kunna ånyo upptagas och lämna ljus till läktaren.

De nu utförda förstärkningsarbetena visade sig väl fylla sin uppgift och ha, bortsett från en del lagningar av bland annat de norra valven, hållit till våra dagar, ehuru sättningarna med åtföljande sprickbildning fortsatt. Alla planer på att använda slottet till kyrka voro härmed ur världen. Däremot var man benägen att genom försäljning av sten från ruinen söka få ett välbehövt tillskott till gäldandet av reparationskostnaderna. Då emellertid församlingen 1739 genom landshövdingen Erik Odelström tillhölls, att icke låta den värdefulla byggningen alldeles förfaras, ansåg man det vara säkrast att återlämna densamma med underdånigt förslag, att den i stället borde inrättas till residens, eftersom kyrkan nu vore reparerad och på 10 år icke tagit någon som helst skada. Samtidigt anhöll församlingen, att i stället för den återlämnade kostbara gåvan (!) få någon tjänlig kollekt.

Emellertid fortsatte sprickbildningen i valven och dessa genomgingo 1759 en ordentlig reparation av stadens murmästare Daniel Lundqvist. Vid samma tillfälle vitlimmades

kyrkan invändigt. I samband med denna reparation murades strävpelarna på norra sidan. På södra sidan hade detta utförts redan 1682, i varje fall till största delen (se s. 62).

Under det man låtit utföra de betungande reparationerna av kyrkan hade värden av klockstapeln i hög grad försummats. Vid en besiktning 1764 visade den sig vara i stort behov av grundlig reparation. Det dröjde emellertid ända till 1766 innan kyrkorådet lät stadsbyggmästaren Fromling inkomma med en ritning på reparationsarbetena. På nästa stämma samma år inlämnade stadsmurmästaren Daniel Lundqvist en ritning till en tornbyggnad för kyrkan. Han hade förut i och för ombygget av södra vapenhuset (se s. 55) låtit uppmäta och avrita hela kyrkan. Lundqvists uppmättingsritning är säkerligen identisk med den på fig. 32 avbildade planen. Sakristian saknar här ännu den 1764 upptagna direkta ytterdörren, däremot finnas de år 1759 av Lundqvist uppmurade strävpelarna på norra sidan; uppmätningen har alltså utförts någon gång under dessa fem år. På sydskeppets östmur uppmurades år 1773 en strävpelare. Denna finnes icke på ritningen.

Tiden var emellertid ännu icke mogen för ett tornbygge, därtill var kyrkans ekonomiska ställning allt för svag, och fastän kyrkorådet tydligen i hög grad tilltalades av Lundqvists tornprojekt, beslöt man att tills vidare nöja sig med en nödortftig reparation av klockstapeln. Lundqvists ritning och förslag hade tidigare skickats till magistraten för yttrande. Efter en brand 1776, då stora delar av staden lades i aska, ville man ur brandsynpunkt få bort den eldfarliga klockstapeln, som därtill åter var så bristfällig, att den hotade att när som helst rasa under klockornas tyngd. Som alltid hindrades företagsamheten av brist på medel. Först 1778 beslöt kyrkorådet, att av murmästaren Lundqvist och stadsbyggmästaren Raphael Pousette infordra ritningar till tornbygget. Ritningar finge de författa antingen var för sig eller båda tillsammans. De båda mästarna föredrogo det senare alternativet och inlämnade en gemensam ritning till rådet. Samtidigt föreslogo de att taket på kyrkan skulle sänkas och ändras till brutet genom takstolarnas fällande. I april 1779 insändes förslaget till överintendentsämbetet för prövning.

Arbetet med bygget igångsattes omedelbart, innan ännu svar från överintendentsämbetet ingått, men möttes genast av motgångar. Avsikten var att fortsätta att bygga på den redan sedan kyrkans ursprung befintliga nedre delen till ett torn (jfr s. 54). Man började därför med att riva kyrkans gavel över denna byggnad. Detta hade till följd, att under en häftig orkan strax därefter blåsten fick fritt spelrum på den stora kyrkvinden och därigenom kraft att lyfta av taket, som till stor del förstördes. Det reparerades nödortftigt.

Redan i maj samma år inkom svar från överintendentsämbetet. På ett kyrkoråd den 19 maj »Upwistes en ifrån Hof-Intendents Contoiret ankommen ritning till kyrkornet, jämte en serskilt, som Stadsmurmästaren Daniel Lundqvist nu äfwen författat; och beslöts: at den förstnämnda utan minsta ändring skall följas, enligt hwad

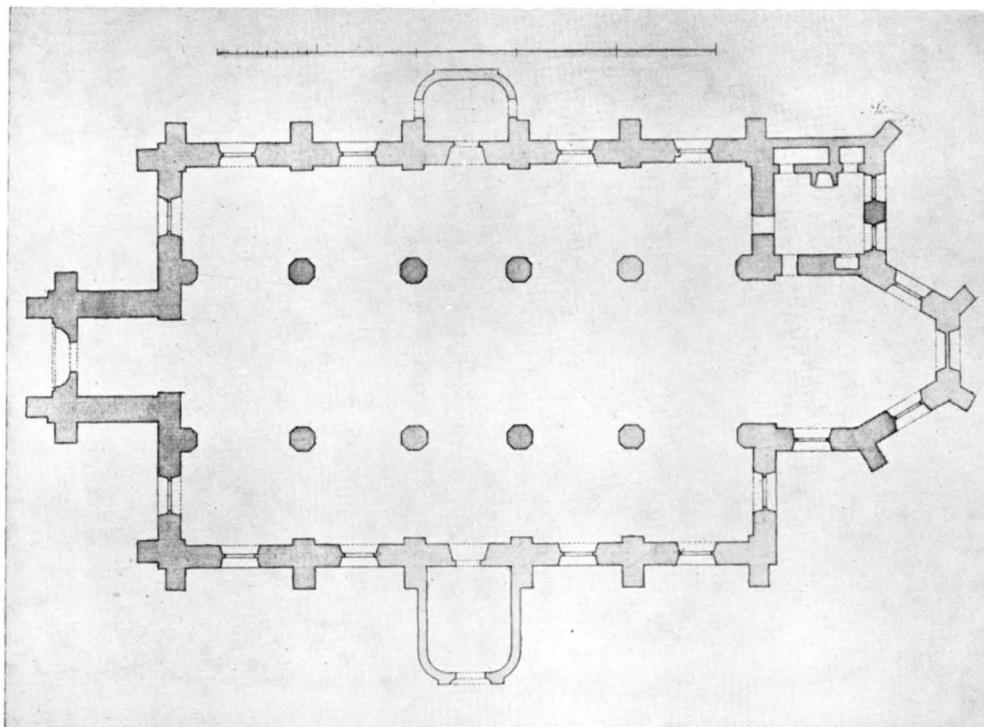

Fig. 32. Heliga Trefaldighets kyrka. Plan. Uppmätning av Lundquist. Omkr. 1760.
 Grundriss. Um 1760. Plan. About 1760.

författningarna i sådana händelser biuda och föreskrifwa. Tillika anmärktes at den föreslagna sänkningen af kyrkotakets öfre del icke blifwit af Kongl. Maijts Öfwer Hof Intendent aproberad, utan at taket således kommer at förblifwa af den form och högd, som det nu är» (KR. PROT.).

Den ritning, som ligger till grund för tornbyggnaden sådan den nu gestaltar sig, finns icke bevarad. I stadens arkiv förvaras emellertid ett blad med tre alternativa förslag till tornets utformning (fig. 35). Framför allt är det huven som fått olika utseende. Förmodligen är detta Lundqvists år 1766 inlämnade förslag, vilket av kyrkorådet inlämnades till magistraten för yttrande. Detta skulle förklara, varför ritningen kommit att ligga i stadens arkiv. Intressantast av de tre förslagen är det mellersta, vilket företer de största likheterna med det utförda tornet. En annan ritning, nu förvarad i B. St:s arkiv, visar stora likheter med detta projekt. Troligen är det senare Lundqvists och Pousettes gemensamt uppgjorda förslag från 1779, därpå tyder bland annat, att taket är sänkt, ehuru även den gamla takkonturen finns inritad. Detta senare förslag måste vad huven beträffar betraktas som en avgjord försämring jämfört med de tidigare av Lundqvist uppgjorda. Själva ritningen är

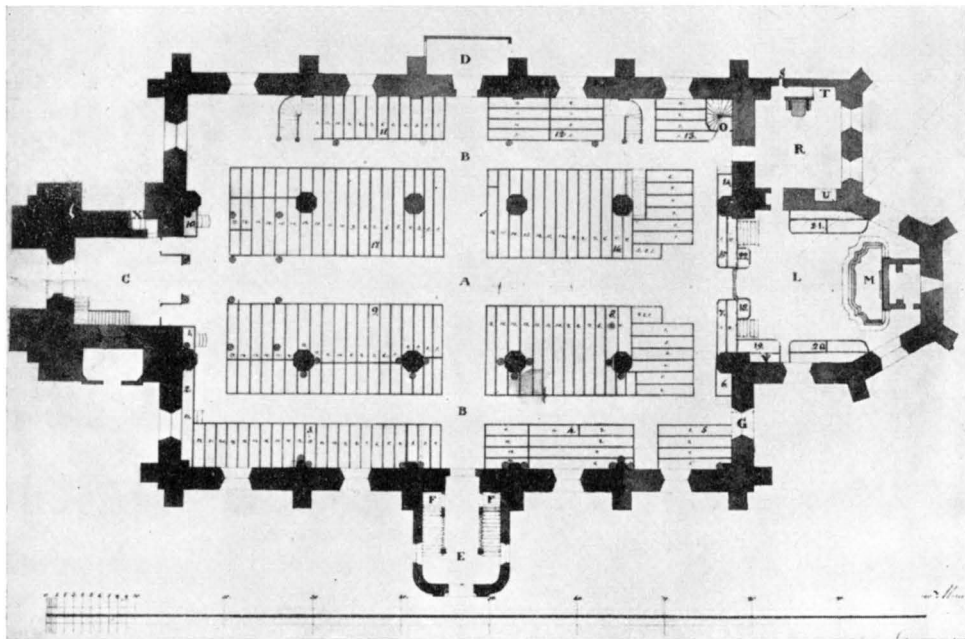

Fig. 33. Heliga Trefaldighets kyrka. Plan. Uppmätning av Rosenbaum 1825.
Grundriss 1825. Plan 1825.

torrare och huvan och lanterninen äro sämre proportionerade än på Lundqvists första förslag. På detta står huvan liksom den utförda på en tamburliknande mellandel. Härigenom får tornets överdel en oproportionerligt på höjden utdragen form, ytterligare betonad av den allt för lilla lanterninen, vilken liksom balanserar på huvans spets. Det är beklagligt, att överintendentens ritning förkommit, men vi kunna utgå ifrån, att det utförda tornet med sin huv ganska nära överensstämmer med denna. Tornet företer vissa likheter med ritningen i B. St. Lanterninens tak har utformats som på denna och den egentliga huvan har liksom på detta förslag en tambur, i vilken urtavlor äro placerade. Huvans utformning för övrigt visar emellertid stora och viktiga olikheter. Den har, för att man skulle slippa den toppiga formen, försetts med en ordentlig plåtå upptill och har omedelbart under denna en kraftig profilering. Proportionerna mellan lanterninen och huvan närma sig det första förslagens. Slutligen har den utförda huvan i motsats till båda förslagen avfasade hörn.

De båda projekten till tornbyggnad, som fått stanna vid ritningen, och det utförda tornet visa hur nära Gävle och därmed även den omgivande landsbygden ansluter sig till utvecklingen i Stockholm. Även där icke den ledande arkitekten och överintendenten, i detta fall Adelcrantz, direkt på ritningen gjort sina ändringar, som fallet säkerligen är med det utförda projektet, ha Stockholmsarkitekterna utövat ett starkt

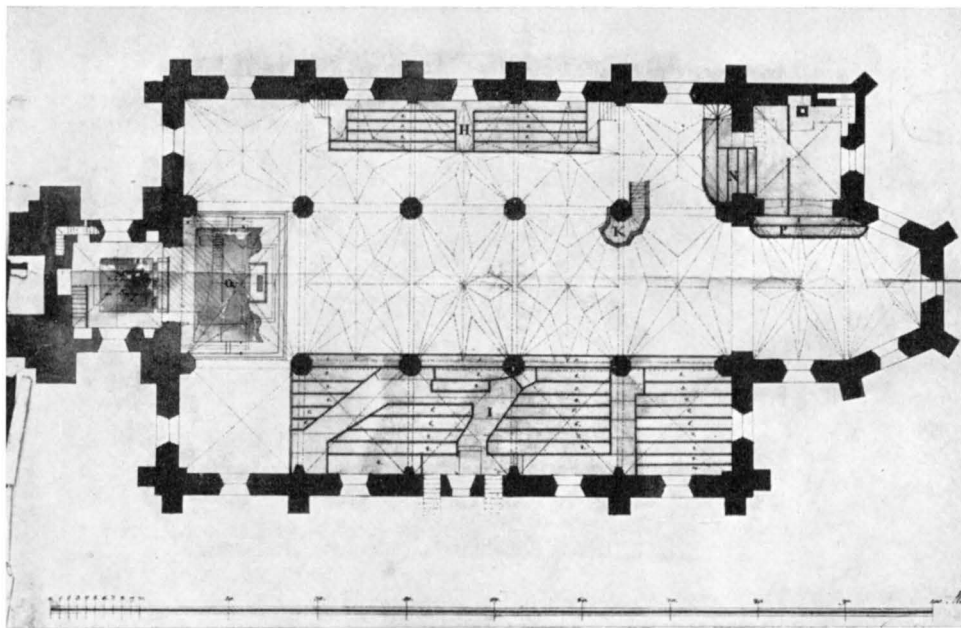

Fig. 34. Heliga Trefaldighets kyrka. Valv- och läktarplan. Uppmått av Rosenbaum 1825.
Gewölbeplan 1825. Scheme of the vaults 1825.

inflytande. Icke minst torde detta vara fallet med Hårleman. Om man jämför tornet på Hårlemans ritning till S. Klara i Stockholm efter branden 1751¹ och Lundqvists första förslag, ser man genast de stora likheterna. Säkerligen har murmästaren i Gävle haft tillfälle att studera detta eller liknande förslag och därifrån hämtat impulser. Ändringarna voro dikterade av nödtvånget till förenklingar, som den svaga kyrkkassan förorsakade.

Särskilt beröm tillkommer Adelcrantz för att kyrkan fått behålla sitt gamla tak. Det är helt säkert icke endast praktiska skäl, som dikterat först Lundqvists och sedan de båda mästarnas gemensamma förslag att ändra det till brutet. Visserligen skulle tornet härigenom kunna göras något lägre, så är förhållandet på Lundqvists första ritning, men framför allt är det brutna taket vid denna tid utomordentligt modernt. I sitt nyssnämnda förslag använder Hårleman redan 1752 till Klara kyrka denna takform, som där också kommit till utförande. I sitt förslag till provisorisk takhuv för S. Klara² har Adelcrantz ritat samma tak och en huv, som är mycket lik det sista projektets från Gävle. Med brutet tak avses vid denna tid tak med betydligt mindre fall på det översta partiet och ingen eller obetydlig avsats mellan fallen. Ett

¹ SVERIGES KYRKOR, Stockholms kyrkor Bd. VI, S. Klara. fig. 64 och 65.

² S. Klara, fig. 66 och 67.

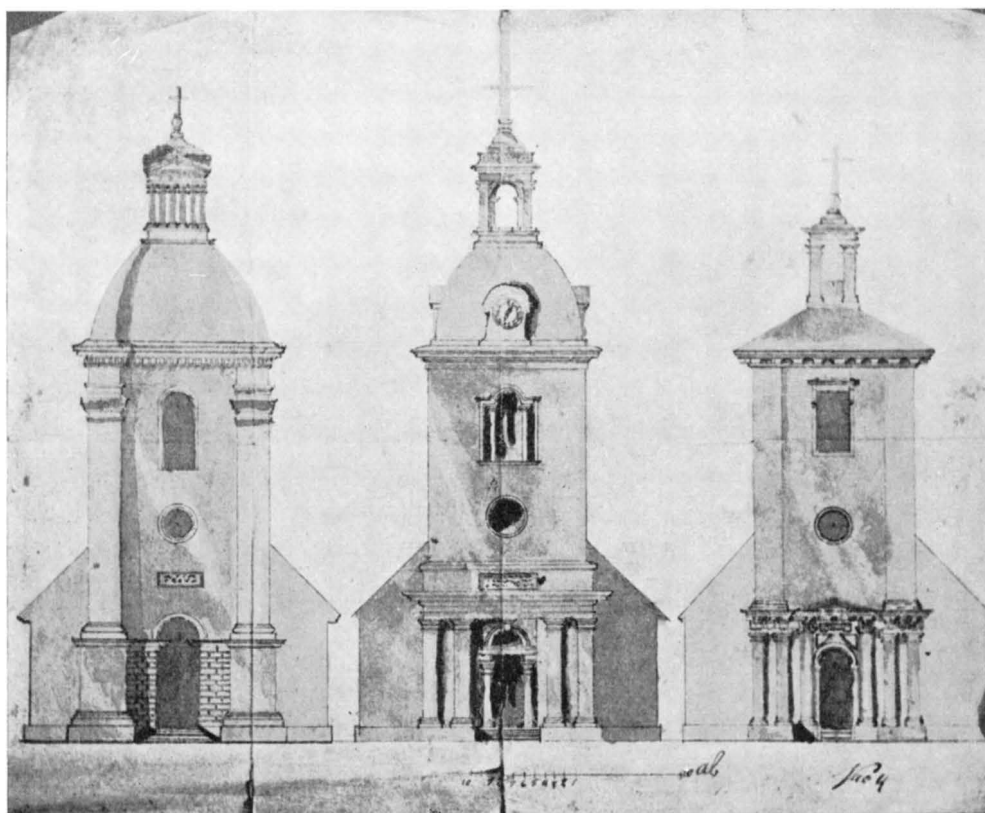

Fig. 35. Heliga Trefaldighets kyrka. Lundquists tornförslag 1766.
 Verschiedene Turmentwürfe 1766. Projects for the tower 1766.

sådant tak skulle på en så stor byggnad som Trefaldighetskyrkan helt säkert göra ett klumpigt och oformligt intryck jämfört med det nuvarande takets djärva resning.

Sedan ritningarna till tornbygget blivit fastställda fortgingo arbetena med byggandet raskt under Lundqvists och Pousettes ledning. Församlingsborna utförde dagsverken efter matlag. Redan i juli började man tänka på täckningsmaterial. Som man inte visste hur långt pengarna skulle räcka beslöts, att i första hand skulle anskaffas koppar endast till översta delen. Även på huven skulle emellertid bräderna fasa för den händelse medlen skulle räcka till att även täcka den med koppar. Så blev icke fallet utan den täcktes med spån.

I mars 1780 var tornbygget i det närmaste färdigt. Kyrkorådet bestämde då, att torndörren alltid skulle vara öppen, så att i händelse av olycksfall, var och en skulle genom klämtning kunna tillkännagiva detta. Samtidigt beslöts att stadens fiskare, som

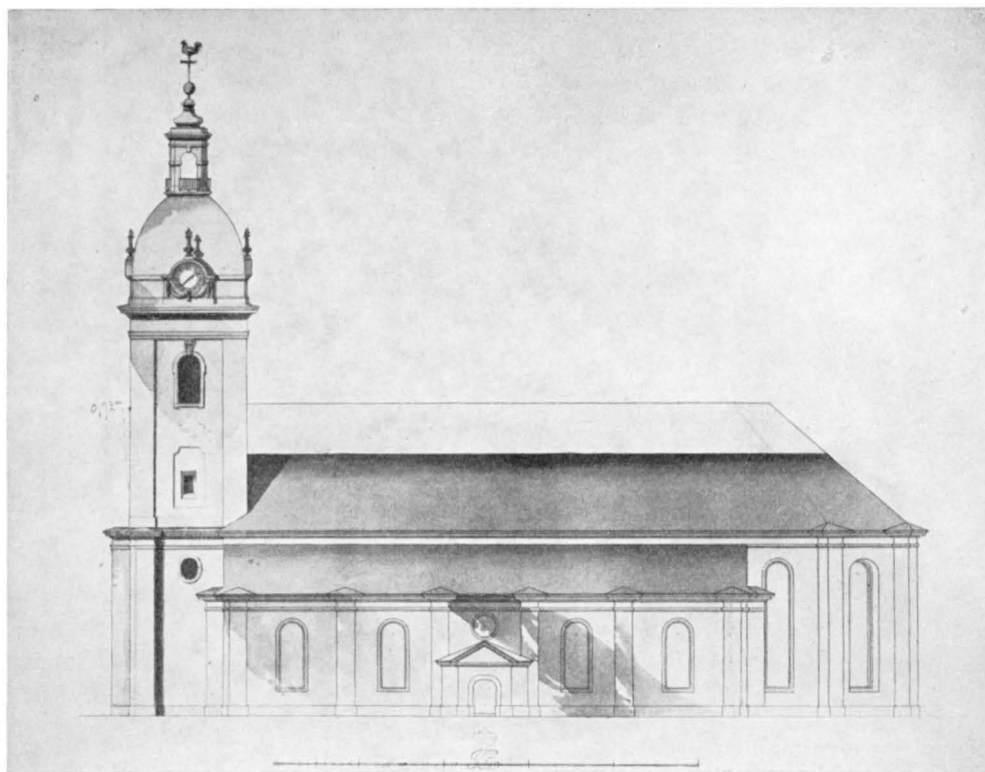

Fig. 36. Heliga Trefaldighets kyrka. Ombyggnadsförslag av Lundquist och Pousette 1779.

Entwurf zum Umbau 1779.

Project for alteration in 1779.

endast gjort 2 à 3 dagsverken, under det att de övriga gjort dubbelt så många, skulle riva klockstapeln, medan de ännu voro i staden. Under sommarmånaderna bodde de nämligen på fiskeplatserna i skärgården. Slutligen bestämde man sig för att uppsätta urtavlor, som ritningen visade, i den förhoppningen att man med tiden skulle få råd att även anskaffa ett urverk. På en senare stämma beslöt man, att genom sammanskott möjliggöra anskaffande av brännförgyllda siffror av koppar i stället för målade.

Hittills hade arbetet gått raskt framåt efter beräkning, men våren 1780 började besvärligheterna, förorsakade av den dåliga grunden. Med tanke på de många tråkigheter, församlingen redan fått utstå av denna anledning, är det förvånansvärt att se hur lättvindigt byggmästare och kyrkoråd gå till väga vid behandlingen av detta ärende. Ingen kommer på den tanken, att en så stor byggnad skall kunna visa sig vara för tung för den grund, som varit osäker redan för den befintliga kyrkobygg-

naden. Lundqvist låter tydligen sin önskan att se sitt verk pryda hemstadens kyrka rusa i väg med förståndet. Utan att göra några som helst undersökningar av grunden började han bygga på den torndel som fanns sedan 1600-talet.

Följderna läto icke vänta på sig. Vid ett kyrkorådssammanträde i maj 1780 besiktigades tornet, som ögonskenligen hade satt sig och därför hotade att snart störta samman. Lundqvist tillfrågades om orsaken och förklarade att grunden vore för svag. Han tillrådde därför tillmurandet av stöd. Ett mera ingående förslag till förstärkningar fick kyrkorådet från överintendentensämb., dit det också vände sig i sin nöd.

Igångsättandet av dessa förstärkningsarbeten, som inneburo pålning och utvidgning av grunden, vidtog genast. Men även härvid yppade sig stora svårigheter. Vid grävningar för grundutvidgningen fylldes hålen med vatten från källådror av sådan rikedom, att de ej kunde länsas, utan särskilda avlopp måste grävas, då vattnet hotade att taga en för byggnaden skadlig utväg.

Helt naturligt blevo de många oförutsedda utgifterna ruinerande för församlingen. Ett försök att förmå Lundqvist att bekosta dessa arbeten var fruktlöst. Bättre tur hade församlingen med sin ansökan om hjälp hos Kungl. Majestät. Denna resulterade i att kyrkan för 10 års tid tillförsäkrades en accis av 4 rundst. pr skålpund infört kaffe och 2 rundst. pr skålpund infört råsocker — en icke föraktlig inkomst i en stapelstad av Gävles betydelse.

Hjälpen var välbehövlig, ty tornet fortsatte att ge sig utåt, alla åtgärder till trots. På Lundqvists förslag försökte man att motverka rörelsen genom att lägga »kontra-balanser» i form av lös sten på tornets östra sida år 1781. Detta hjälpte givetvis icke alls och lutningen tilltog alltmer; den 23 juli 1782 uppmättes den till 17 $\frac{1}{2}$ tum, och hade den 2 maj följande år ökat till 20 tum. Sedan de kraftiga strävelarna tillmurats har emellertid rörelsen i det närmaste upphört, men lutningen är dock i våra dagar så kraftig som 1 meter vid långhusets taknock.

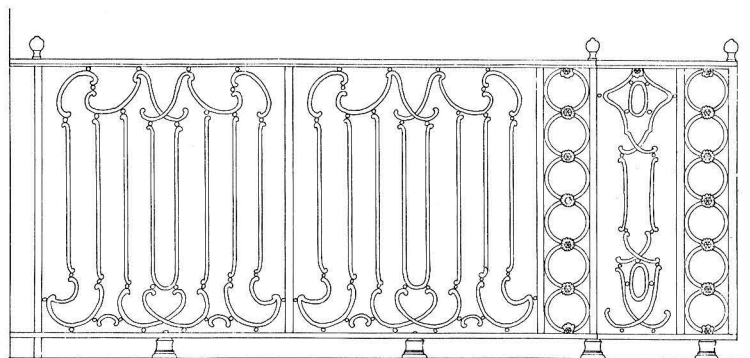

Fig. 37. Heliga Trefaldighets kyrka. Korskrank av gjutjärn. Av Chr. Dachant 1751. Delin. Wetterling 1931. Skala 1:30.

Eiserner Chorschrank. 1751.

Iron screen. 1751.

Av senare vidtagna förändringar må anmärkas att spånbetäckningen på det nedre — minst synliga — takfallet på 1840-talet ersattes med plåt, och att två valv närmast koret i norra sidoskeppet i slutet av 1850-talet ersattes med nya efter anvisningar av intendenten A. Nyström, vilken även lät insätta flera nya förankringar.

År 1888 genomgick kyrkan en genomgripande restaurering, ledd av arkitekten (sedermera öfverintendenten) Carl Möller i Stockholm. Mot den ledande arkitektens förslag beslöt kyrkostämman att väggarna och valven skulle oljemålas i enlighet med en av stadsarkitekten Hedin förelagd skiss. Arkitekten Möller hade föreslagit kalkfärg. Vid denna reparation, som huvudsakligen gick ut över den fasta inredningen, omlades även golvet. I skeppet sänktes det med $1\frac{1}{2}$ fot och belades i koret och gångarna med gjutna svartgrå och ljusgrå cementplattor. I bänkkvarteren lades trägolv.

Vid arbetena med golvet sänkning spolierades en mängd äldre gravstenar (jfr s. 56). Vad som eventuellt återstår är dolt av cement och bräder.

INREDNING OCH LÖSA INVENTARIER

Altarbordet är murat av sten och torde vara samtidigt med kyrkan.

Altaruppställningen (fig. 39) är skuren i furu av den holsteinske träsnidaren Ewert Friis, avliden i Gävle 1672 (jfr hans epitafium s. 100). Tidpunkten då den blev färdig är icke fastslagen, men 1662 var den under arbete, ty då fick Friis i uppdrag att skära tavlorna (figurscenerna) i densamma, emedan det skulle bli för dyrt att låta en konterfejare måla dem, då Friis endast ville avstå 200 daler på sitt arvode 1 800, om han befriades från detta arbete (RS PROT. 1662).

Den ståtliga uppsatsen har tre våningar och en predellaliknande underdel. I varje

ALTARE OCH
ALTAR-
PRYDNAD

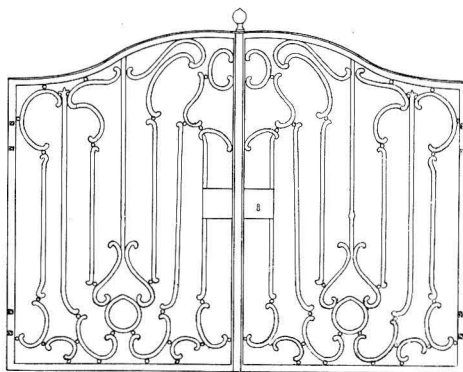

Fig. 38. Heliga Trefaldighets kyrka. Korskranksgrind. Nu placerad vid en tomt på Staketgatan. Delin. Wetterling 1932. Skala 1:30.

Gittertür des Chorschranks.

Gate of the screen.

Fig. 39. Heliga Trefaldighets kyrka. Altartavla av Ewert Friis. 1660-talet.
Foto Reimers 1932.

Altartafel vom Bildschnitzer Ewert Friis aus
Holstein. 1660:er Jahre.

Altar piece by the sculptor Ewert Friis from
Holstein. 1660:ies.

Fig. 40. Heliga Trefaldighets kyrka. Altartavlans huvuddel.
Hauptteil der Altartafel. Chief part of the altar piece.

våning är i mitten en figurscen i relief omgiven av vinranksvirade pilastrar samt apostlar och änglar i helfigur. I predellan framställs sista nattvarden. I första våningen är en mycket figurrrik korsfästelseframställning (fig. 40). Till höger vilar Maria omgiven av en grupp sörjande kvinnor. Till vänster står Johannes och framför honom sitta de tre krigsknektarna och spela tärning om Kristi mantel. Symmetri är tydligt eftersträvad. Till höger sitter hövitsmannen till häst och till vänster krigsknekten Longinus med sin lans sträckt mot Kristi sida, även han till häst. Lansen uppväges på högra sidan av stegen. De båda rövarena äro varandra mycket lika. Den botfärdige rövaren på Kristi högra sida vänder huvudet något inåt, den andre vänder huvudet något utåt. Figurerna ha i denna liksom i de andra scenerna trots ett tämligen klumpigt och naivt utförande ett betydande mått av dramatisk uttrycksfullhet.

Mittscenen i andra våningen visar uppståndelsen. Vakterna ligga eller stå omkring den öppna gravnen vända mot Kristus, under det de skygga sig med sina sköldar.

I den tredje våningen är en traditionell framställning av Kristi himmelfärd och överst står Kristus som världsdomaren. Under det att figurerna både i scenerna

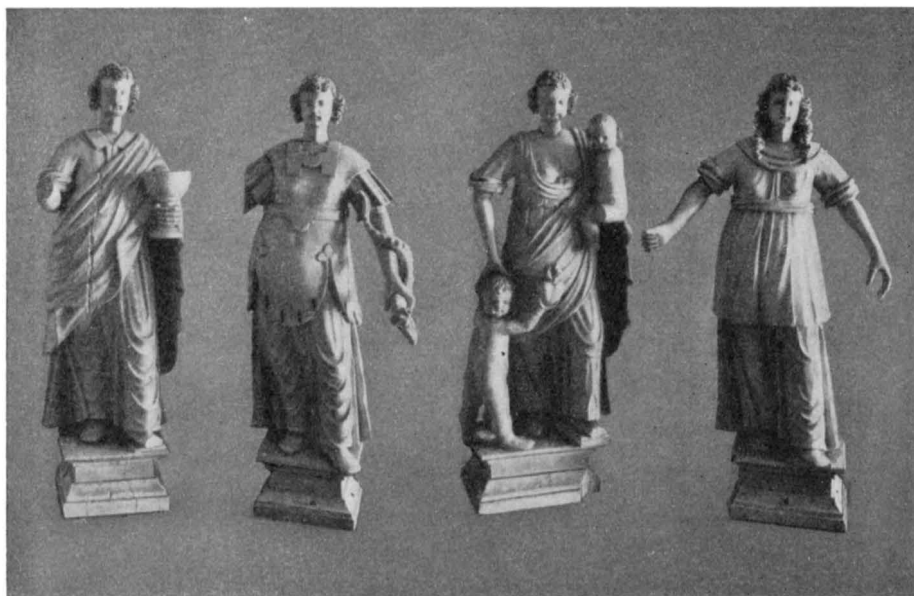

Fig. 41. Heliga Trefaldighets kyrka. Statyer från det gamla korskranket av Ewert Friis omkr. 1665. Nu i Gävle museum. Foto Johnson 1931.

Statuetten vom Chorschrank von Ewert Friis.
Um 1665.

Wood figures from the altarscreen by Ewert
Friis. About 1665.

och på sidan om dessa samt änglahuvudena, som äro placerade här och var i de omgivande listerna och barockornamenten, utmärka sig för en viss otymplig stelhets, äro ornamenten synnerligen väl skurna, rörliga och fantasifulla. Den holsteinska hantverkaren är ingen stor figurskulptör men en skicklig träsnidare, och att han har en livlig

Fig. 42. Heliga Trefaldighets kyrka. Ornament från Ewert Friis' korskrank. Gävle museum. Foto Johnson 1931.

Aufsatz vom Chorschrank.
Um 1665.

Crown ornament from the
screen. About 1665.

fantasi se vi framförallt av ornamenten. Bland övriga säkra verk av Ewert Friis kan nämnas altaruppsatsen och predikstolen i Kristine kyrka i Falun.

Sedan Friis utfört sitt arbete har altaruppsatsen tydligen stått mer eller mindre omålad till år 1746, då den målas av förgyllaren Anders Österdam från Stockholm (KR. PROT.) enligt följande förslag: Alla »historierna» skulle förgyllas med äkta guld och botten målas koboltblå. De stora bilderna skulle göras vita med förgyllda tecken. Alla små kerubhuvuden skulle förgyllas, men änglarna, som ha

Fig. 43. Heliga Trefaldighets kyrka. Predikstol av Ewert Friis 1657. Foto Reimers 1931.
Die Kanzel. Vom holsteiner Bildschnitzer Ewert Friis 1657. The pulpit. By the Holstein sculptor Ewert Friis 1657.

Fig. 44. Heliga Trefaldighets kyrka. Predikstolens dörr med framställning av
herdarnas tillbedjan. Foto Reimers 1931.

Tür der Kanzel. Von Ewert Friis aus Hol-
stein 1657.

Door of the pulpit. By Ewert Friis from Hol-
stein 1657.

kläder och hela kroppar utsiras med färg och guld. Alla pelare med kapitäl och baser förgyllas mot blå botten. Därmed menas att rankorna förgylldes och pelarna målades blå. »Löviziraterna uti föriupningarne helförgyllda och alla blindflyglarne målade och förgyllda.» Snickarearbetet på hela tavlan skulle slutligen målas i pärlgrå färg. Vid restaureringen 1888 övermålades allt utom figurerna och scenerna samt förgyllningen med svart för att förgyllningen »bättre skulle komma till sin rätt».

Altarringen av trä, en enkel balusteranordning, utförd 1864. Den ersatte en av Daniel Lundqvist och snickarmästaren Nils Ullgren ritad altarring från 1762.

Koret avgränsas från mittskeppet av ett skrank av smidesjärn (fig. 37). Detta utgör resterna av ett arbete från år 1751, ritat av byggmästaren Raphael Pousette (KR. PROT.) och samma år utfört av smeden Christoffer Dachant. På övre listen är det signerat: »GIORDT AF M CHRISTO PHER DACHANT ANNO 1751». Skranket sträckte sig ursprungligen tvärs över hela koret och hade på mitten 2 grindar. (Se ovan Rosenbaums plan av kyrkan fig. 33). Dessa pryddes av två drivna mässingsbäcken, d. v. s. kupiga skivor med genombruten ornering ytterligare betonad genom röd filt, som lagts inunder. Vid restaureringen 1888 stympades skranket, borttogos och försåldes grindarna. Dessa äro nu uppsatta på gården till Staketgatan 33, vitmålade men för övrigt väl bevarade så när som på bäckena, vilka saknas (fig. 38). Skrankets färg är nu svartbrunrå, ursprungligen var den berlinerblå med förgyllda bäcken och knoppar (RÄK.).

Innan detta skrank uppsattes stod kyrkan utan sådant sedan 1747, då det gamla av trä nedtogs, för att den då nymålade altartavlan bättre skulle synas. Sedan det nedtagits uppställdes detta skrank under orgelläktaren. År 1759 användes det jämte dopskranket (s. 86) till att uppföra en avbalkning på läktaren över sakristian (KR. PROT.). Detta gjordes för att bereda mässkläderna ett bättre och luftigare förvaringsrum än det fuktiga skåpet i sakristian. Tack vare en beskrivning av denna avbalkning från år 1828 (A. T. A.) kunna vi göra oss en föreställning om hur skranken sett ut. »På läktaren öfver Sacristian et skrank af 20 väl skurna colonner af trääd upbärande et plan (förmodligen ett kraftigt listverk) på hvilket äro fyra bilder af

ALTARRING

KORSKRANK

Fig. 45. Heliga Trefaldighets kyrka. Konsolfigur, ursprungligen tillhörande predikstolen. Nu i Gävle museum. Foto Johnson 1931.

Holzfigur, ursprünglich der Kanzel zugehörig. Um 1657.
Wood figure, originally belonging to the pulpit. About 1657.

ÄLDRE
KORSKRANK

Fig. 46. Heliga Trefaldighets kyrka. Kristus gisslas. Relief på predikstolen.
Foto Reimers 1931.

Die Geisselung. Relief an der Wandung der Kanzel.

The flagellation. Relief from the pulpit.

Fig. 47. Heliga Trefaldighets kyrka. Ecce homo. Relief på predikstolen.
Foto Reimers 1931.

Ecce homo. Relief an der Wandung der Kanzel.

Ecce homo. Relief from the pulpit.

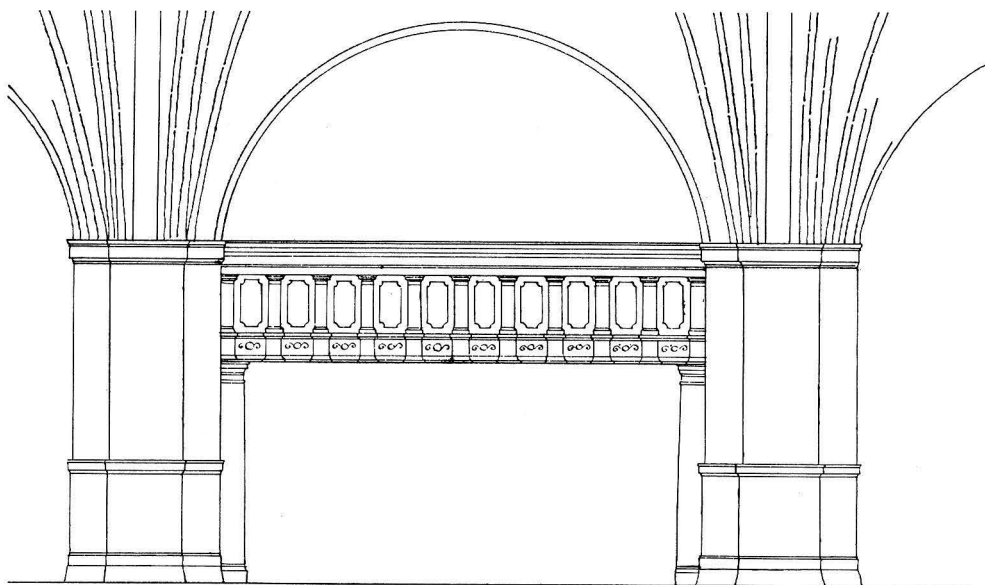

Fig. 48. Heliga Trefaldighets kyrka. Uppmätning av södra läktaren.
Av Carl Möller 1883. B. St.

Die Südepore. 1888 abgebrochen.

The south loft. Torn down in 1888.

träd och mitt emellan dem et skuret zirat äfven av träd, alt måladt med gråaktig oljefärg; bilderne något söndrige och attributerna borta.» Detta skrank är nu försvunnet, men figurerna och »ziraten» mellan dem finnas som deposition i Gävle museum (inv.nr. 5138 och 5140, fig. 41 och 42). Säkerligen har Friis gjort även skranket. År 1665 beslutar nämligen magistraten att accord skall göras med Friis

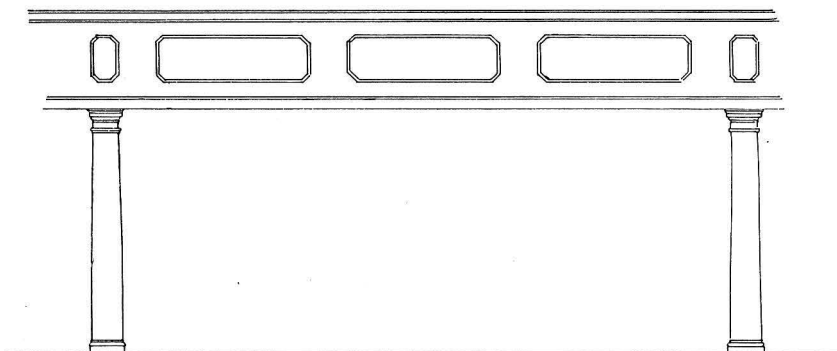

Fig. 49. Heliga Trefaldighets kyrka. Uppmätning av norra läktaren.
Av Carl Möller 1883.

Die Nordempore. 1888 abgebrochen.

The north loft. Torn down in 1888.

om detta (RS PROT.). Vilja vi göra gissningar rörande dess utseende, komma vi säkerligen sanningen nära om vi antaga, att det hade vissa likheter med det gamla skranket i Stockholms Storkyrka¹ och alltså även med korskranket i Nieuwe Kerk i Amsterdam². Det förra var delvis, det senare helt av mässing, men ett liknande arbete helt av trä finns i Horsens Klosterkyrka på Jyllands östkust.³ Detta är samtidigt med arbetet i Gävle och har liksom detta figurer stående på krönlisten.

Jämte altaruppsatsen är predikstolen (fig. 43—47) Trefaldighetskyrkans förnämsta PREDIKSTOL prydnad. Även den är utförd av Ewert Friis och det första arbetet han gjorde i staden, då han 1657 kom från Kopparberg (Falun), där han då gjort predikstolen. Ritningarna till denna togos till förebild för arbetet i Gävle med de förändringar, som voro nödvändiga på grund av Trefaldighetskyrkans mindre höjd. Arbetet var färdigt att uppställas 1657 (RS PROT.). Det är utfört med samma skicklighet och visar samma rikedom på till denna art hörande ornamentik med broskornament, maskaroner och

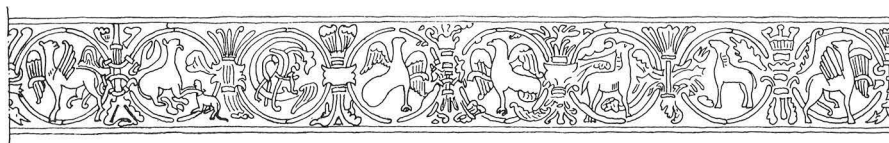

Fig. 50. Heliga Trefaldighets kyrka. Dopfunt av sandsten. Omkr. mitten av 1100-talet. Utbredning av cuppan. Delin. Wetterling 1931.

Taufstein von Sandstein. Um die Mitte des 12. Jhds.

Baptismal font of sand-stone. The reliefs of the cuppa. Middle of the 12th century.

figurer. Till predikstolskorgen för en trappa med en dörr (fig. 44). I såväl dörrens som trappträckets och korgens speglar finnas figurrika scener framställande episoder ur Kristi liv. Scenerna illustrera med början på dörren följande: födelsen, Kristus inför Pontius Pilatus, som tvår sina händer, törnekröningen, gisslandet, Kristus inför folket, korsbärandet, korsfästelsen, Kristus på korset, nedtagandet, gravläggningen, Kristus i dödsriket och uppståndelsen.

Predikstolstaket har åttsidig plan och är lika rikt ornerat som korgen. I en nedre krets stå krigsknektar, i en övre änglar med Kristi pinoredskap. Överst står Kristus med korsfanan.

Predikstolen är som synes mycket väl bevarad. En figur som tidigare uppbar korgen är dock borttagen och nu deponerad i Gävle museum (fig. 45, inv.nr. 5137). Predikstolen målades år 1761 av förgyllaren Nordenlöv på samma sätt som altartavlan. Under restaureringen 1888 undergick den också samma behandling som denna, d. v. s. den målades till större delen svart. Ursprungligen hade predikstolen sin plats vid den andra pelaren på samma sida, där den nu är. Till sin nuvarande plats flyttades den 1759 (KR. PROT.).

¹ SVERIGES KYRKOR. Stockholms kyrkor, bd I, sid. 424 ff.

² SVERIGES KYRKOR. Stockholms kyrkor, bd I, fig. 205.

³ TRAP, Danmark, 4 Udg., Bd VII, s. 95.

TIMGLAS

BÄNK-
INREDNINGÄLDRE
LÄKTARE

Fig. 51. Heliga Trefaldighets kyrka. Dopfund av sandsten. Omkr. mitten av 1100-talet.

Foto: A. T. A.

Der Taufstein. Um die Mitte
des 12. Jhds.

The baptismal font. Middle of
the 12th century.

På predikstolen står ett timglas med hållare av förgylld mässing för 4 glas, väl bevarade. Skaftet har formen av en fyrsidig pyramid på 4 kulor, vilande på en fyrsidig sockel. Sidorna äro ornerade med förgyllda rankor på blå botten. Krönet har formen av en förgylld eldslåga. Inskrift: DETTA TIMGLAS ÄR GIFWIT TILL GEFLE STADS KIÖRKAN AF JONAS BERGGRAF OCH DES KJÄRA HUSTRU SARA CATHARINA DEN I JANUARII ANNO 1728. H. 80.

Kyrkans bänkinredning är sedan 1875 öppen och målad i ek. Intill dess hade kyrkan överallt slutna bänkinredning med helfranska dörrar med vackert snickeriarbete och målade i pärlgrå färg med nummer för bänkarna. Kvarterens indelning var ungefär densamma som nu (se Rosenbaums ritn. fig. 33).

På grund av svårigheten att få bänkrummen att räcka till blev det nödvändigt att uppföra läktare. I södra sidoskeppet inreddes redan 1730 (KR. PROT.) en stor läktare som omfattade

4 valv med plats för 32 bänkar. 1795 uppfördes även i norra skeppet en läktare ehuru mindre. Den sträckte sig under 3 valv och hade 7 bänkar. Läktarnas utsträckning framgår av Rosenbaums på fig. 34 avbildade plan. Deras fasader mot kyrkan voro prydda med vackra snickarearbeten, målade och förgyllda samt med i bly gjutna förgyllda kerubhuvuden (VARIA). Av dessa förvaras 4 i Gävle museum (inv. 5138). Läktarna uppbyros av målade träkolonner av doriska ordningen. Till den södra ledde till år 1764 två trappor av trä inne i kyrkan. Detta år gjorde Daniel Lundqvist i samband med vapenhusbyggandet två trappor genom vapenhuset och borttog trapporna i kyrkan för att vinna ytterligare bänkrum. Då sakristian vid 1888 års restaurering flyttades till sin nuvarande plats inkräktade den på en tredje läktare, som där tidigare haft sin plats. Den hade plats för 7 bänkar, var tidvis anslagen åt stadens gymnaster och kallas i de äldre protokollen ofta Djäkneskullen. Nu finnas där två mindre, åt kyrkan öppna utrymmen, som icke användas.

ORGEL

Kyrkans nuvarande orgel är utförd 1890 av Zetterquist & Son i Örebro. Fasaden är liksom orgelläktaren ritad av ark. C. Möller. Denna orgel har tre kända före-

gångare. Den äldsta ombyggdes av Cahman år 1694. Cahmans orgel ersattes 1818 av en ny av Petter Strand. I en beskrivning för brandförsäkring 1825 (VARIA) skildras den sistnämnda. Då har den manual, öververk och pedal med 35 stämmor »framsidan med måladt och til en del förgylldt Doriskt entablement».

I koret står en dopfunt av rödaktig sandsten i två block (fig. 51). Skålen är cylindrisk med reliefornering, botten konisk utan ornamentik. Foten är rund, upptill försedd med en degig vulst, nedtill svagt utsvängd och försedd med fyra ovala ansvällningar, ett slags motsvarighet till dopfuntarnas traditionella fyra odjurshuvuden. H. 85, skålens diam. 74. — Funten står stilistiskt nära de s. k. fabeldjursfuntarna men är sannolikt något äldre än dessa, alltså kort efter 1100-talets mitt.¹

En nu försvunnen dopfunt, säkerligen skuren i trä, förgylld och målad, förfärdigades på 1660-talet av Ewert Friis (SUNDSTRÖM). Den var som sig bör försedd med ett snidat och utsirat lock, höjbart genom rep och talja i valvet (1717 måste »funtekrantzén» nedtagas, då det spruckna valvet lagas — RÅK.). Märkligare är att denna dopfunt, som stod nära västingången (»bak i kyrkian under gapskullen»), av allt att döma var placerad på ett podium och omgavs av ett snidat dopskrank.

MEDELTIDA
DOPFUNT

Fig. 52. Heliga Trefaldighets kyrka.
Dopskål av silver. 1500-talet.
Foto Reimers 1932.

Silbernes Taufbecken. Baptismal bowl of silver.
16. Jhd. 16th century.

DOPFUNT
OCH
SKRANK AV
EWERT
FRIIS

Fig. 53. Heliga Trefaldighets kyrka. Dopskål av silver, skänkt 1616. Foto Reimers 1932.

Silbernes Taufbecken.
Um 1616.

Baptismal bowl of silver.
About 1616.

¹ H. CORNELL, Norrlandskyrkliga konst, Uppsala 1918, s. 130 ff.

² G. UPMARK, Svensk byggnadskonst, Sthlm 1904, s. 113 f. pl. 43.

DOPSKÅLAR

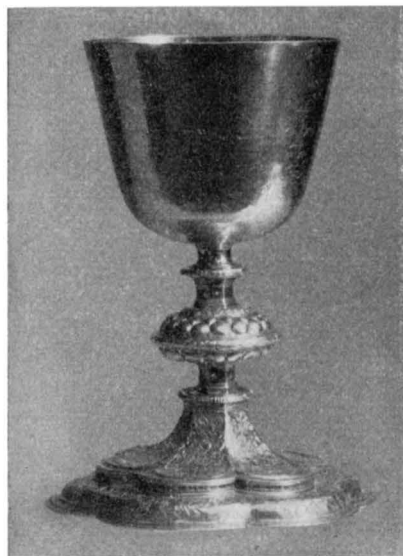

Fig. 54. Heliga Trefaldighets kyrka.
Kalk av förgyllt silver, skänkt 1610.
Foto Reimers 1931.

Silberner Kelch. Um 1610.   Communion cup of silver.
About 1610.

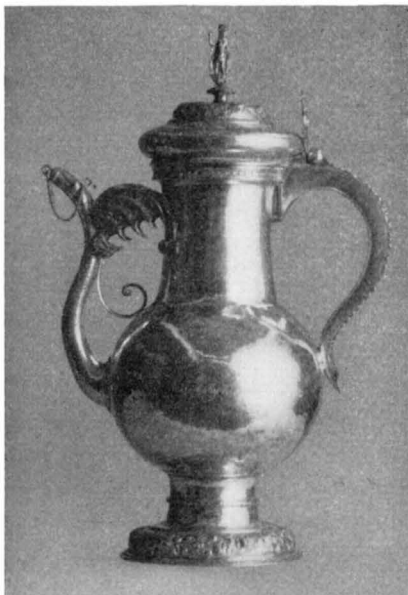

Fig. 55. Heliga Trefaldighets kyrka.
Vinkanna av silver, testamenterad 1608.
Foto Reimers 1931.

Silberne Kanne. Um 1608.   Silver can. About 1608.

fundament med gotiskt gallerverk, härrör från 1500-talets första fjärdedel.¹

År 1703 biföll kyrkorådet ett förslag av landshövdingen, att »döpelsen, som är ett heligt wärk, borde förrättas uthi Coret», men det dröjde ända till 1758, innan funten flyttades. Då detta skedde, kasserades det skrymmande dopskranket, för att följande år — tillsammans med det likaledes utrangerade korskranket — användas till textilskrubb (jfr. s. 79).

I funten en dopskål av nysilver med fyra förgyllda kerubhuvuden. Till denna ledes genom rör vattenledningsvatten.

I silverkistan förvaras tvenne dopskålar av silver. Den ena (fig. 53) består av en rundbottnad, ganska låg skål, uppbyggen av tre ornamentalt genombrutna stöd. Två grepp i form av kerubliknande änglar. Under randen en graverad fris med omväxlande apostlaframställningar och sköldar med initialer. Delvis förgylld. Inskrift: »ANNO 1616 DEN 2 FEBRUAR AFSOMBADHE SALIG DANIE KRÖGER HVILKEN HAFVER GIFVI DENNA SKAL TIL GEFLE KYRCKIA TIL EN GODH ÅMINNELSE» — I sköldarna: »D:K: — H:P:D: — B:K: — P:K: — D:K: — D:K: — P:K: — E D:D: — E:D:D: — S:D:D:». Stämplrar: H—G. H. 15,2, randens diam. 27,7. (Kallas stundom oblatskål.)

Den andra dopskålen (fig. 52) har rundad botten på en liten rund fot samt hank i form av två s-formade tenar. På skålen band- och rankornamentik mot försänkt botten; på foten bård med likartad moreskornamentik. Inskrift: »P.G D: C.N.D. — M.P.G. — I.P.G. — N.P.G. — P.P.G. — 1652.» I skålens botten en gjuten sköld med bomärke och initialerna »H.M.». Silverstämplrar saknas. H. 14,5, randens diam. 23. 1500-talspjäs, troligen av profant ursprung.

¹ Die Bau- und Kunstdenkmäler der Freien und Hansestadt Lübeck, Bd II, Lübeck 1906, s. 238 ff.

Två nummertavlor på ömse sidor om triumfbågen, oval tavla inom ram av lagerblad och pärlstav. Ståndaren fjällornerad och med joniskt kapitäl. Målning i svart och guld. H. 300.

Kalk av silver, helt förgylld (fig. 54). Skålen och foten ha graverad ornamentik samt tvenne sköldar med initialerna O.I. resp. S.O.D. Inskrift på skålen: OLLOF. INGEMARSSON SIGRI. OLLS. DOTTER — ANNO DOMI. 1610». Stämplor: HD inom en sköld samt en oläslig stadsstämpel. H. 24,5.

Patén av förgyllt silver. Brättet har sexpassformad avsats. Stämpel: HD. Diam. 18,2.

Kalk av silver, delvis förgylld. Stor rund fot, päronformat skaft samt rymlig skål. Stämplor: G inom sköld — I R (= Johan Rudman) — åldersmansranka. Stämplorna härröra från Rudmans reparation år 1700 (RÅK.). H. 30,5.

Patén med stämplor som å kalken. Diam. 23,9.

En kalk av tenn med vid fot och stor skål. H. 15.

Oblatask av silver, cylindrisk, på fyra fötter och med korskrönt lock. Silverstämplor. Gåva 1926. L. 12,8.

Vinsked av förgyllt silver. Inskrift: »Johan H. Schæfer». Stämplor: tretinnad krona — B M (= Berendt Henriksson Möller [Müller]). Troligen 1680-talet. L. 29,5.

Vinsil av förgyllt silver. Stämplor saknas. L. 16. Troligen förfärdigad av Johan Ek (RÅK. 1760).

Vinkanna av silver, delvis förgylld (fig. 55). Å fot och lock drivna bårder med kerubhuvuden och fruktmotiv. På kannan nästan utnötta inskrifter inom kransar: »HG — LH — HH — LH — MLD — AHD — KHD» samt ett bomärke. På locket: »ANNO CHRISTI 1608 TEN 18 NOVEMBRIS AFSOMPNADE I GUDI HAN GERMUNDZON OC GAF TIL GOD ÅMINNELSE TIL GEFLA KIRKIE TIL GUDZ ERO OC ALTARET TIL PRIDNING TENNA KANNE — OM NOGON SA SNAR VORE OC AFHENDE KIRCKIEN SAMMA KANNAE HAN MA FARE HELIODOROFERD TA HAN WILDE BERÖVA IERUSALEMS TEMPEL. 2 MACCAB: 3 SALIGHE HANS GERMSON M.L.D.» Stämplor: otydlig stadsstämpel. H. 42,5.

Vinkanna av silver, delvis förgylld (fig. 56). Foten ornerad med barockt upplösta maskaroner. Skaftet har en rund knapp med i genombruten ornamentik maskaron och liljerankor. På handtaget en gjuten herm. Inskrift: »H S.S. — P.I.F. — H.I.F.

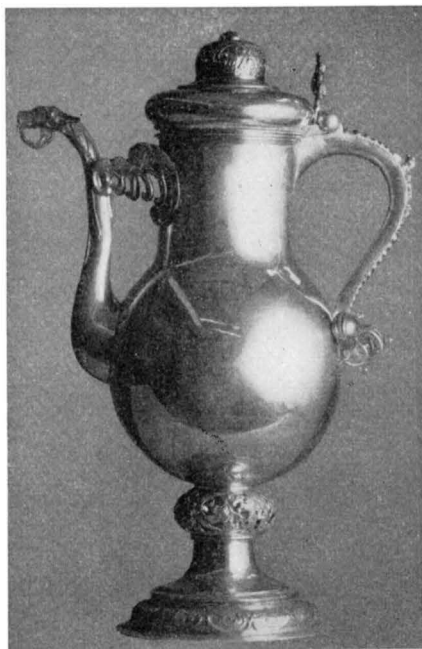

Fig. 56. Heliga Trefaldighets kyrka. Vinkanna av silver. 1600-talets förra hälft.

Silberne Kanne. Erste Hälfte des 17. Jhds. Silver can. Early 17th century.

Fig. 57. Heliga Trefaldighets kyrka. Ljuskrone av mässing. 1680.

Messingner Kronleuchter. 1680. Chandeeler of brass. 1680.

— O.H.S. — H.H.S. — I.O.D. — M.H.D. — K.H.D. — L.H.D. — A.H.D.» samt ett bomärke. Stämplrar: W över en stjärna — otydlig stadsstämpel. H. 46,5.

Vinkanna av silver, balusterformad och med korskrönt lock. Stämplrar: C.C. — tre kronor — St. Eriks bild — H 5 (= 1862). Enligt inskrift skänkt 1862 av Chatarina Helena Öhrn, f. Lindh. H. 41.

Sockenbudskalk och paten av silver med rund, profilerad fot, balusterformat skaft och utvändigt förgylld skål. Stämplrar: S.L. — G — S. LUNDAL — E 2 (= 1787) — tre kronor. H. 18,9.

Sockenbudskalk av silver, delvis förgylld. Stämplrar: G — IR (= Johan Rudman). H. 18. Omgjord 1700 (RÄK.).

Paten till ovanstående av silver. Stämplrar saknas. Diam. 12.

Sockenbudskalk av silver. Rund fot och skål med svängd profil. Stämplrar: J. O. ÖSTLUND — tre kronor — G — Y4 (= 1853). H. 18.

Paten till ovanstående av silver. Samma stämplrar. Diam. 11,3.

Oblatask av silver, att inskrivas i kalkens fot. Stämplrar som å denna. Diam. 6,5.

Sockenbudskalk av silver med profilerad fot och nästan cylindrisk skål. Stämplrar: G — tre kronor — E.J. — Z6 (= 1902). H. 14,2.

Paten till samma, av silver med lika stämplrar. Diam. 9,5.

Oblatask till samma, av silver. Stämplrar: E. JOHANSSON — tre kronor — Z6 (= 1902) — G. Diam. 4,3.

BRUD-
KRONOR

Kyrkan äger tvenne brudkronor av silver. Den ena helt förgylld med blad och ornament av rokokotyp. Stämplrar: G — tre kronor — IE (= Johan Ek) — A (= 1756 enl. RÄK.). H. 9,5, diam. 10.

Den andra brudkronan är delvis förgylld med något enklare och stramare ornamentik än den ovannämnda. Stämplrar: G — IE (otydlig) — Z (= 1755) — två otydliga kontrollstämplar. H. 9,5, diam. 8,8.

Av kyrkans äldre brudkrona, som vägde 54 lod, gjorde Johan Ek 1755—56 de båda nämnda, som väga vardera 30 lod, varvid 6 lod silver tillades.

I koret hänger en ljuskrona (fig. 57) av mässing. Den profile-
rade mittstammen krönes av en
kvinnlig draperifigur. 10 ljuspipor
med musselformade droppskålar i
en krets. Inskrift på kulan: »CLAS
ANKARSTRÖM — HELENA ANCKAR-
STRÖM — 1680», samt på andra
sidan det Ankarströmska vapnet,
gjutet i mässing. H. 130.

I mittskeppet hänga följande ljus-
kronor från koret räknat:

1. Ljuskrona av mässing med
32 ljuspipor i 4 kretsar. 1800-
talet. H. 160.

2. Ljuskrona av mässing med
mittstam, krönt av kvinnlig draperi-
figur. I 3 kretsar 24 ljuspipor med
musselformade droppskålar. Inskrift på kulan:
»DENNA LIUSCRONA ÄR GIFWEN AF SAHL. HANDELS-
MANNENS OLOF STRÖMS ÄNKA DYGDDESAMMA MATRONA
HELENA STRÖM HERRANS TEMPEL TILL PRYDNING
OCH GUDS NAMN TILL ÄHRO ÅR 1727 D: 16 NOVEMB:
H. 205.

3. Ljuskrona av mässing. Mittstammen krönes
av en kvinna med lager. 40 ljuspipor med mussel-
formade droppskålar i 4 kretsar. H. 260. Tro-
ligen identisk med den ljuskrona, som skänktes
till kyrkan av mag. Jacob Grubb¹.

4. Ljuskrona av mässing. 24 ljuspipor i 3
kretsar. På kulan inskrift: »GEFLE STADS STORA
KYRKA TILL PRYDNAD HAR RÅDMANNEN OCH GROSS-
HANDLAREN NILS JACOBSSON SEHLBERG OCH DESS FRU
CATHARINA ISBERG GIVIT DENNA LIUSKRONA DEN 24
DECEMB: 1791». H. 160.

I södra sidoskeppet från öster räknat:

1. Ljuskrona av malm. Mittstammen krönt
av dubbelörn och nedtill avslutad av lejonhu-
vud, bitande i en ring. 16 ljuspipor i en krets.

¹ Prost och kyrkoherde i Järvsö, död 1701.

Fig. 58. Heliga Trefaldighets kyrka. Ljusarm av mäs-
sing. 1698.

Messingner Kronleuchter. 1698.

Chandeeler of brass. 1698.

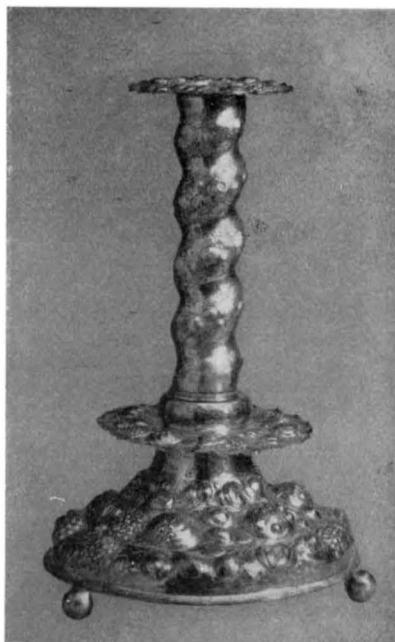

Fig. 59. Heliga Trefaldighets kyrka.
Ljusstake av silver. 1693.

Silberner Leuchter.
1693.

Candle stick of silver.
1693.

Fig. 60. Heliga Trefaldighets kyrka. Thomas.
Detalj av mässhake från omkr. 1500.
Foto Reimers 1931.

Der Apostel Thomas. Von
einer Kasel. Um 1500.

Saint Thomas on a cha-
suble. About 1500.

1500-talstyp. H. 100. Troligen identisk med den ljuskrona, som 1611 skänktes av Hans Germundsson och Margareta Larsdotter (SUNDSTRÖM).

2. Ljuskrona av malm av samma typ som föregående. 16 ljuspipor i en krets. H. 85.

3. Ljuskrona av mässing. Mittstammen krönt av draperifigur. 16 ljuspipor med musselformiga droppskålar i 2 kretsar. Inskrift på kulan: »GUDS H. NAMN TIL ÄHRA OCH GIEFLE STADS KYRCKJA TIL PRYDHNA HAFWER HANDELSMANNEN WEL NILS ANDERSSON MED SIN K: HUSTRU MARGARETA LARSDOTTER DENNA LIWUSCHRONA FÖRÄHRAT DEN 1 JANUARI 1684». H. 120.

4. Ljuskrona av mässing. Vanlig typ med 8 ljuspipor i 2 kretsar. H. 90. Modern.

5. Ljuskrona av mässing med mittstammen krönt av liggande draperifigur och nedtill avslutad av en päronformig kula. 16 ljuspipor i 2 kretsar. Inskrift: »GEORG RASPE — ANNA RASPE — ANNO 1739». H. 63. Kronan hade ursprungligen endast en krets med 8 ljuspipor.

I norra sidoskeppet från öster räknat:

1. Ljuskrona av malm med örnrönt mittstam och kula nedtill. 16 ljuspipor i 2 kretsar. H. 112. Modern.

2. Ljuskrona av malm. Mittstammen krönt av en ryttare och nedtill avslutad av en stor gjuten kula. 16 ljuspipor i 2 kretsar. H. 103. 1700-talets förra hälft (?).

3. Ljuskrona av mässing. Mittstammen krönt av draperifigur med bok och palmkvist. I 2 kretsar. 16 ljuspipor med åttpassformiga droppskålar. H. 120.

4. Ljuskrona av mässing. Vanlig typ med 8 ljuspipor i 2 kretsar. H. 90. Modern.

5. Ljuskrona av mässing, krönt av mansbyst, med 16 ljuspipor i 2 kretsar. H. 60. Modern.

I sakristian hänger en ljuskrona av mässing med 8 ljuspipor med musselformiga droppskålar i en krets. H. 65. Troligen identisk med den krona, som 1635 skänktes av rådmannen Per Hülphers (SUNDSTRÖM).

Fig. 61. Heliga Trefaldighets kyrka. Mässhake från omkr. 1500.
Foto Reimers 1931.

Kasel. Um 1500. Chasuble. About 1500.

Ljusarm av driven mässing. Stor kupig väggplåt med drivna bucklor och rankornament. Böjd arm med två sidoarmar, 3 ljuspipor. Inskrift: »P. F. — C. B. B. — 1680». L. 78. På andra södra pelaren.

Ljusarmar, ett par, av mässing. Samma typ som ovanstående. Inskrift: »E. O. W. — C. I. D. — ANNO 1695». (E. O. Wagnman och Christina Jacobsdotter). L. 54. På fjärde pelarparet.

Fig. 62. Heliga Trefaldighets kyrka. Kalkkläde. 1709.
Kelchtuch. 1709. Chalice veil. 1709.

Ljusarmar, ett par, av mässing som ovan. (Fig. 58). Inskrift: »ERICK OLOFSON WAGNMAN—CHRISTINA JACOB DOTTER—ANNO 1698». L. 55 resp. 51. På första resp. tredje södra pelaren.

Ljusarmar, ett par, av mässing som ovan. Inskrift saknas. L. 70. På andra resp. tredje norra pelaren.

Ljusarmar, 8st. av driven mässing, ornerade med bucklor och rankmotiv. Böjd ljusarm med en ljuspipa. L. 40 å 47. Omkr. 1700. I sidoskeppen och på sakristiläktaren.

Två ljusarmar av likartad typ finnas bakom orgeln. L. 36 resp. 30.

Ljusplåt av driven mässing. Åttsidig plåt med runt överstycke, ornerade. Två ljuspipor vid små gjutna armar. Inskrift: »JOHAN LAXBOM ANO 1733 GEFLE». H. 110. I norra sidoskeppet.

Ljusarmar, ett par, gjutna i malm. Rund väggplåt med en rak ljusarm, 5 ljuspipor med musselformade droppskålar av mässing. L. 53. 1700-talets senare del. I koret.

Dessutom finnas i sidoskeppen 7 st. gjutna ljusarmar av mässing.

I samtliga nämnda ljusredskap inmonterades 1888 elektriskt ljus; samtidigt undergingo de restaurering av gelbgjutaren Marcus Ax.

Ljusstakar, ett par, av silver (fig. 59) med driven och ciselerad blomornamentik. En ljuspipa. Inskrift på fotens undersida: »MC·AC» Stämplor: åldermansranka — S:t Eriks bild — E (= 1693). H. 32. Den ena stakens fot skadad och lagad.

Ljusstakar, ett par, av silver; samma typ som ovanstående. En ljuspipa. Inskrift: »I TESTAMENT GIFWIT TIL GEFLE KYRKIA EFTER PROBSTINNAN ANNA ELISABETH SCHAEFER FÖDDER I STOCKH:M SALINA D 23 IUL: A:O 1671 DÖDER I GEFLE 21 FEBR. OCH BEGRAFVEN D 10 MARTII A:O 1711». Stämplor: S:t Eriks bild — Nyköpings vapen — HP (= Henning Petri) — D (= 1692). H. 36. På altaret.

Ljusstakar, ett par, av nysilver i form av akantusblad. 7 ljuspipor. H. 63. Skänkta 1864.

TEXTILIER

Antependium av svart sammet med band i silver. Inköpt 1872 (?). På altaret.

Antependium av röd sammet med broderier och applikationer i flera färger. Omkr. 1900. På altaret.

Antependium av mönstrad grön brokad med broderier i vitt silke och guld. Modernt. På altaret.

Kalkkläde av rött siden med broderier och påsydd spets i guld (fig. 62). Inskrift: »ANNO — BF — 1709.» Mått: 55 × 55.

Kalkkläde av svart siden med påsydd silverspets samt broderi i guld och silver (fig. 63). Inskrift: »BABBA (= Barbara) CAROLINA GARBERG 1787». Mått: 52 × 49.

Kalkkläde av svart siden med spets och broderier i guld (fig. 64) samt årtalet 1788. Mått 53 × 53.

Kalkkläde av vitt siden med guldspets och broderi i flerfärgat silke. Mått: 40 × 42. Troligen skänkt av en Sehlberg i början av 1800-talet.

Kalkkläde av vitt siden med broderier i guld samt guld och vitt silke. Mått: 40 × 42. Skänkt 1899.

Mässhake av röd, granatäpplemönstrad sammet (fig. 61). På ryggstycket applicerat kors; Kristusbild i reliefbroderi på gult siden. På korsets nedre del broderier i flerfärgat silke mot guldgrund: Maria och Johannes inom arkadarkitektur. Foder av blått lärft. Knäppes över högra axeln. Inskrift: »RENOVERAT A:O 1689». H. 116. Omkr. 1500; vid renoveringen tillkom Kristusbild, varjämte hela mässhaken breddades.

Mässhake av röd, omönstrad sammet. På ryggstycket applicerat kors med Kristusbild i reliefbroderi på siden. På korsarmarna: överst Gud Fader och duvan, på sidorna änglar med kalkar, nederst S. Paulus med svärd och S. Tomas med lans

Fig. 63. Heliga Trefaldighets kyrka. Kalkkläde. 1787.
Kelchtuch. 1787. Chalice veil. 1787.

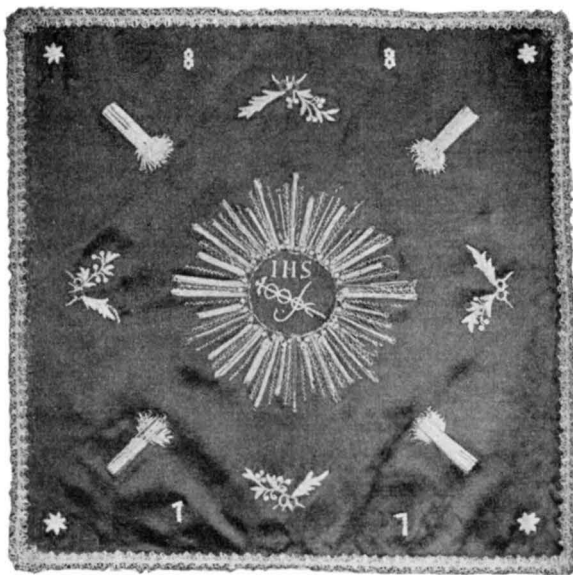

Fig. 64. Heliga Trefaldighets kyrka. Kalkkläde. 1788.
Kelchtuch. 1788. Chalice veil. 1788.

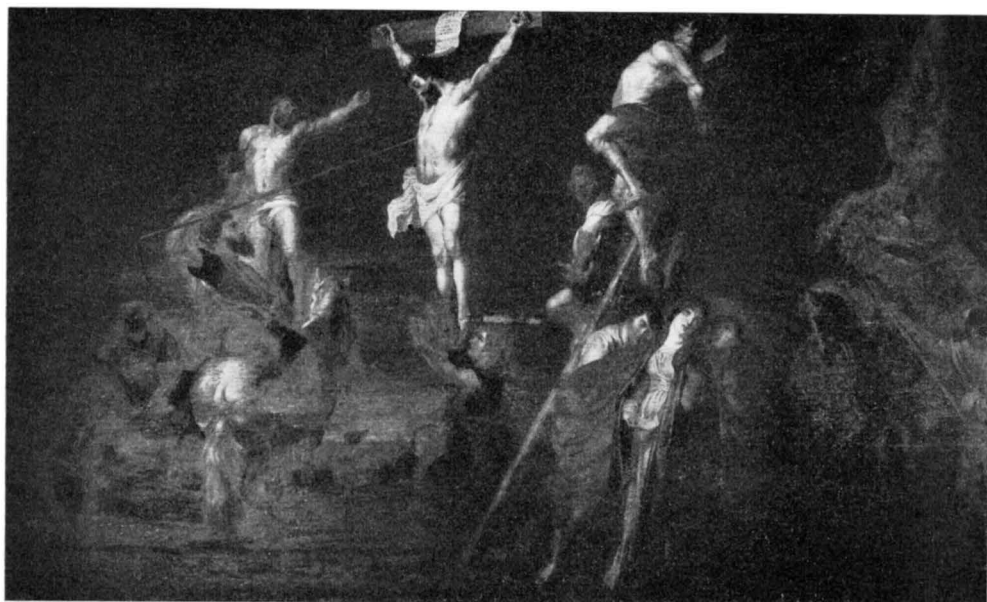

Fig. 65. Heliga Trefaldighets kyrka. Golgata. Oljemålning fr. 1600-talet.
Golgotha. Ölgemälde. 17. Jhd. Golgotha. Oil painting. 17th century.

(fig. 60). Foder och knäppning som föregående. Inskrift: »DK: SPES: MEA: VNICA CHR: MPD» (= mitt enda hopp är Kristus). Initialerna syfta på de donatorer som bekostade mässhakens renovering i början på 1600-talet, sannolikt Daniel Kröger och hans hustru Margareta Persdotter (Ångerman). Vid renoveringen förnyades det mesta av broderierna — endast de båda apostlarna lämnades orörda. Omkr. 1500. — H. 128.

Mässhake av röd sammet med kantband i guld. På bröststycket gudsöga. På ryggstycket Kristus, reliefbroderi i silver, på kors av guldband. H. 118. Inköpt 1792 (RÄK.). Den ursprungligen svarta sammeten utbyttes 1899 mot röd.

Mässhake av röd sammet med band och broderier i guld. H. 120. Skänkt 1824 av kommerserådet Elfbrink.

Mässhakar, 2 st. av svart sammet med band och broderier i silver. H. 120. Inköpta 1844.

Mässhakar, 2 st. av grönt siden med broderier i silke. H. 120. Moderna.

Bokdyna av vitt siden med broderi i flerfärgat silke. Inskrift: »C. M. L.» Mått: 41 × 28. 1700-talets slut (?).

KOLLEKT-
HÅVAR

Kollekthåv av svart (blekt) siden med frans och tofs av gult silke samt silverband. Holk och ring av mässing. Inskrift: »SOPHIA VERVETIA — ANNO 1672». Runt, skuret björkskäft med spår av röd och svart målning. L. 183.

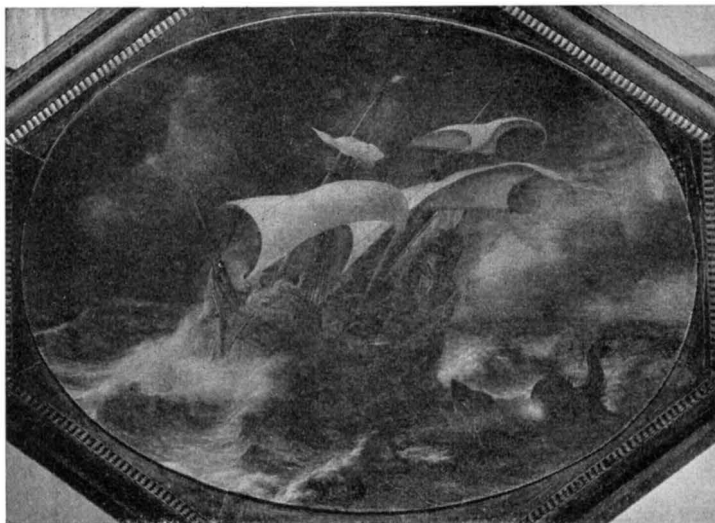

Fig. 66. Heliga Trefaldighets kyrka. Jonas kastas för valfiskens.
Oljemålning. 1600-talet.

Der Prophet Jonas wird vor den Wahl-
fisch geworfen. Ölgemälde. 17. Jhd.

The Prophet Jona at sea. Oil painting.
17th century.

En andra kollekthåv, som numera är försvunnen, bar inskriften: »IACOB GRUBB — ANNO 1672». Båda dessa håvar hade ursprungligen pung av brun sammet.

Kollekthåv av svart sammet med dubbelfrans, band och tofs i silver. Rund, delvis fasetterad holk av silver. Inskrift: »P. S. — C. S.». Svartmålat svarvat träskaft, rikt profilerat. L. 185.

Kollekthåvar, ett par, av svart kläde med spets, band och tofs i silver. Holk av förgylld mässing. Svarvat, rikt profilerat träskaft. L. 188 resp. 186. — 1778 inköptes »svart manchester och silkesfransar» till två nya håvar (RÄK.).

Kollekthåvar, 3 st. av röd sammet, 1 av vitt siden, med broderier i guld och flerfärgat silke. Svarta träskaft. L. 185. Skänkta 1917.

Kristi korsfästelse, oljemålning på trä (fig. 65). Scenen framställer det ögonblick, då Longinus (till häst) sticker sin lans i Kristi högra sida. Bakom Longinus vänder den botfärdige rövaren ansiktet mot Kristus. T. h. den obotfärdige rövaren, vars ben sönderslås av en krigsknekt. Framför denne stå Maria och Johannes sörjande. Vid foten av Kristi kors knäböjer Maria Magdalena. Längst t. h. skymtar Stefaton med ättikssvampen och bakom denne några ryttare. Efterbildning av Rubens »Coup de lance» 1620 i Antwerpens museum. Mörka färger i grågrönt, brunt och cinoberrött. H. 95. B. 155. 1600-talet. Svart ram med hopplist.

TAVLOR

Jonas kastas för valfiskens, oljemålning på åttkantig träpanna (fig. 66). För spända segel stävar ett skepp genom de upprörda vattenmassorna. Över babords reling

Fig. 67. Heliga Trefaldighets kyrka. Porträtt av kyrkoherden Andreas Westerman (f. 1672, d. 1739).
Oljemålning.

Bildnis des Pfarrers A. Westerman (1672—1739). Ölgemälde.

Portrait of the rector A. Westerman (1672—1739). Oil painting.

kastas profeten av besättningen. Nedanför synes valfisken. Mörka färger i brungrönt. H. 90. B. 120. 1600-talet. I svart åttsidig ram med hopplista.

De båda nämnda målningarna upptagas i INV. 1727 men förekomma icke i tidigare INV.

Porträtt av Andreas Westerman (f. 1672; d. 1739; kyrkoherde i församlingen 1726—1739; fig. 67), oljemålning på väv. Midjebild. Svart dräkt, svartbrun bakgrund. T. h. ett målat plakat med inskrift: »MAG. ANDREAS WESTERMAN STOCKH: ANTEA REG: CHO: PRET: PER 24 ANNOS PASTOR & CONSIST: AULI: ADSESSOR PASTOR & PRAEP: GEVALIENSIS A:O 1727 NEC NON REG: GYMN: . . . TRIV: INSPECTOR NATUS A:O 1672 DENATUS A:O 1739». (= Magister A. Westerman från Stockholm, förut pastor vid Kungl. Livgardet under 24 år och assessor vid hovkonsistoriet, kyrkoherde och prost i Gävle år 1727, ävensom inspektör vid kungl. gymnasiet och trivialskolan;

Fig. 68. Heliga Trefaldighets kyrka. Porträtt av kyrkoherden Olof Eneroth Olofsson (f. 1744, d. 1808). Oljemålning av Lorenz Pasch d. y. Omkr. 1800.

Bildnis des Pfarrers O. Eneroth. Öl-
gemälde von Lorenz Pasch d. J.
Um 1800.

Portrait of the rector O. Eneroth. Oil
painting by Lorenz Pasch the younger.
About 1800.

född år 1672, död år 1739). H. 78,5. Br. 63. I smal förfylld ram. Sakristian. Gåva av arvingarna till kyrkan år 1761.

Porträtt av Olof Eneroth Olofsson (f. 1744, d. 1808; kyrkoherde i församlingen 1790—1808), oljemålning på väv, oval (fig. 68). H. 67. Målad av Lorenz Pasch d. y.¹ omkring 1800. I oval förfylld ram. Hänger i sakristian.

¹ Attribueringen är utförd av intendenten vid Nationalmuseum S. Strömbom.

Fig. 69. Heliga Trefaldighets kyrka. Epitafium över rådmannen Jöran Pettersson Folcker och Brita Åkesdotter. Omkr. 1678.

Epitaphium. Um 1678.

Wall tablet. About 1678.

Porträtt av Erik Bergsten (f. 1802, d. 1866; komminister i församlingen 1838—48), oljemålningen på väv. H. 24. B. 18. 1840-talet. Skänkt till kyrkan 1895. I sakristian.

Likpredikan över Ulrika Eleonora 1693. Tryckt i Stockholm. I samtida enkel ram med målade ornament. Mått 55 × 44. I koret.

Hedengrans-stick, åminnelsekrift över Uppsala möte. Ram med överstykke, målad svart och delvis förgylld, skuren 1704 av Caspar Schröder (RÄK.) H. 137. B. 74. I koret.

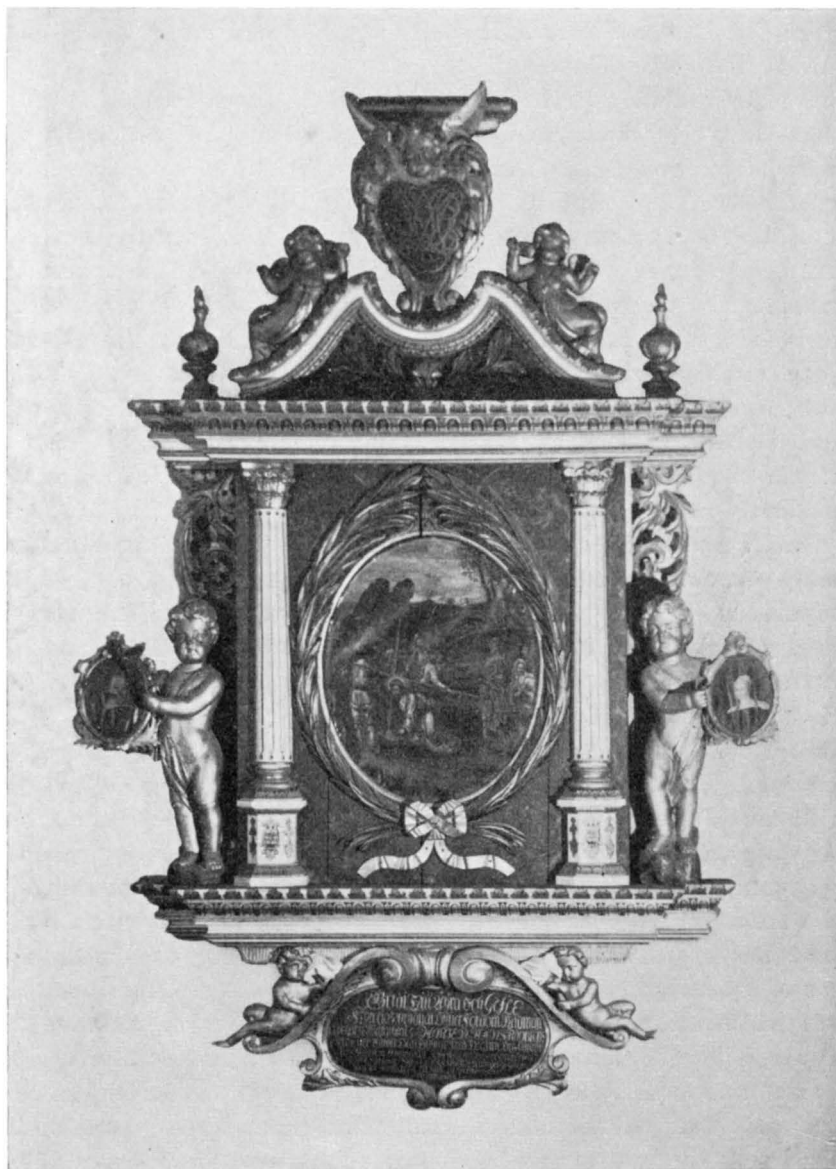

Fig. 70. Heliga Trefaldighets kyrka. Epitafium över rådmannen Mårten Hans Rödbeck (d. 1664). Uppsatt 1694.
Epitaphium. 1694. Wall tablet. 1694.

Kungliga tal, 2 st. av Gustaf III d. 25 juni 1771 och 21 aug. 1772. I förgyllda ramar med kungliga insignier, skurna av Nils Ullgren 1771 resp. 1772 (RÄK.) H. 90. B. 53.

Kungliga tal, 2 st. av Karl XIII d. 2 maj 1810 och 27 nov. 1817. I förgyllda ramar. H. 55 resp. 61. B. 47.

EPITAFIER Epitafium över Ewert Friis (fig. 71), skuret i trä och förgyllt. Oval inskriftstavla, omgiven av barockornament. Överst fågel Fenix i sitt brinnande näste, där- under en sköld med ett flertal träsnidarverktyg. Nedtill en sovande putto och där- under signaturen »A. L.». Inskrift i guld på svart botten: »HÄR LIGGER BEGRAFFWEN DEN FORDOM EHREBORNE OCH KONSTRIJKE MR. EWERTD FRIIS, BILDSNIDARE, FÖDD I HOL- STEIN UTHI BREITSTEDT A:O 1619, OCH EFTER MÅNGA BERÖMLIGE MONUMENTER, SÅ I DENNA KYRCKIA SOM ANNORSTÄDES, SIGH TILL ITT ODÖDELIGIT MINNE KONSTELIGEN FÖR- FÄRDIGADE OMSIDER I DENNA STADHEN SALGN AFFSOMNADE DEN 10 NOV: A:O 1672. PSAL. 1. CAP. CHRISTUS ÄR MITT LJUF OCH DÖDEN ÄR MIN WINNINGH». H. 213. I koret. — Epitafiet, som skars av mästaren A. L. (väl en lärjunge till Friis), blev först 1761 »förgylt och stofferat af And. Nordenlöf» (RÄK.).

Epitafium över rådmannen Jöran Pettersson Foleker och Brita Åkesdotter (fig. 69), skuret i trä och målat i guld, silver och ljusa färger. I relief skurna scener, målade: Evas skapelse, Syndafallet, Utdrivandet ur paradiset samt Korsfästelsen. I en fyrkantig öppning är infattat ett på väv målat porträtt av familjen. Inskrift: »JÖRAN PETERSON — BRITA ÅKES DOTTER — I JESU NAMN SKOLA SIG BÖJA ALL KNÄ, THERAS SOM I HIMMELEN, PÅ JORDENE, OCH ALLA TUNGOR SKOLA BEKÄNNA AT JESUS CHRISTUS ÄR HERREN, GUD FADER TILL ÄHRO. PHILIPPINER. 2:10:11», samt årtalet 1678. H. 350. I norra sidoskeppet.

Epitafium över rådmannen Mårten Hans Rödbeck (fig. 70), skuret och målat i marmorering, guld och silver. I mitten en infattad oljemålning på väv, framstäl- lande Kristi korsbärande. På sidorna tvenne i trä skurna putti, vardera bärande ett ovalt, på väv målat porträtt. Överst en kartusch med spegelmonogram. Nedtill inskrift: »GUDI TILL ÄHRA OCH GEFLE KYRCKIOZ PRYDNAT ÖFFVER FORDOM RÅDMAN ÄHRBORA WÄLACHTAT HER MORTEN HANS RÖDBECKS GRAFF DER UNDER HAN HVIJLAR MED TVÄNNE DES HUSTRUR TILL GUDZ STORA DOMMEDAG. ÄHR DETTA MONUMENT OPSATT AFF DEZ 3 K. HUSTRU MATRONA SARA CRUUS SOM HÄR LÄMNADEZ AFF HONOM DEN 28 APRIL 1664 DÅ HAN 82 ÅHR CHRISTELIGEN LEFFVAT. 1694». H. 350. I koret.

Begravningsvapen, skuret i trä och målat, med adliga ätten Ehrencronas vapen. Inskrift: »KONGL: MAJLT: TROO TIENARE OCH BERGMÄSTARE ÖFWER UPLAND OCH WÄSTRA NORLANDEN DEN EDLE WÄLB: HERRE HERR ERIK EHRENCRONA. ÄR FÖDD ÅHR 1644 DEN 5 IANU: OCH I HERRANOM AFSOMNAD DEN 30 IUNI 1685». H. omkr. 200. I koret.

KISTOR Kista av trä med välft lock, rödmålade beslag av bandjärn i rutmönster. Två myntrattar och tre ursprungliga hänglås. H. 105. L. 125. B. 60. I stora tvär- gången.

Kista av trä, beslagen med plåt och järnband. En vid myntratt. H. 72. L. 97.

MÖBLER I sakristian står en enkel träsoffa av rokokotyp, en av de båda »canapeer» som inköptes år 1760 (RÄK.), då med blå klädsel på sitsen.

Fyra enkla stolar i västra vapenhuset.

I tornet hänga fyra klockor av malm, drivna med elektricitet.

Storklockan, diam. 165, bär följande inskrift: »IN HONOREM DEI ET ECCÆ HVIVS ORNATUM / A:O CH. LV: SUPRA MDC: REGIMINIS CAROLI X. SECUNDO FUSA EST HÆC CAMPANA QVA IEHOVA DIV CONSERVET. / VENITE ET ASCENDAMVS AD MONTEM IEHOVÆ, AD DOMUM / DEI JACOB DOCEBIT NOS VIAS SVAS ET AMBULABIMVS IN SEMITIS EIVS / ECCÆ PASTOR / OLAUS CH. AURIVILLIUS / ŒCONOMI TEMPLI / BASTIAN POPPELMAN / IEREMIAS ELIS / CIVITATIS CONSULES / ELIAS PETRI GAVELIUS / PETRUS IACOBI GRUB / FUSOR / M. GEORGEN PUTENSEN / 16 · 55 / MÅRTEN HAN SON RÖBECK / IOHAN ANDER SON». (= Till Guds ära och hans kyrkas prydnad göts år 1655 efter Kristus, under Karl X:s andra regeringsår, denna klocka, som Jehova länge må bevara. Kommen och låtom oss gå upp till Jehovas berg, till Guds hus, Jakob skall undervisa oss om sina vägar, och vi skola vandra hans stigar. Kyrkoherde var O. Aurivillius, kyrkvårdar B. Poppelman och J. Elis, borgmästare E. Gavelius och P. Grubb, klockgjutare mäster G. Putensen 1655.)

Mellanklockan, diam. 146. Inskrift: »GJUTEN ÅR 1575. OMGJUTEN I SUNDSVALL ÅR 1828 AF PEHR LINDERBERG».

Böneklockan, diam. 116, har följande inskrift: »DUM TRAHOR AUDITE VOCO VOS AD GAUDIA / VITÆ. BEATI QUI AUDIUNT VERBUM DEI ET CUSTODIUNT ILLUD LUCÆ XI. / ME FECIT JACOB BIRMAN HOLMIÆ ANNO 1688 DEN XX IULII» (= När jag svänges, hören; jag kallar eder till livets gjädje. Saliga de, som höra Guds ord och bevara det. Lukas 11. J. Birman i Stockholm gjorde mig d. 20 juli år 1688).

TORN-
KLOCKOR

Fig. 71. Heliga Trefaldighets kyrka. Epitafium över träsnidaren Ewert Friis, d. 1672.

Epitaphium des holsteiner
Bildschnitzers Ewert Friis,
gest. 1672.

Wall tablet of the Holstein
sculptor Ewert Friis, dead
in 1672.

Lillklockan, diam. 87, bär följande inskrift: »GUTEN 1501. OM GUTEN 1810. GEFLE STADS STORA KYRKA TIL HÖRIG. GUTEN AF P. ÖBERG».

Kyrkan ägde före 1688 endast tre klockor; nämnda år tillkom Bönklockan. Äldst synes Lillklockan vara. År 1575 götos — troligen för första gången — Stor- och Mellanklockorna. Mellanklockan kallas då och långt senare av okänd anledning »Tyskan»; dess inskription var (SUNDSTRÖM):

»EEN KLINGANDE BJELRA ÄR MIT NAMN
TAA IAG RINGES GÖR IAG GAGN
TAA BØR FOLK TIL KIRKO GAA
TER TE GUDS ORD HØRA FAA.
W:10 S:AD 1575».

Lillklockan nämnes oftast Djäkneklockan emedan den »gjör tjenst wid scholan» eller stundom Prästklockan, enär den användes vid tredje kyrkoringningen (SUNDSTRÖM). Bönklockan eller Bönan brukades vid bönstunderna.

SAMMANFATTNING AV GÄVLE TREFALDIGHETSKYRKAS HISTORIA

I. I samband med anläggandet av Gävle stad omkring 1400 uppfördes sannolikt en stenkyrka av samma typ som flertalet enkla Upplandskyrkor från denna tid.

II. År 1605 brann denna kyrka och reparerades endast nödtorftigt, enär man redan då av utrymmesskäl planerade en ny kyrka.

III. Den nuvarande kyrkobyggnaden började uppföras 1639 på medeltidskyrkans grund. Arbetet leddes av mästare Anders från Stockholm. En hel del besvärigheter förorsakade av den osäkra grunden gjorde emellertid att den först 1654 kunde invigas för gudstjänstbruk. Kyrkan saknade då vapenhus vid norra och södra ingångarna. Framför västingången stod nedre delen av ett planerat torn, vars bottenvåning tjänstgjorde som vapenhus.

IV. Bildhuggaren Ewert Friis från Holstein utför under åren från 1657 och till sin död 1672 predikstol, altaruppsats, korskrank och dopfont med skrank.

V. Under 1680-talet tillkommer ett vapenhus av sten framför södra ingången och något senare ett av resvirke framför nordingången.

VI. Från år 1683 repareras kyrkan upprepade gånger, emedan valven på grund av sättningar i murarna erhålla betänkliga sprickor. År 1704 måste samtliga valv i södra sidoskeppet nedtagas.

VII. Församlingen erhöll 1727 tillstånd att ombygga slottet till kyrka, men då detta under ärendets behandling nedbrann, reparerades i stället kyrkan. Därvid slogos i södra skeppet nya valv av byggmästaren Fristedt från Stockholm. Samtidigt uppsattes även läktare under dessa för att utöka antalet bänkrum.

VIII. Åren 1746 och 1761 målades resp. altaruppsatsen och predikstolen. I samband med altaruppsatsens målning bortogs det ovannämnda, skymmande korskranket. År 1751 ersattes det av ett smäckt järnräcke med grindar, utfört av Cristoffer Dachant efter Raphael Pousettes

ritningar. Även det av Friis utförda skranket till dopfunten borttogs vid denna tid, 1758, samtidigt som funten flyttades från sin gamla plats bak i kyrkan till koret.

IX. År 1761 murade stadsmurmästaren Daniel Lundqvist nytt vapenhus vid sydingången i stället för det gamla, som revs.

X. Mellan åren 1779 och 1781 fullbordades av stadsmurmästaren Daniel Lundqvist efter överintendentsämbetets ritningar det vid kyrkans uppförande till andra våningen byggda tornet. Samtidigt revs den gamla klockstapeln, som dittills burit klockorna.

XI. Murades, 1789, gravkoret på tornets södra sida.

XII. Revs, omkr. 1820, den gamla bogårdsmuren och ersattes 1846 med järnkedjor.

XIII. De två östligaste valven i norra sidoskeppet ersattes av nya på 1850-talet.

XIV. Större delen av 1600-talsinredningen ersattes med modern vid en restaurering 1888—1889 under ledning av ark. C. Möller. Visserligen behölls både altarpupsats och predikstol men på dessa målades allt utom förgyllningen svart. Från samma tillfälle härrör den invändiga oljemålningen, vilken dock utfördes mot den ledande arkitektens förslag.

XV. Uppfördes, 1900, det norra vapenhuset efter ritning av stadsark. E. A. Hedin.

ZUSAMMENFASSUNG

I. Eine Steinkirche mit rektangulärem Grundriss wie die Mehrzahl der einfacher uppländischen Landkirchen. Kaseln mit figuralen Stickerien (Fig. 60, 61). Um 1400—1500.

II. Im Jahre 1605 wurde diese Kirche vom Feuer zerstört und dann nur notdürftig wiederhergestellt, da man die Erbauung einer grösseren Kirche planierte. Silbernes Taufbecken (Fig. 53), silberne Weinkannen und silberner Kelch (Fig. 54, 56). Erstes Viertel des 17. Jhds.

III. Die Aufführung der noch stehenden Kirche fang 1639 an auf dem Grund der mittelalterlichen. Erst 1654 konnte die Kirche gewiehen werden. Bauleiter war ein Meister Anders aus Stockholm. Der Turm wurde nur bis auf dem zweiten Stock fertiggebaut.

IV. Der Bildhauer Ewert Friis aus Holstein skulptierte zwischen 1657 und 1672, seines Todesjahr, Kanzel (Fig. 43—47), Altaraufsatz (Fig. 39, 40), Chorschrank (Fig. 41, 42) und Tauffass mit Schranke, alles aus Holz. Silbernes Taufbecken (Fig. 52) 1652 geschenkt. Epitaphium des Bildhauers Ewert Friis (Fig. 71).

V. In den 1680-er Jahren wurde eine steinerne Vorhalle vor dem Südportal gebaut und ein wenig später eine aus Holz vor dem Nordeingang.

VI. Seit dem Jahre 1683 wurde die Kirche wiederholt repariert, weil die Gewölbe infolge Einsinkens der Mauern drohende Spalten erhalten. 1704 mussten sämtliche Gewölbe im südlichen Nebenschiff abgebrochen werden.

VII. Die Gemeinde erhielt 1727 Erlaubnis, das Schloss in eine Kirche umzubauen, aber während die Frage noch in Vorbereitung war, brannte das Schloss nieder und die Kirche wurde wiederhergestellt; neue Gewölbe und Empore wurden im Südschiff aufgeführt (Pl. I. B). Bauleiter war Meister Fristedt aus Stockholm.

VIII. Der Altaraufsatz wurde 1746 gemalt und der Chorschrank entfernt und 1751 mit einem Eisengitter ersetzt (Fig. 37, 38) von Christoffer Dachant nach Zeichnung von Raphael Pousette. 1758 wurde auch das Tauffass von seinem Platze im westlichen Teil der Kirche nach den Chore geführt. 1761 wurde die Kanzel gemalt.

IX. Neue Vorhalle vor dem Südeingang, von Stadtmauermeister Daniel Lundqvist. 1761.

X. 1779—1781 wurde der Turm von Daniel Lundqvist fertiggebaut (Fig. 24, 35). Der alte freistehende Holzturm, worin die Glocken früher aufgehängt waren, wurde zu gleicher Zeit abgebrochen (siehe Fig. 1 und 31).

- XI. Begräbniskapelle an der Südseite des Turmes 1789.
- XII. Die alte Kirchhofsmauer wurde um 1820 abgebrochen, und der Kirchhof wurde 1846 von Eisenketten umgeben.
- XIII. Die beiden östlichsten Gewölbe im Nordschiff um die Mitte des 19. Jhds erneuert.
- XIV. In den Jahren 1888—89 umfassende Restaurierung unter Führerschaft des Architekten Carl Möller. Die feste innere Ausstattung des 17. Jahrhunderts wurde mit moderner ersetzt. Altaraufsatz und Kanzel wurden doch beibehalten, aber mit Ausnahme der vergoldeten Teilen schwarz gemalt. Gewölbe und Wände bekamen ihre noch vorhandene Dekoration, die wider den Willen des Architekten durchgeführt wurde.
- XV. Um Jahre 1900 wurde die Vorhalle vor dem Nordeingang durch den Stadtarchitekten E. A. Hedin erbaut.

SUMMARY

- I. In connection with the founding of the town Gävle there was built a stone church of the same type as the plurality of parish churches in Upland about the same epoch. — Chasubles with figural embroideries (figs 60, 61). About 1400—1500.
- II. In 1605 this church was destroyed by fire and only sparingly repaired, as a new church, intended to satisfy the needs of the growing congregation, was already in process of being built. Silver bowl for the font (fig. 52) and communion cup 1610, communion cans (figs 54—56).
- III. In 1639 the erection of the present church was begun on the foundation of the mediæval church. The work was directed by Master Anders of Stockholm. The church was consecrated in 1654. It then consisted of nave and choir and the lower part of a west tower, the ground-floor of which served as a porch.
- IV. Pulpit, altar-piece, screen and baptismal font were executed by the sculptor Ewert Friis of Holstein. 1657—1672. (Figs 39—47.) Silver bowl for the font given in 1652 (fig. 52).
- V. A porch of stone before the south entrance, 1680-s and a little later one of upright timber-work before the north entrance.
- VI. Beginning with the year 1683 the church had to be repaired repeatedly because the vaults due to a sinking of the walls showed dangerous crevices. In 1704 all vaults of the south aisle were torn down.
- VII. In 1727 the parish received permission to build a church in the castle, but during the preparation of that matter the castle burned down and the church was therefore repaired. New vaults were built in the south aisle by master Fristedt of Stockholm and lofts were built in order to increase the number of seats.
- VIII. Altar-piece and pulpit were painted, 1746 and 1761 respectively, and the old screen replaced by a new one of iron with gates (figs 37, 38), executed by Cristoffer Dachant after the drawing of Raphael Pousette. In 1758 the font screen was removed and the font was transported from the west part of the church to the choir.
- IX. The old south porch was demolished and a new one was built by Daniel Lundqvist. 1761.
- X. The tower was completed by the town master-mason Daniel Lundqvist. 1779—81. At the same time the wooden belfry was torn down.
- XI. In 1789 a chapel was built on the south side of the tower. (Fig. 23.)
- XII. The wall of the church-yard was torn down about 1820 and replaced by iron chains. 1846.
- XIII. Two new vaults in the eastern-most part of the north aisle. 1850:s.

XIV. Restoration and new fittings 1888—1889. During this restoration, directed by the architect Carl Möller, the altar-piece and pulpit were painted black except the gilded details, and the interior received its present decoration, although this was contrary to Möller's project.

XV. The north porch of stone was erected in 1900 after the design of the town architect E. A. Hedin.

Fig. 72. Heliga Trefaldighets kyrka. Gravkoret
vid kyrkan.

Die Begräbniskapelle bei der
Kirche. Um 1774.

The mausoleum in the
church-yard. Begun in 1774.

Fig. 73. Strömsbro kapell. Exteriör från väster.
 Aussenansicht der Kapelle in Strömsbro. Exterior of the chapel at Strömsbro.

STRÖMSBRO KAPELL

INOM GÄVLE STAD, HELIGA TREFALDIGHETS FÖRSAMLING

KÄLLOR, se under Heliga Trefaldighets kyrka.

Förstaden Strömsbro, tre km n. om Gävle, räknar sin tillvaro från 1776, då ett stort kronobränneri här anlades.

LÄGE

Omedelbart öster om den stora norrlandsvägen, där denna skär Testeboån, ligger kapellet inom ett mindre inhägnat område, som dock icke utgör begravningsplats.

De omgivande kvarterens låga bebyggelse härrör till större delen från 1700-talets slut (fig. 73).

KAPELL- BYGGNADEN

Kapellet består av ett rektangulärt skepp med torn i väster, vars bottenvåning tjänstgör såsom vapenhus (planen fig. 74). Byggnaden är uppförd av timmer, utvändigt reveterad och avfärgad vit. Fasaderna artikuleras genom försänkta fält och horisontala listverk. Taket har liksom tornhuvens täckning av gråmålad plåt.

Fönstren ha färgat glas i bågarna och liksom tornets ljudgluggar triangelbågig avslutning uppåt.

Kapellets enda ingång är i tornets bottenvåning.

Invändigt äro väggarna klädda med brädpanel, oljemålad i ljusa färger (vitt och grågrönt). Golven äro av trä.

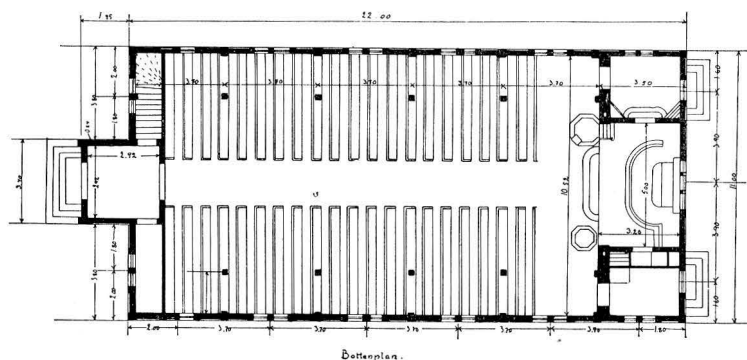

Fig. 74. Strömsbro kapell. Plan.
Grundriss der Kapelle. Plan of the chapel.

Impulsen till kapellbygget utgick från en pastorsadjunkt på platsen, som på 1890-talet började insamla frivilliga gåvor. Sedan kyrkostämman i Gävle 1898 beviljat bidrag kunde bygget avslutas 1900. Ritningarna utfördes av stadsarkitekten E. A. Hedin i Gävle.

Altarringen är liksom orgelfasaden målad i vitt och guld. På altaret ett enkelt kors av förgyllt trä. Den öppna bänkinredningen är målad i ek; läktaren har väggarnas färger, vitt och grågrönt.

Nattvardskärlen äro av nysilver.

Tre moderna ljuskronor av mässing, gjutna efter äldre modeller; på väggarna 22 ljusarmar av samma material. På altaret stå två sjuarmade ljusstakar.

I tornets ljudkammare en klocka av malm, gjuten i Stockholm 1899.

INREDNING
OCH LÖSA
FÖREMÅL

ZUSAMMENFASSUNG

Die Kapelle von Strömsbro wurde im Jahre 1899 nach dem Entwurf des Architekten E. A. Hedin erbaut.

SUMMARY

The chapel at Strömsbro was erected in the year 1899 from designs by the architect E. A. Hedin.

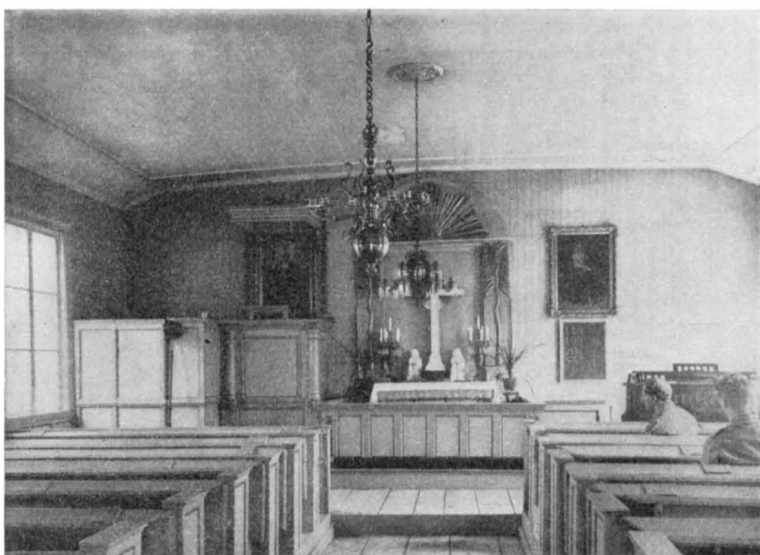

Fig. 75. Bönans kapell. Interiör mot öster. Foto A. Edle 1930.
Innenansicht gegen Osten. Interior towards the east.

BÖNANS KAPELL

INOM GÄVLE STAD, HELIGA TREFALDIGHETS FÖRSAMLING

Bönans kapell är ett typiskt fiskelägeskapell, anlagt av »husfäderna i fiskelägena Bönan och Utvalnäs», belägna vid Gävlebuktens mynning på norra sidan.

LÄGE, KLOCK-
STAPEL

Begravningsplats finns icke vid kapellet, som ligger i en skogsdunge väster om fiskeläget, på en röjd gård med enstaka lövträn, begränsad av en kallmurad gråstensmur med ingångar i öster och väster.

Stapeln är rest av två stockar med en panelad bod inredd mellan 4 stöttor. Röd-färgad. Upptill ett litet sadeltak.

KAPELLBYGG-
NADEN

Kapellbyggnaden är en enkel rektangulär timmerbyggnad på en sockel av granit. Stående vitmålad panel med lockribbor. På vardera långsidan äro tre fönster och på östgaveln ett blindfönster. Ingång finns på västra gaveln och framför denna är en enkel kvist. Taket är ett tegeltäckt sadeltak.

I det inre äro väggarna panelade med pärlspåntade bräder. Taket är platt, något neddraget vid sidorna (fig. 75). Golvet är belagt med breda furuplankor, korpartiet ett steg högre.

Kapellet är uppfört 1843 av fiskarna med av staden lämnat timmer. Det överlämnades till staden 1892 och undergick samma år en grundlig reparation, varefter det invigdes till både predikan och nattvardsgång.

Den fasta inredningen är gråmålad med bronserade lister.

Altarprydnaden utgöres av ett vitt kors med en enkel omramning (fig. 75).

Altarringen har en profilerad krönlist och rektangulära speglar.

Predikstolen står intill altarringens norra sida och har en himmel krönt av ett klotkors.

Uppstigandet i predikstolen sker från en avbalkning mellan denna och nordväggen. Denna avbalkning tjänstgör som sakristia.

Bänkinredningen är öppen.

I södra delen av koret står en modern kammarorgel av polerad ek.

Belysningen sker med levande ljus i två enkla ljuskronor av sent datum och två par ljusstakar på altaret. Det ena paret av plåt med glasprismor, det andra av glas.

I stapeln finnas rester av en glaskrona från 1800-talets mitt.

I kapellet finns en kollektlåda av svart sammet med silverband och påsydda initialer: P S C S, holk av försilvrad mässing, svarvat träskåft. L. 180.

I sakristian står en stol i bondrokoko med gammal skinnklädsel. H. till sitsen 45; till ryggen 103. 1700-talet.

Klockan är gjuten av Linderberg i Sundsvall 1878.

INREDNING
OCH LÖSA
FÖREMÅL

ZUSAMMENFASSUNG

Die Kapelle in Bönan wurde 1843 von den Fischern in den Fischerdörfern Bönan und Utvalnäs gebaut. Einfacher Holzbau. Einfache Ausstattung aus dem 19. Jhd.

SUMMARY

The chapel at Bönan was erected in 1843 by the fishermen in Bönan and Utvalnäs. Simple fittings from the 19th century.

Fig. 76. Bönans kapell. Exteriör från öster.
Aussenansicht von osten. The exterior from the east.

Fig. 77. Lövgrunds fiskeläge och kapell. Foto E. Andrén 1930.
Gesamtansicht der Kapelle Lövgrund. The chapel Lövgrund.

LÖVGRUNDS KAPELL

INOM GÄVLE STAD, HELIGA TREFALDIGHETS FÖRSAMLING

**LÄGE. KLOCK-
STAPEL** Lövgrunds kapell ligger vid den stora viken på öns nordsida, ovanför fiskelägets små stugor, som trängas vid vattnet. Mellan kapellet och fiskarstugorna står en klockstapel, en öppen konstruktion av resta stockar med plats för en klocka under ett litet tegeltäckt sadeltak. — Invid kapellbyggnaden en vitmålad flaggstång. På denna hissas, då präst kommit till ön för att förrätta gudstjänst, en vit flagga med » + P. S. N:o 163 v: 5 » målat i svart.

**KAPELL-
BYGGNADEN** Den lilla kapellbyggnaden har en enkel plan: fyra raka väggar, den västra försedd med ingångsdörr, de övriga med vardera två fönster (fig. 78). Byggnaden är uppförd av liggande timmer ovan en i kallmur lagd grund av röd sandsten. Väggarna äro utvändigt panelade med stående bräder och lockribbor. Panelen är liksom ingångsdörren och fönsterluckorna oljemålad i vitt. Taket är täckt med tegel.

Man inträder i kapellet genom dubbla dörrar. Invändigt äro väggarnas stockar slätbilade och vitlimmade. Takstolen är öppen — taket bäres av en kroppås och två sidoåsar, stödda av ett par runda stolpar.

Fig. 78. Lövgrunds kapell och klockstapel från väster. Foto E. Andrén 1930.
Aussenansicht von SW mit dem Stockenstuhl. Exterior and belfry.

Fig. 79. Lövgrunds kapell. Interiör mot öster. Foto E. Andrén 1930.
Innenansicht gegen Osten. Interior towards the east.

INREDNING
OCH LÖSA
FÖREMÅL

Altaret och den däröver byggda predikstolen äro oljemålade i ljusblått liksom de öppna bänkarnas gavlar. Predikstolens fasad, som samtidigt är fond för altaret, har ett enkelt påspikat kors och två flankerande svarta kolonner.

Ovan ingångsdörren, även den hållen i ljusblå färg, står årtalet 1831 målat.

På östväggen hänger såsom altartavla en framställning av Kristi uppståndelse, en oljemålning från 1800-talets mitt i samtida guldrum.

Av empiretyp är ljuskronan av mässing och prismor med 6 ljuspipor. — På väggarna hänga fyra litografier i enkla ramar, varav två skänkta 1847.

Ett par tennbägare med graverade guirlander kring randen äro skänkta av L. K. 1865.

Om kapellets karaktär erinra en där uppsatt kvicksilverbarometer samt en i taket upphängd störfisk.

En liten klocka av malm, gjuten 1864.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Fischerkapelle zu Lövggrund ist wahrscheinlich 1831 erbaut. Einfache Ausstattung von derselben Epoch.

SUMMARY

The fisherman's chapel at Lövggrund was probably built in 1831. Simple fittings from the same epoch.

Fig. 80. Staffans kyrka. Exteriör från nordväst med omgivande bebyggelse.
Foto E. Andrén 1932.

Aussenansicht von Nordwesten.

Exterior from the north-west.

STAFFANS KYRKA

GÄVLE STAD, GÄSTRIKLAND, GÄVLEBORGS LÄN, UPPSALA ÄRKESTIFT,
GÄSTRIKLANDS ÖSTRA KONTRAKT.

Tanken på en uppdelning av Gävle stad i två församlingar är gammal. Behovet av en gudstjänstlokal vid sidan om Heliga Trefaldighetskyrkan fick 1767 en provisorisk lösning genom invigningen av Hospitalskyrkan (jfr s. 35 ff.), men frågan upptogs ånyo vid mitten av 1800-talet — redan innan Hospitalskyrkan vid 1869 års brand gått förlorad. HISTORIK

Den första positiva åtgärden var bildandet av en kyrkobyggnadsfond den 29 sept. 1852 (ÅMB.-BER. 1916). Tio år senare tillsattes en kommitté med uppgift att införskaffa ritningsförslag till den påtänkta kyrkobyggnaden. Men nu hade ett svårlöst problem uppstått: Församlingens ledamöter kunde icke enas om en lämplig plats för

Fig. 81. Staffans kyrka. Exteriör från nordväst. Foto E. Andrén 1932.
Aussenansicht von Nordwesten. Exterior from the north-west.

byggnaden. Av denna anledning stälptes kommitténs förslag 1863, och 1868 upphörde den tidigare uttaxeringen till byggnadsfonden, som sedan tillväxte endast genom räntorna.

Byggnadsfrågan blev ånyo aktuell 1899, då stadsfullmäktige beviljade byggnadsmark på Brynäsberget, och man beslöt 1901 att förlägga kyrkan till hörnet av Brynäs-gatan och Svea-esplanaden. Två år senare bestämdes emellertid, att frågan skulle vila.

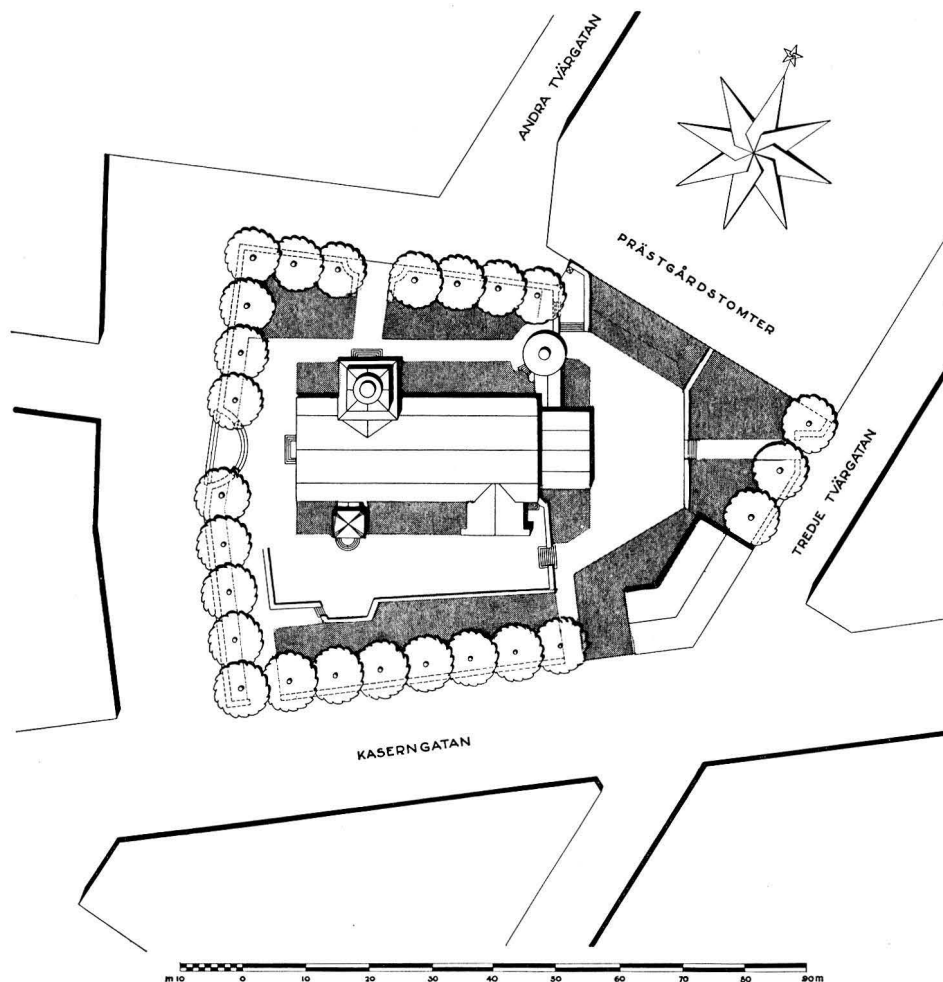

Fig. 82. Staffans kyrka. Situationsplan. Knut Nordenskjöld 1931.
Skala 1 : 1200.

Lageplan. Plan of site.

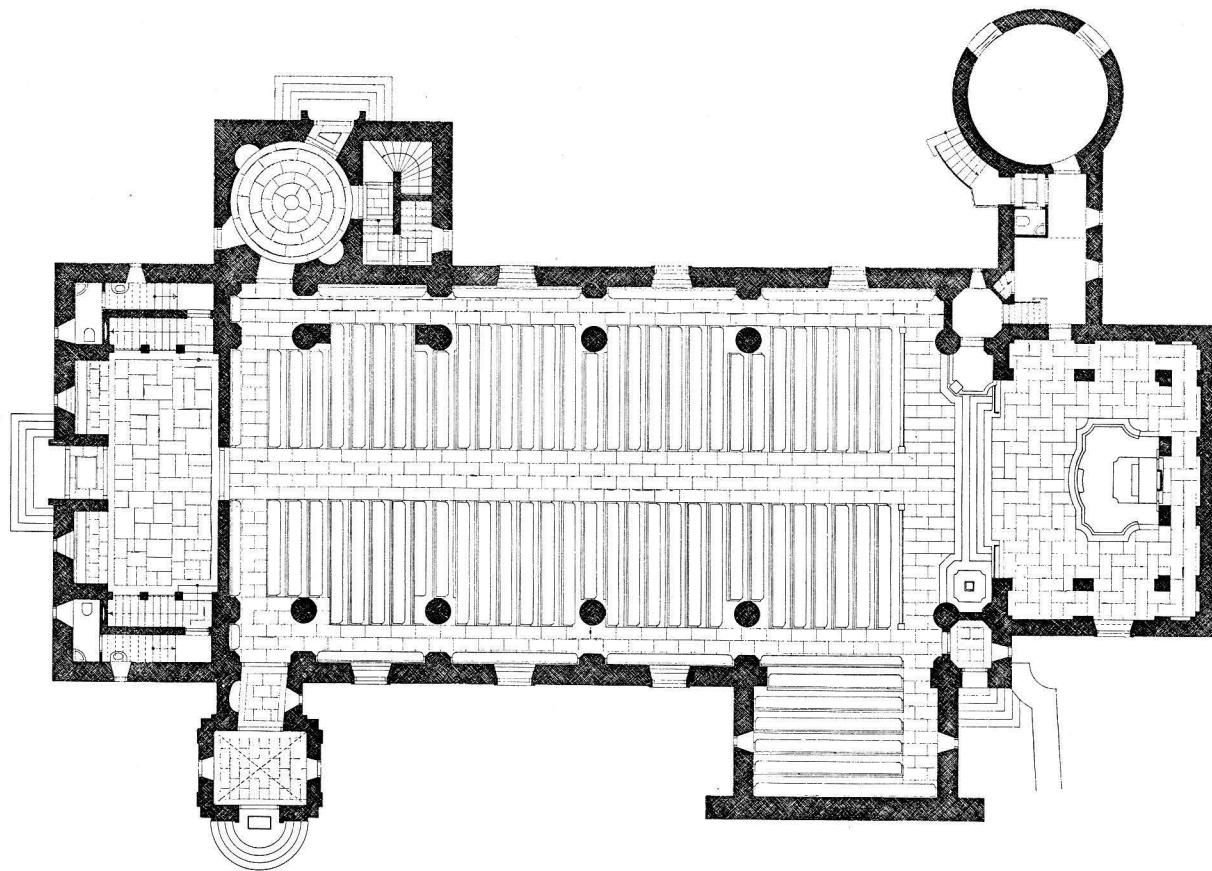

Fig. 83. Staffans kyrka. Plan. Knut Nordenskjöld 1929. Skala 1:300.
Grundriss. Plan.

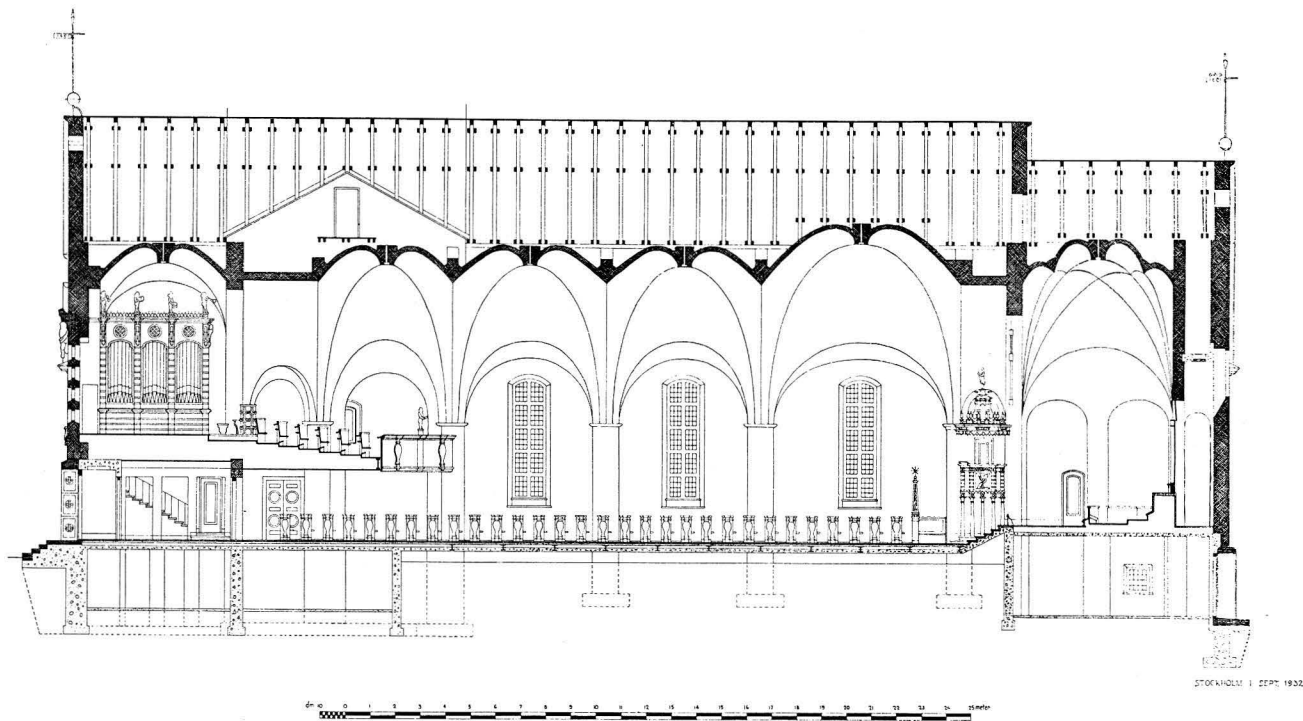

Fig. 84. Staffans kyrka. Längdsektion mot norr. Knut Nordenskjöld 1929. Skala 1:300.
 Längsschnitt gegen Norden. Longitudinal section towards the north.

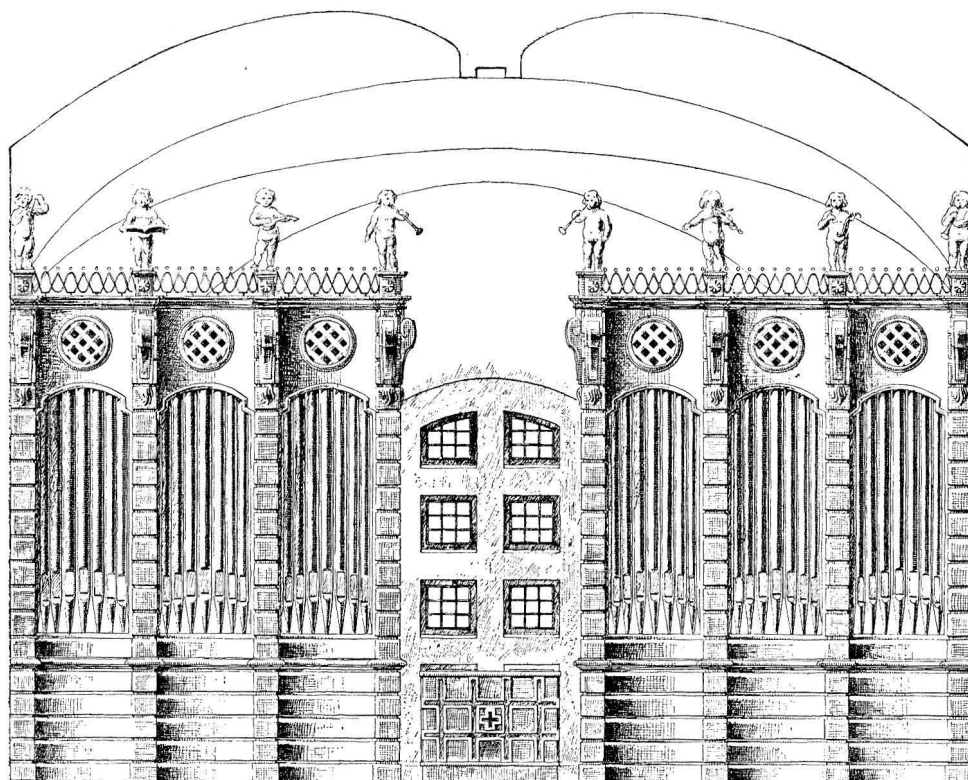

Fig. 85. Staffans kyrka. Orgelfasaden. Knut Nordenskjöld 1931. Skala 1:75.
Die Orgelfassade. The organ front.

Sedan Staffans¹ församling 1916 bildats, nedlade dess präster stor energi på byggnadsfrågans lösning. Även den dåvarande ärkebiskopen hyste starkt intresse för saken och överlämnade 1916 till församlingen två alternativa ritningsförslag, ett för det av stadsfullmäktige upplåttna området på Brynäsberget, ett för Steneberg, den plats som flertalet församlingsmedlemmar önskade för sin blivande kyrka. Under de följande åren stod striden het mellan förkämparna för de olika åsikterna. Först 1925, då stadsfullmäktige skänkte församlingen ett lämpligt område på Steneberg, fördes den segslitna frågan till en tillfredsställande lösning.

Ritningarna till den nya kyrkobyggnaden stadfästes av K. Maj:t den 30 april 1930. Kyrkorådets kommitterade för arbetet voro komminister S. Johansson, herr J. W. Lind och civilingenjören A. Björk.

¹ Församlingen är uppkallad efter Gästriklands apostel, Staffan.

Staffans kyrka är belägen i stadens östra del på en klippa, Steneberg, vid Kaserngatan mellan Andra och Tredje tvärgatorna. Det kuperade området kring kyrkobyggnaden är ordnat med terrasser, murar och trappor, enligt förslag av kyrkans arkitekt. Byggnadens höga, fria läge medför, att den spelar en betydande roll i stadsbilden.

Kyrkan är uppförd åren 1930—32 efter ritningar av arkitekten Knut Nordenskjöld i Stockholm. Grundstenen lades den 12 okt. 1930, och invigningen skedde den 9 okt. 1932.

Planen framgår av fig. 83. Byggnaden vilar på betonggrund, inklädd med sprängsten av röd granit. Murarna äro uppförda av tegel, putsade och avfärgade ljus varmgrå. Trappor, portalomfattningar och dekorativ skulptur äro utförda i rödaktig Kilaforgranit.

Ingångarna äro försedda med kopparklädda dubbeldörrar. Över västingången ett rundfönster och skulpturer i polerad granit av Carl Fagerberg. Fönstren ha små rutor av råglas i blyinfattning.

Alla yttertak äro täckta med kopparplåt. Kor och skepp ha taket uppdelat i 2 parallella fall, skilda av en vertikal mellan-del med små fönster till vinden.

I det inre äro väggar och valv avfärgade i brutet vitt med en lätt marmorering i grått över rundpelare och pilastrar. Valven äro slagna av tegel, i koret stjärnvalv, i skeppet kryssvalv, i sidoskeppen och det södra tvärskeppet tunnvalv. Golven äro lagda av öländsk kalksten; i bänkkvarteren brädgolv.

Tornet har samma material och ytbehandling som kyrkan i övrigt. Den krönande tandsnittslisten är gjuten i betong. De 4 runda urtavlor äro av råglas och tjänstgöra samtidigt som fönster. I norra tornmuren är inmurad en konsol med baldakin, avsedd för en planerad bronsskulptur, framställande den helige Staffan (Stefanus).

Tornets övre parti — ett öppet klockrum, krönt av en lanternin — är helt klätt med kopparplåt. Det avslutas av en 9 m. hög järnspira, smyckad med klot, krona, kors och tupp av förgylld koppar.

LÄGE

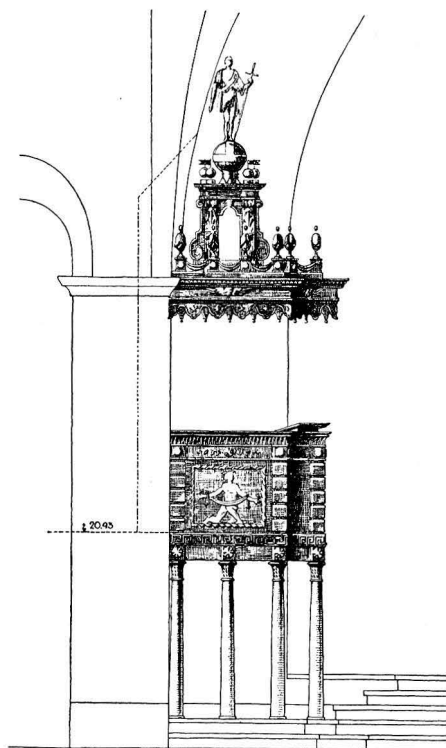
KYRKO-
BYGGNADEN

Fig. 86. Staffans kyrka. Predikstol.
Knut Nordenskjöld 1931.
Skala 1 : 75.

Die Kanzel.

The pulpit.

TORN

Fig. 87. Staffans kyrka. Interiör mot öster. Foto Larsson 1932.
Innenansicht gegen Osten. Interior towards the east.

- VAPENHUS Tornets bottenvåning tjänstgör som vapenhus. På motsvarande parti av sydmuren är ett utbyggt vapenhus med kryssvalv och profilerat koppartak. Skeppets västparti är utformat som en sluten förhall med trappor upp till läktaren.
- SAKRISTIA Sakristian är en byggnad med cirkelrund plan och står genom en täckt gång i förbindelse med koret. Under sakristian och gången finnas murade källarrum.
- UPP-
VÄRMNING Hela kyrkan uppvärms genom en elektrisk installation.
- INREDNING Altaret är murat av sten. Altaruppsatsen är skuren i trä och försedd med 5
OCH LÖSA målade pannåer, framställande Kristi förklaring och de fyra evangelisterna, utförda
FÖREMÅL av Jerk Werkmäster. Bekostad av fabrikören Chr. Cederroth, Stockholm.
- Predikstolen, som vilar på 7 gråmarmorade kolonner, har 2 bronsreliefer, fram-

Fig. 88. Staffans kyrka. Interiör mot väster. Foto Larsson 1932.
Innenansicht gegen Westen. Interior towards the west.

ställande Kristi födelse och Korsbärandet. Predikstolshimlen är försedd med lambrequin och krönes av en i trä skuren bild av Johannes döparen.

Triumfkrucifixet är liksom predikstolens reliefer, dopfunten m. m. utförd av skulptören Carl Fagerberg. Dopfunten av vit Ekebergsmarmor är en gåva av konsul V. Ericsson.

Den öppna bänkinredningen har ornerade gavlar och är målad i olika nyanser grått. Orgelläktarens barriär upprepar bänkgavlarnas dekorationsmotiv. Orgeln, som omfattar 43 stämmor, är utförd av Zetterqvist & Son.

Kyrkans nattvardskärl äro med insamlade medel inköpta från Guldsmedsbolaget i Stockholm. Ljusredskapen, monterade för elektrisk belysning, äro utförda av Nils Löfgren i Ursviken efter ritningar av kyrkans arkitekt.

Fig. 89. Staffans kyrka. Altartavla, målad av Jerk Werkmäster 1932.
Foto Larsson 1932.

Altartafel.

Altar-piece.

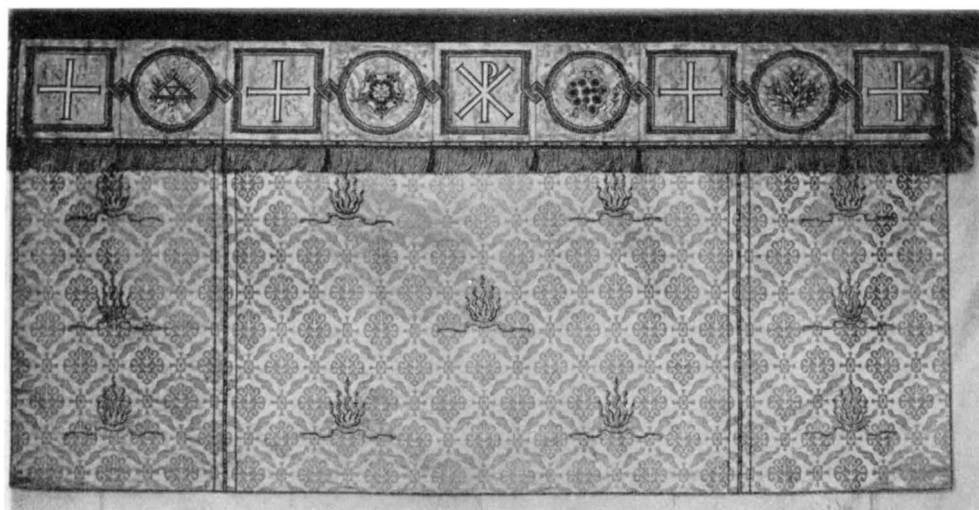

Fig. 90. Staffans kyrka. Vitt antependium. Tillverkat av atelier Licium 1932.
Antependium 1932. Antependium 1932.

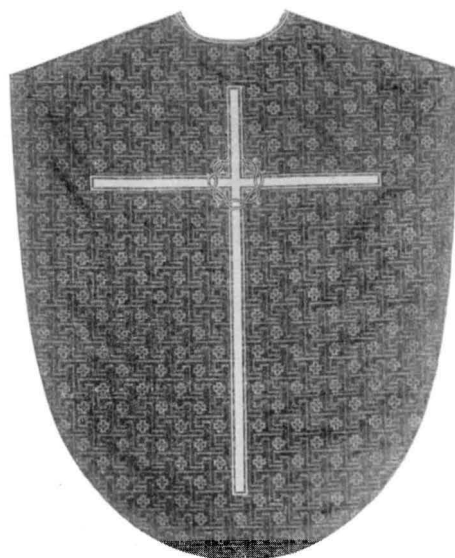
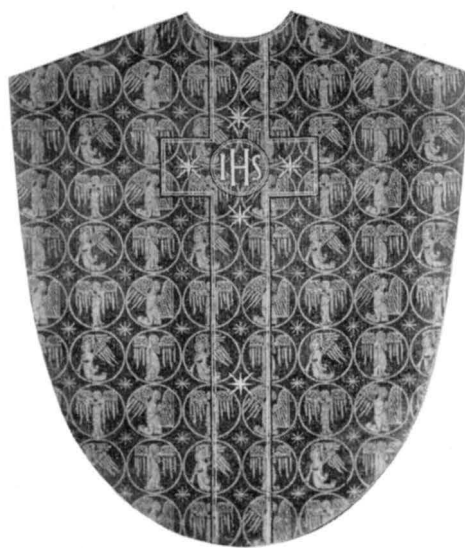
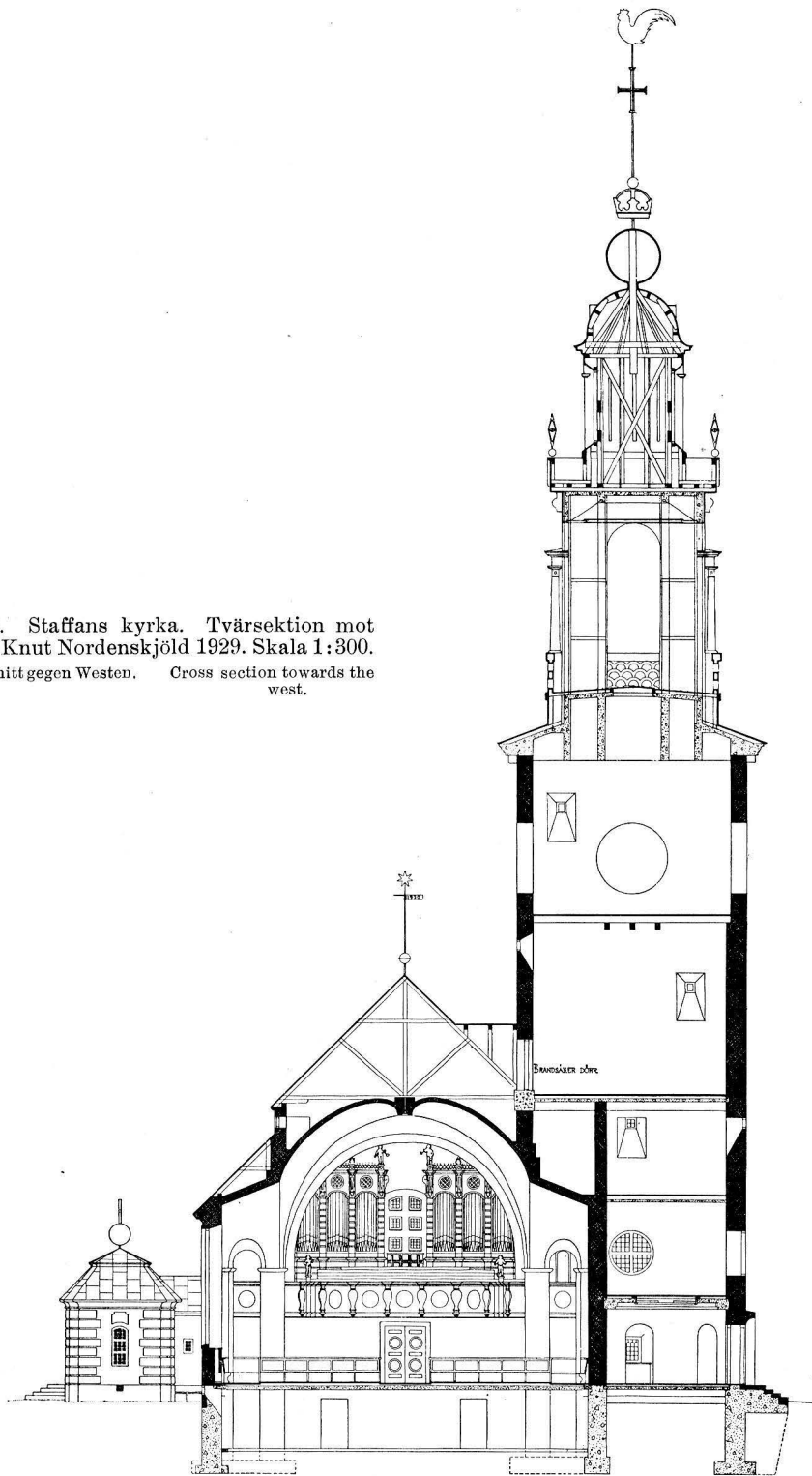

Fig. 91. Staffans kyrka. Mässhakar, grön och violett. Tillverkade av atelier Licium 1932.
Kaseln 1932. Chasubles 1932.

Fig. 92. Staffans kyrka. Tvärsektion mot väster. Knut Nordenskjöld 1929. Skala 1:300.
Querschnitt gegen Westen. Cross section towards the west.

Textilierna äro skänkta av Syföreningen för Staffans kyrka och utförda av Licium i Stockholm: 3 antependier, resp. violett, vitt och grönt, 6 mässhakar i motsvarande färger, altardukar, kalkkläden, mattor etc.

Klockorna, 3 st. av malm, äro gjutna av Bergholz i Stockholm. Mellanklockan har ägnats åt minnet av ärkebiskop Söderblom.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Gemeinde St. Staffan wurde im Jahre 1916 von der alten Gemeinde der Hlg. Dreifaltigkeit abgesondert. Die Kirche wurde 1930—1932 nach den Entwürfen des Architekten Knut Nordenskjöld erbaut. Altartafel von Jerk Werkmäster, Kruzifix und Taufkessel sind vom Bildhauer Carl Fagerberg ausgeführt.

SUMMARY

The parish St. Staffan was in 1916 separated from Holy Trinity. The church was erected 1930—32 after the designs of the architect Knut Nordenskjöld. Altar-piece by Jerk Werkmäster, rood cross and font are worked by the sculptor Carl Fagerberg.

Fig. 93. Bomhus kapell från SV.
Kapelle Bomhus von Südwesten.
Chapel Bomhus from south-west.

Fig. 94. Bomhus kapell. Interiör mot Ö.
Kapelle Bomhus. Inneres gegen Osten.
Chapel Bomhus. Interior towards the east.

BOMHUS KAPELL

INOM GÄVLE STAD, STAFFANS FÖRSAMLING

Bomhus förstad ligger på södra stranden av Gävlefjärden omkr. 3 km från staden. Samhällets uppkomst sammanhänger med flyttandet av Korsnäs sågverks aktiebolags anläggningar till denna plats på 1890-talet.

LÄGE

Kapellet omgives av en begravningsplats, avgränsad från vägen av en granhäck och för övrigt inhägnad med ett rödmålat trästaket. Platsen har gräsmattor och är beväxt med spridda tallar. Ingångar finnas i öster och väster på den till landsvägen gränsande sidan.

I backslutningen söder om kapellet finns ett tunnvalvt gravkor av granit, täckt av grästovr.

KAPELL- BYGGNADEN

Kapellbyggnaden är ritad av stadsarkitekten E. A. Hedin och började uppföras på hösten 1905 samt invigdes den 21 juli 1907. Byggnaden är av trä i basilikaform, orienterad i SV—NO. N. om mittskeppet ett torn och på dess s. sida ett trapphus.

Byggnaden vilar på en murad stenfoot. Väggarna äro klädda av gulmålade spån med vita fönster- och dörrumfattningar; taket täckes av tegel.

De rektangulära fönstren ha grönmålade bågar.

Ingångar finnas genom tornet och trapphuset samt vid koret, samtliga ha stentrappor och grönmålade dörrar med stora gotiserande järnbeslag.

Invändigt äro väggarna klädda med pärlspånt och oljemålade ljusgrå med mörkare lister och pelare. Taket är vitmålat. Koret är i motsats till kyrkan för övrigt putsat och har på östväggen ett rundbågigt fönster med antikglas, tillkommet vid en restaurering 1928, i st. f. trekopplade fönster.

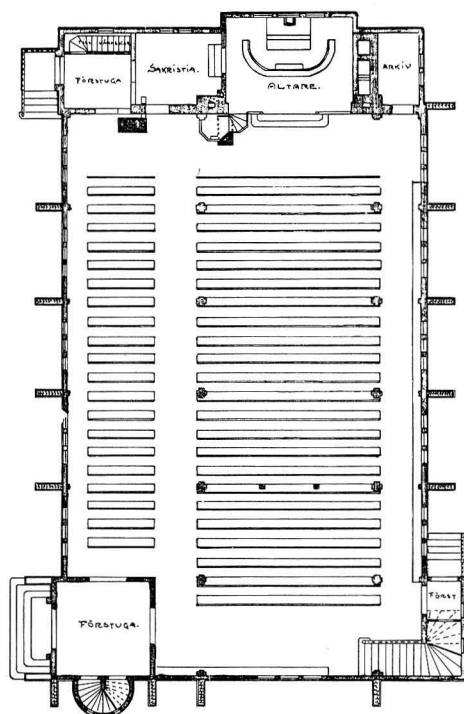

Fig. 95. Bomhus kapell. Plan. Skala 1:300.
Grundriss. Plan.

INREDNING
OCH
INVENTARIER

Altaret prydes av ett enkelt krucifix av trä, vilket vid restaureringen 1928 fick ersätta det ursprungliga skurna träkorset i vitt och guld. Altarringen är en enkel balusteranordning, gråfärgad.

Predikstolen står nära koret och är likaledes gråfärgad.

Bänkinredningen är öppen och mörkt grågrön. Mittskeppet bak i kyrkan upptages av orgelläktare med grått räcke. Orgelfasaden är likaledes grå med detaljer i guld.

Nattvardskärl av nysilver från 1907.

Kapellet upplyses av el. ljus, monterat i två ljuskronor i mittskeppet, 2 lampor på orgeln, en ljusstake på predikstolen och två på läktarbröstningen.

Vid restaureringen tillkommo två ljusstakar av tenn på tresidig fot, moderniserad barockstil, en ljuspik vardera. Vid altaret.

Kalkkläde av rött mönstrat siden med spets och broderier i guld och blått silke. 57 × 57 cm. Modernt.

Antependium, rött kläde med ornering i guld. 1907.

Antependium, lilafärgad sammet med guldfrens och broderier i guld och ljus, flerfärgat silke. Modernt.

Två klockor gjutna av K. G. Bergholz i Stockholm 1902.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Kapelle der Vorstadt Bomhus ist ein basilikaler Holzbau, 1905 von E. A. Hedin gezeichnet. Die Ausstattung und Inventarstücke sind einfachster Art.

SUMMARY

The chapel of the borough Bomhus was erected in 1905 by the architect E. A. Hedin. Its fittings are new and simple.

TILLÄGG RÖRANDE HOSPITALSKYRKAN

Av den vid branden 1869 förstörda Sofia Magdalena eller Hospitalskyrkans inventarier ha följande bevarats, förvaltade av ombud för stadens fem societeter (jfr s. 39).

Kalk av silver, helt förgylld. Rund, vid fot med relieforamentik, hög slät skål. Stämplor: otydlig stadsstämpel — FZ(?). 1700-talets förra hälft. H. 18,s.

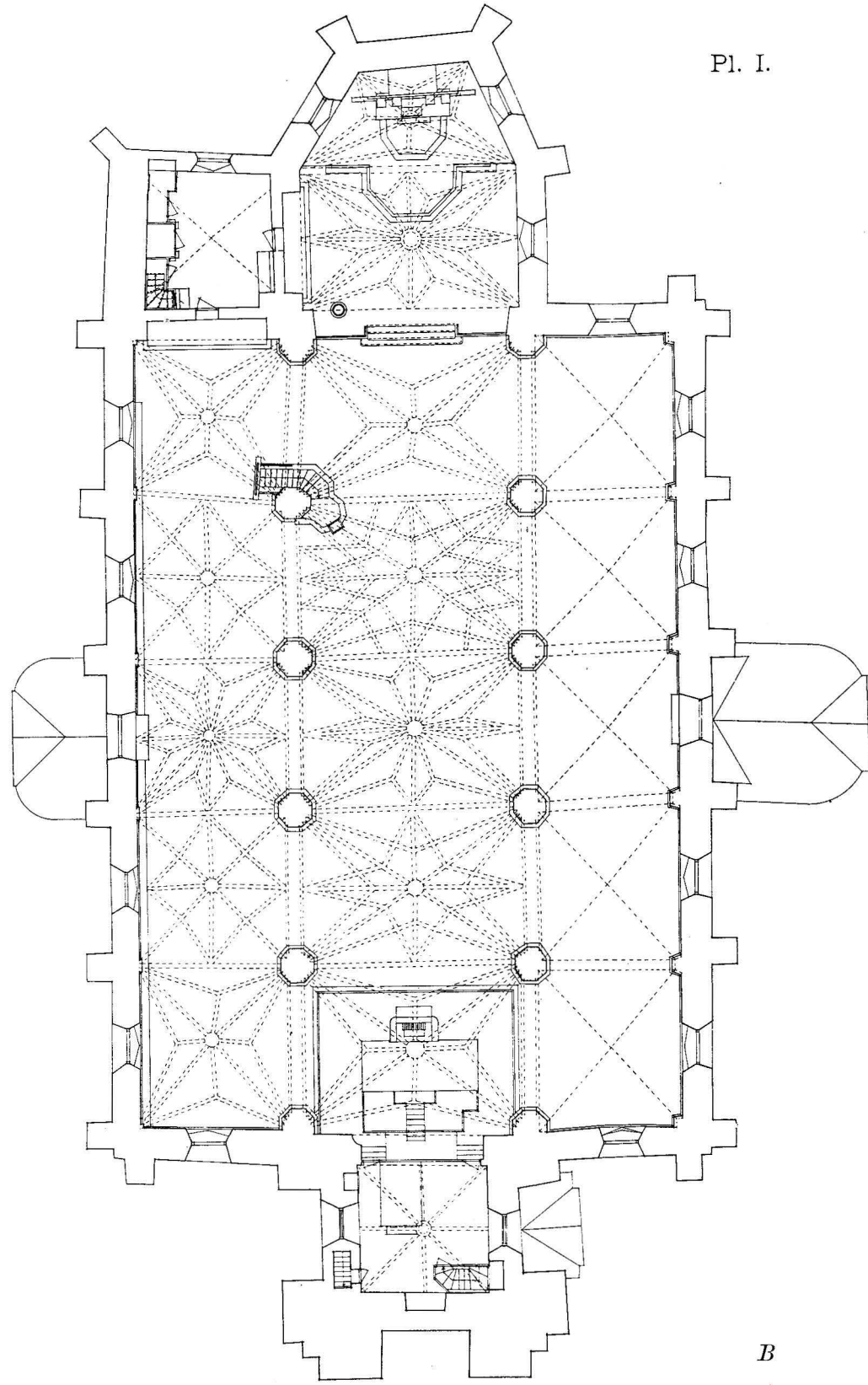
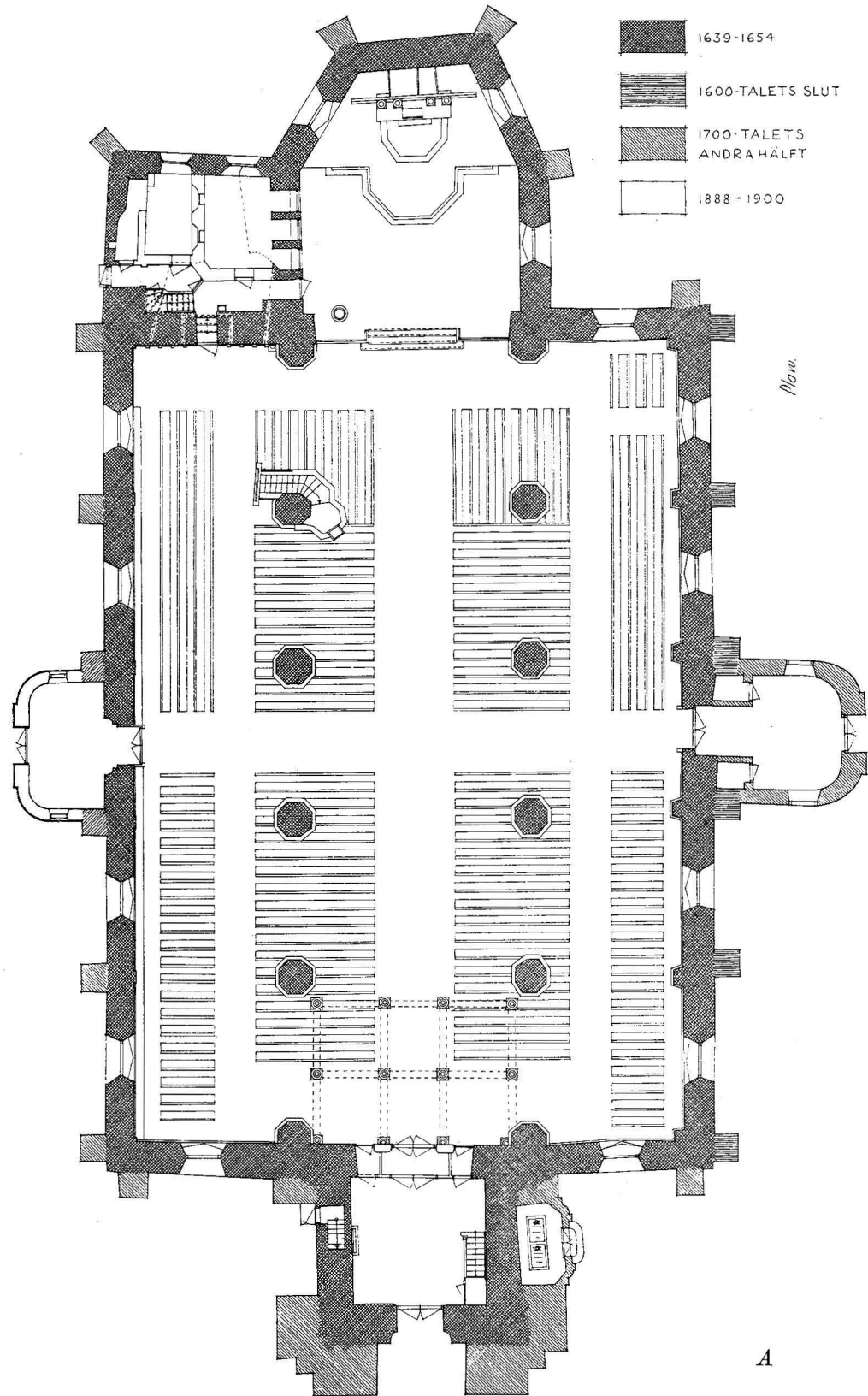
Paten av silver med förgylld översida. Utan ornering. Stämplor: tre kronor — S. L. — G — N (= Samuel Lundahl, Gävle, 1771).

Vinkanna av silver, delvis förgylld. Bukig kanna på rund fot; locket krönt av lamm med tvåflikig fana. Inskrift: »Pet: Brandström. Dedit 1771». Stämplor: tre kronor — P. Stenfelt — G — N (= 1771). Total H. 28,2.

Mässhake av röd sammet med bandkors och kantspets i guld. H. 113.

Kalkduk av randigt tyg (vitt silke och guld) samt kantspets i guld. Gustaviansk. 40 × 42 cm.

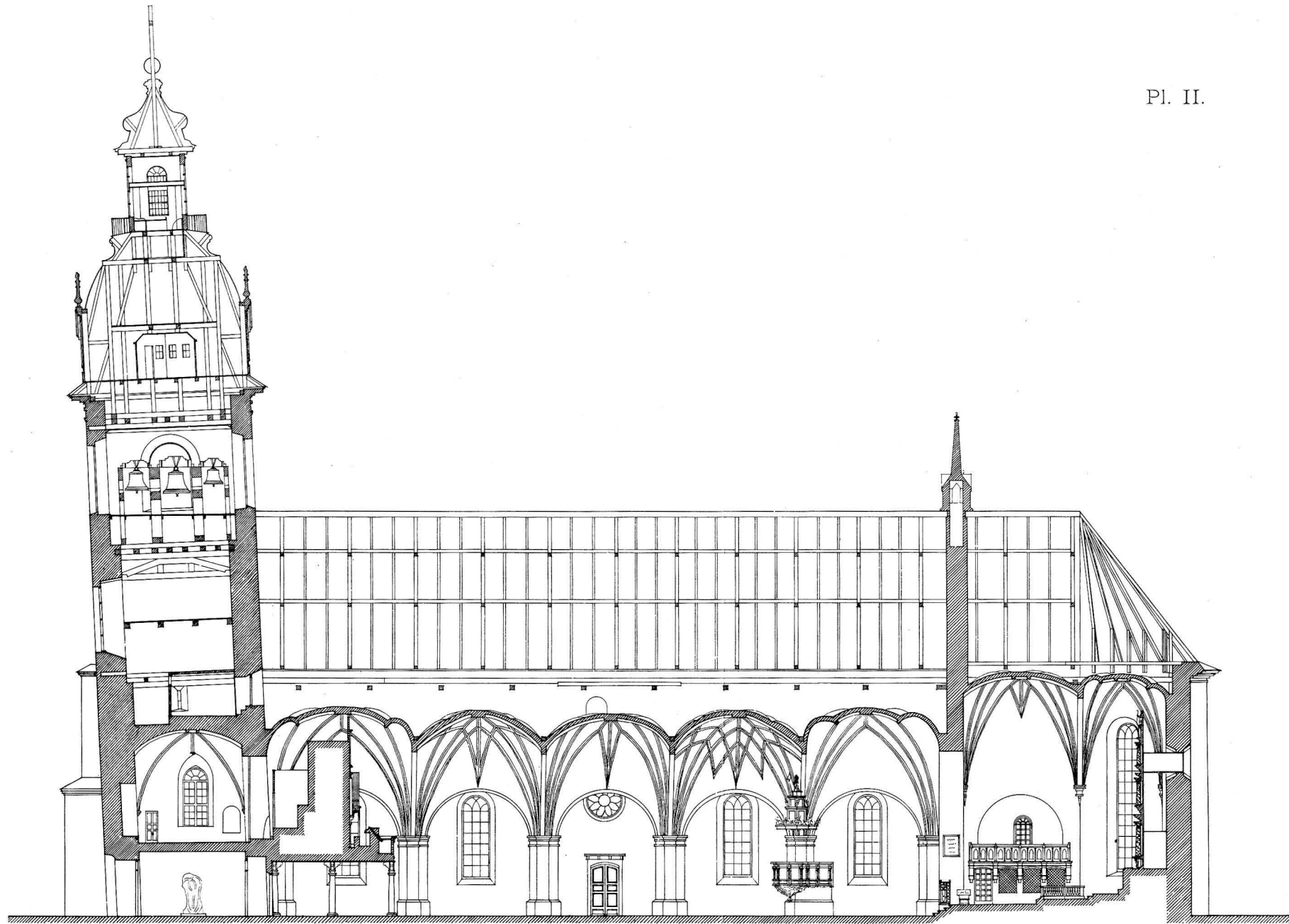

Pl. I. Heliga Trefaldighetskyrka. A Grundplan. B Valvplan. G. Wetterling delin. 1931. Skala 1:300.
 A Grundriss. B Gewölbeplan.

A Plan. B Scheme of the vaults.

Pl. II.

Schön mot norr.

Pl. II. Heliga Trefaldighets kyrka. Längdsektion mot norr. G. Wetterling delin. 1931. Skala 1 : 300.
Längsschnitt gegen Norden. Longitudinal section towards the north.

Pl. III. Heliga Trefaldighets kyrka. A. Tvärsektion mot väster. B. Tvärsektion mot öster. G. Wetterling delin. 1931. Skala 1:300.
Querschnitt gegen Westen A und gegen Osten B.

Cross section towards the west A and towards the east B.

